

**МІНІСТЕРСТВО ФБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФБОРОНИ УКРАЇНИ**

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

1 (1) 2026

**ПРАВФ
&
ФБОРОНА**

КИЇВ - 2026

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Науково-практичний журнал

ПРАВО і ОБОРОНА

1 (1) / 2026

Київ – 2026

РЕДАКЦІЯ

Тична Б.М. (головний редактор), кандидат юридичних наук;
Лошицький М.В. (науковий редактор), доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки;
Борисов О.Ю. (відповідальний секретар).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Гаруст Юрій Віталійович
доктор юридичних наук, професор;
Долгій Олександр Олександрович
доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
Копотун Ігор Миколайович
доктор юридичних наук, професор;
Кривенко Олександр Васильович
кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;
Лошицький Михайло Васильович
доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки;
Пашинський Володимир Йосипович
доктор юридичних наук, доцент;
Петков Сергій Валерійович
доктор юридичних наук, професор;
Тимошенко Володимир Андрійович
доктор юридичних наук, професор;
Тична Богдана Миколаївна
кандидат юридичних наук;
Юнін Олександр Сергійович
доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки.

Засновник — Національний університет оборони України
Виходить — 2 рази на рік
Вид видання — науково-практичний журнал
Сфера розповсюдження — загальнодержавна

Адреса редакції: Київ-49, Повітрофлотський проспект, 28
Телефон для довідок: 21-447

ЗМІСТ
I. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ОБОРОННІЙ СФЕРІ

Лошицький М.В. Правове регулювання проходження військової служби в Україні	5
Максим І.М., Ступак Д.Б. Роль правової роботи у забезпеченні дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України	13
Остапенко А.І. До питання прогнозування розвитку законодавства у сфері оборони України	21
Смоліговець А.В. Особливості правового режиму військового майна в умовах воєнного стану	31

II. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ЗАХИСТ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Зосименко О.О. Актуальні проблеми та шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання застосування Збройних Сил України у боротьбі з міжнародним тероризмом	39
Кирилюк О.С. Актуальні проблеми порядку введення правового режиму воєнного стану	47
Салтиков Є.О. Державна зрада (ст. 111 КК України) та колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України): проблеми розмежування та правозастосування	53

III. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Безпалій Т.Г. Проведення службового розслідування по факту зникнення безвісти військовослужбовця за особливих обставин	64
Гайструк А.С., Медвідь Л.П. Гендерна рівність у правовій системі України: запобігання дискримінації та насильству за ознакою статі	71
Матвійчук А.Б. Правові аспекти соціального та правового захисту військовослужбовців сил територіальної оборони Збройних Сил України та учасників добровольчих формувань територіальних громад	82
Приходько О.С. Система пенсійного забезпечення військовослужбовців: актуальні виклики та перспективи реформування в контексті євроінтеграції України	88
Сірий І.Ю. Правова характеристика соціального захисту учасників бойових дій в Україні	100

Чунаков Р.В.	109
Проблеми соціального і правового захисту військовослужбовців, які проходять базову військову службу та громадян, які проходять базову загальновійськову підготовку	

IV. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ

Гелевера І.О.	117
Стратегічний напрям реформування системи ОРД в Україні	
Мензак С.А.	126
Шляхи удосконалення організаційно-правових механізмів протидії військовій злочинності	
Пашинський В.Й., Ступак Д.Б.	133
Правовий інститут бойового імунітету: проблеми реалізації та шляхи вирішення	
Петков С.В., Шамрай Б.М.	141
Поділ військових правопорушень на злочини та проступки	
Симиряко Є.В.	157
Нормативно-правові та практичні аспекти притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності під час дії особливого періоду	

V. РОЗВИТОК І ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ОПЕРАЦІЙНОГО І ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Алієв Р.В.	166	
Вступ до операційного права		
Банашко Т.А., Ступак Д.Б.	176	
Гуманітарний компонент оборонної політики України: імплементація норм міжнародного гуманітарного права у секторі безпеки і оборони		
Копач Р.В.	184	
Актуальні проблеми притягнення до відповідальності за воєнні злочини		
Вимоги до оформлення статті		191

I. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ОБОРОННІЙ СФЕРІ

УДК 342.9:355.2

Лошицький Михайло Васильович
*начальник кафедри операційного права
навчально-наукового інституту воєнної
історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони
України, доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник науки і техніки
України;*
ORCID: 0000-0003-0533-0079

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено сучасний стан нормативно-правового регулювання проходження військової служби в Україні, що набуває особливої актуальності в умовах збройної агресії російської федерації та необхідності зміцнення обороноздатності держави. Здійснено комплексний аналіз чинних нормативно-правових актів, які визначають правовий статус військовослужбовців, порядок мобілізації, контрактної служби, а також соціальні гарантії особового складу. Встановлено, що часті зміни у правовій базі, потреба адаптації до умов воєнного стану та гармонізації з міжнародними стандартами ускладнюють забезпечення стабільності правового регулювання у сфері військової служби.

Розглянуто наукові підходи до визначення поняття «військова служба» як особливого виду державної діяльності, що поєднує виконання конституційного обов'язку громадян із професійною службою на благо держави. Виокремлено три основні напрями тлумачення цієї категорії – обов'язковий, громадянсько-патріотичний і професійно-службовий. Здійснено аналіз основних нормативних актів, зокрема законів України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а також військових статутів, які визначають внутрішній порядок, дисципліну та структуру військових підрозділів. Окрему увагу приділено впровадженню Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних і резервістів як ключовому інструменту цифровізації військового обліку та підвищення ефективності управління кадровими ресурсами у сфері оборони. Зроблено висновок, що ефективність правового регулювання військової служби залежить від стабільності законодавчої бази, дотримання принципів прозорості, соціальної справедливості та взаємної відповідальності між державою і військовослужбовцями. Автором підкреслено, що вдосконалення правових механізмів військової служби має стратегічне значення для формування професійної, мотивованої та технологічно підготовленої армії, здатної забезпечити надійний захист суверенітету й національних інтересів України.

Ключові слова: військова служба, правове регулювання, мобілізація, військовослужбовець, обороноздатність, соціальні гарантії, державна служба.

Loshytskyi, Mykhailo
*Head of the Department of Operational Law at
the Educational and Scientific Institute of
Military History, Law, and Social Sciences of*

LEGAL REGULATION OF MILITARY SERVICE IN UKRAINE

Abstract. The article examines the current state of legal regulation of military service in Ukraine, which has gained particular relevance in the context of the armed aggression of the Russian Federation and the need to strengthen the country's defense capability. A comprehensive analysis of the existing legal acts governing the legal status of military personnel, the procedures for mobilization and contract service, as well as social guarantees for the personnel, has been carried out. It is established that frequent changes in the legal framework, the need to adapt to martial law conditions, and the necessity of harmonization with international standards complicate the stability of legal regulation in the sphere of military service. The article reviews scholarly approaches to defining the concept of "military service" as a special type of public activity that combines the fulfillment of citizens' constitutional duty with professional service for the benefit of the state. Three main directions of interpretation of this concept are distinguished: obligatory, civic-patriotic, and professional-service. The analysis covers the main legislative acts, including the Laws of Ukraine "On Military Duty and Military Service" and "On Mobilization Preparation and Mobilization," as well as military statutes that define the internal order, discipline, and structure of military units. Special attention is paid to the introduction of the Unified State Register of Conscripts, Military Liable Persons, and Reservists as a key instrument for the digitalization of military record-keeping and for improving the efficiency of personnel management in the defense sector. It is concluded that the effectiveness of legal regulation of military service depends on the stability of the legislative framework, adherence to the principles of transparency, social justice, and mutual responsibility between the state and its military personnel. The author emphasizes that the improvement of legal mechanisms governing military service has strategic importance for the formation of a professional, motivated, and technologically trained army capable of ensuring the reliable protection of Ukraine's sovereignty and national interests.

Keywords: military service, legal regulation, mobilization, military personnel, defense capability, social guarantees, public service.

Постановка проблеми

Нині питання правового регулювання проходження військової служби в Україні набуває особливої актуальності через триваючу збройну агресію та потребу у підвищенні боєздатності Збройних Сил України. Ефективність і стабільність нормативно-правової бази визначають не лише організаційні можливості військових підрозділів, а й соціальний захист військовослужбовців, реалізацію їхніх прав та конституційних обов'язків громадян.

Незважаючи на наявність базових законів, таких як Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», численних підзаконних актів та наказів Міністерства оборони України, практика їх застосування демонструє наявність значних проблем. Часті зміни у законодавстві, необхідність адаптації до воєнних умов та міжнародних стандартів, створюють складнощі у визначенні правового статусу військовослужбовців, порядку мобілізації та контрактної служби, соціальних гарантій і захисту прав особового складу.

Особливо гостро постає питання гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, врегулювання статусу різних категорій військовослужбовців і забезпечення їхніх прав у складних умовах воєнного стану. Ці проблеми вказують на потребу комплексного наукового аналізу чинної системи правового регулювання військової служби, визначення її недоліків та розробки пропозицій щодо вдосконалення законодавства з урахуванням сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі питання особливостей правового регулювання проходження військової служби в Україні були предметом наукової розвідки значної кількості авторів, серед яких слід виокремити наступних: Александров В. М., Ботвінов Р. Г., Бугайчук К. Л., Карпенко М. І., Корж І. Ф., Меркулова В. О., Назимко Є. С., Пономарьова Т. І., Хавронюк М. І. та інші.

Мета статті

Метою написання статті є аналіз чинних нормативно-правових актів, які регулюють порядок проходження військової служби в Україні.

Основний матеріал статті

У процесі проведеного наукового дослідження встановлено, що категорія «військова служба» отримала своє закріплення, як у нормативно-правовій, так і у науково-доктринальній площинах. Такий підхід має важливе значення, оскільки свідчить про комплексність її тлумачення та створює підґрунтя для здійснення подальших наукових дискусій у цій сфері. З огляду на сучасні потреби розвитку системи оборони держави, особливої актуальності набуває удосконалення правового механізму регулювання проходження військової служби, що потребує узгодження теоретичних положень із чинною практикою їх реалізації.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військова служба визначається як державна служба особливого характеру, що передбачає професійну діяльність громадян, іноземців та осіб без громадянства, які придатні до неї за станом здоров'я та віком, і спрямована на оборону України, забезпечення її незалежності та територіальної цілісності. Законодавець наголошує, що «час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби» [1].

Вбачається, що військова служба на законодавчому рівні розглядається не лише як форма реалізації конституційного обов'язку громадян щодо захисту держави, а й як особливий вид державної професійної діяльності, що поєднує публічно-правові та соціальні гарантії.

У науковій літературі поняття «військова служба» тлумачиться неоднозначно, що зумовлено різними методологічними підходами до визначення її сутності та правової природи. Так, Корж І. Ф. пропонує розглядати військову службу як «особливу форму державної служби, що передбачає служіння громадянами України на основі призову або контракту в законодавчо створених військових угрупованнях, із метою виконання завдань та функцій держави у сфері захисту національного суверенітету та територіальної неподільності» [2, с. 5].

На думку Александрова В. М., військова служба є «унікальним типом діяльності, притаманним індивідам, що мають офіційні посади в органах військового управління та інших схожих структурах, наділені військовими званнями й владними повноваженнями, задіяні в реалізації завдань держави для підтримки її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності за допомогою специфічних методів і засобів» [3, с. 6].

Своєю чергою, Шемшученко Ю. С. визначає військову службу як «особливий вид державної служби, що є почесним обов'язком кожного громадянина України, пов'язаний із виконанням загального військового обов'язку та проходженням служби на конкурсній або контрактній основі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до чинного законодавства» [4, с. 458–459].

Крім того, у межах наукових кіл спостерігається тенденція до деталізації характеристик військової служби. Зокрема, Ботвінов Р. Г. виокремлює її основні ознаки, серед яких: здійснення під егідою державної спеціалізованої організації; правове регулювання умов вступу, проходження та припинення служби; орієнтація на захист

держави від зовнішніх загроз військовими методами; специфічна структура управління військовими органами; відокремленість військовослужбовців від цивільного населення; фінансування з державного бюджету [5, с. 128].

Узагальнюючи наукові підходи до розуміння сутності військової служби, можна виокремити кілька основних напрямів її тлумачення:

1. **Обов'язковий** – військова служба є реалізацією військового обов'язку, що покладається на громадян держави для забезпечення її оборони та безпеки. У межах цього підходу наголошується на конституційному обов'язку кожного громадянина брати участь у захисті держави (ст. 65) [6].

2. **Громадянсько-патріотичний**, у межах якого військова служба розуміється як почесний обов'язок громадянина, що має моральний, соціальний і державотворчий зміст, символізуючи вірність і відданість Батьківщині.

3. **Професійно-службовий**, який визначає військову службу як особливий різновид державної професійної діяльності, спрямованої на реалізацію функцій держави у сфері оборони, що здійснюється на основі контракту або призову.

З урахуванням цього ми переконані, що під військовою службою слід розуміти комплексну систему суспільно значущої діяльності, яка включає не лише виконання формально встановлених державою завдань із оборони та захисту, а й реалізацію громадянського обов'язку, професійної підготовки, моральної відповідальності та готовності до захисту інтересів держави й суспільства у надзвичайних умовах, що забезпечується інтеграцією правових, організаційних, соціальних і патріотичних компонентів служби.

Водночас на підставі аналізу чинного законодавства України та з урахуванням положень ч. 2 ст. 17 Конституції України, Збройні Сили України відіграють провідну роль у забезпеченні захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності держави [6]. Відповідно до ч. 1-2 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», охорона суверенітету та територіальної цілісності держави є конституційним обов'язком кожного громадянина України, а встановлення військового обов'язку спрямоване на підготовку громадян до захисту Вітчизни та формування особового складу Збройних Сил України і інших військових формувань, створених відповідно до законодавства [7].

У межах правового регулювання питань, пов'язаних із проходженням військової служби у Збройних Силах України під час особливого періоду, важливо звернути увагу на Конституцію України. Відповідно до ч. 20 ст. 106 Основного Закону, Президент України має повноваження ухвалювати рішення про оголошення загальної або часткової мобілізації, а також запровадження воєнного стану у разі виникнення загрози нападу чи небезпеки для державного суверенітету та незалежності країни [6].

Щодо правового регулювання проходження військової служби у Збройних Силах України, то вони спирається на систему статутів, що є основними документами внутрішнього порядку та організації військової діяльності. Ці нормативно-правові акти визначають структуру взаємовідносин між військовослужбовцями, правила поведінки, а також засади дисципліни у військових колективах. Сукупність статутів забезпечує цілісність і стабільність функціонування військової служби як особливого виду державної діяльності.

Передусім, Дисциплінарний статут Збройних Сил України встановлює фундаментальні принципи військової дисципліни. У ньому визначено, як формується система заохочень і покарань, що сприяє підтриманню високих стандартів поведінки та відповідальності серед особового складу. Окрім того, документ регулює порядок розгляду скарг, звернень та питань, пов'язаних із порушенням військової дисципліни [8].

Важливе місце в системі правового регулювання займає Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. Він визначає основні права та обов'язки військовослужбовців, окреслює структуру службових відносин, підпорядкованість і

відповідальність командирів та підлеглих. Саме цей статут формує основу повсякденного життя військової частини, встановлюючи правила внутрішнього порядку, організації служби та побуту [9].

Особливу роль у формуванні військових традицій відіграє Стройовий статут Збройних Сил України, у якому зосереджено норми щодо виконання стройових прийомів, організації руху військових підрозділів, проведення військових церемоній і збереження бойового прапора. Прапор, як символ честі та мужності, займає центральне місце у вихованні бойового духу військовослужбовців [10].

Доповнює систему нормативних актів Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, який регламентує порядок несення служби у гарнізонах, охорону військових об'єктів, а також права і обов'язки осіб, задіяних у вартовій та гарнізонній службах. Завдяки цьому документу забезпечується належна охорона військового майна, збереження дисципліни та правопорядку у місцях постійної дислокації військ [11].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що статuti Збройних Сил України становлять системну правову основу організації військової служби. Кожен із них виконує власну, чітко визначену функцію – від забезпечення внутрішнього порядку та дисципліни до формування традицій, моральних засад і бойового духу українського війська. У своїй сукупності вони створюють нормативний каркас, який гарантує ефективне функціонування військової системи держави.

Водночас відповідно до ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», мобілізація розглядається як комплекс заходів, спрямованих на переведення економіки держави, органів влади, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду. Також вона охоплює процес переходу Збройних Сил України, інших військових формувань і служб цивільного захисту до дій у режимі воєнного часу. Мобілізація може мати як загальний, так і частковий характер і проводитися відкрито або приховано [11].

Необхідно підкреслити взаємозв'язок між особливим періодом та умовами проходження військової служби. У цей час змінюється характер виконання службових обов'язків: від мирного до воєнного часу. Саме тому для глибшого аналізу правового забезпечення військової служби слід звернутися до Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України (далі – Положення), яке визначає правові основи взаємодії між військовослужбовцями та державою, встановлює принципи, права й обов'язки громадян, що перебувають на службі [12].

Порядок проходження військової служби громадянами України у Збройних Силах України визначається згаданим Положенням, яке також регламентує процедуру виконання військового обов'язку громадянами, що перебувають у запасі. Зокрема, п. 251 цього документа деталізує умови проходження служби в особливий період, встановлюючи порядок залучення резервістів до виконання військових обов'язків та визначаючи правові механізми реалізації обов'язків військовозобов'язаними відповідно до норм чинного законодавства. Тобто, зазначене Положення є базовим нормативно-правовим актом, що визначає порядок проходження служби у Збройних Силах України, поширюючи свою дію також на військовослужбовців Національної гвардії України та Державної спеціальної служби транспорту [12].

У процесі аналізу правового регулювання військової служби особливе значення мають норми, які стосуються порядку проходження служби під час мобілізації та в умовах особливого періоду. Відповідно до п. 252 Положення, у цей час відбуваються зміни у правовому статусі військовослужбовців: здійснюється призов резервістів і військовозобов'язаних, а також прийом громадян на контрактну службу. Крім того, під час дії особливого періоду встановлюється заборона на звільнення військовослужбовців до моменту оголошення демобілізації, за винятком випадків, передбачених ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [7]. Накази про звільнення, які не були реалізовані через не виключення військовослужбовця зі списків особового складу,

визнаються недійсними, окрім випадків звільнення за станом здоров'я з подальшим переведенням у запас або відставку.

З метою підвищення рівня укомплектованості Збройних Сил України Президентом України було видано Указ «Про внесення змін до Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України», який передбачає оновлення та адаптацію нормативно-правових актів до умов збройної агресії [13]. Указ доповнив Положення новими нормами, що регулюють питання присвоєння військових звань, призначення на посади сержантського та старшинського складу, а також уточнюють порядок проходження служби під час особливого періоду. Важливим нововведенням стало запровадження механізму оперативного доукомплектування військових посад за рахунок осіб рядового складу, які мають бойовий досвід, але не пройшли спеціалізованої підготовки. Такий підхід дозволяє швидко реагувати на кадрові потреби оборонних сил у кризових умовах. Зміни також передбачають визначення строків навчання та особливості призначення на військові посади в умовах, що не охоплюють період воєнного стану.

Таким чином, відбулася трансформація окремих положень нормативно-правових актів, що визначають законодавчі основи проходження служби під час мобілізації, особливого періоду та воєнного стану. Ці зміни мають важливе значення для забезпечення обороноздатності держави та ефективного реагування на виклики національної безпеки.

У сучасних умовах особливої актуальності набули питання удосконалення правового регулювання військової служби. Одним із ключових кроків у цьому напрямі стало ухвалення Закону України «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів». Він визначає правові та організаційні засади створення Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів, встановлює порядок державного обліку громадян, які підлягають військовому обов'язку. Реєстр функціонує з метою ефективного комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань, а також для забезпечення обороноздатності держави, зокрема в особливий період [14].

Основними завданнями Реєстру є ідентифікація призовників, військовозобов'язаних і резервістів, ведення достовірного військового обліку та інформаційне забезпечення процесу комплектування військових підрозділів у мирний і воєнний час. Окрім цього, Реєстр забезпечує доступ громадян до відомостей про виконання ними військового обов'язку, включно з інформацією для осіб, звільнених зі служби, пенсіонерів-військовослужбовців і членів сімей загиблих воїнів. Створення Єдиного державного реєстру є важливим кроком у цифровізації військового обліку та підвищенні ефективності управління людськими ресурсами у сфері оборони України.

Висновки

Ефективна система нормативно-правового регулювання військової служби в Україні повинна базуватися на принципах стабільності, справедливості та взаємної відповідальності між державою і громадянами, які виконують військовий обов'язок. Її основне завдання – забезпечити чітко визначений правовий статус військовослужбовців, гарантувати їх соціальний захист і створити умови, за яких службові рішення будуть прозорими та передбачуваними. Важливо, щоб положення законодавства унеможливили будь-який вплив суб'єктивних факторів або адміністративних змін на становище військовослужбовця.

Сучасна безпекова ситуація потребує постійного вдосконалення правових механізмів, які регулюють військову службу. Насамперед, це стосується оновлення законодавства для оптимізації процесу комплектування військових підрозділів, залучення висококваліфікованих та мотивованих громадян, а також підвищення престижу військової служби як почесного обов'язку перед державою.

Окрему увагу необхідно приділити модернізації системи військового обліку. Впровадження єдиного електронного реєстру військовозобов'язаних дозволило забезпечити оперативне управління кадровими ресурсами, зменшити бюрократичні ризики та підвищити ефективність мобілізаційних процесів.

У підсумку, удосконалення нормативно-правової бази військової служби є стратегічним завданням держави. Її розвиток у відповідності до сучасних потреб оборонного сектору стане запорукою формування професійної, мотивованої та технологічно підготовленої армії, здатної надійно захищати суверенітет і національні інтереси України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.92. Відомості Верховної Ради. 1992; 27: 386 с. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
2. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 222 с.
3. Александров В. М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків. 2009. 20 с.
4. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енциклопедія, 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
5. Ботвінов Р. Г. Військова служба України як інститут публічної служби. Державне управління та місцеве самоврядування, 2017. № 3 (34). С. 128-134.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). № 30. Ст. 14. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
7. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232 // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 385. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
8. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. Дата оновлення: 01.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>.
9. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. No 548-XIV. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>
10. Про Стройовий статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 549-XIV. Дата оновлення: 01.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14#Text>
11. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 550-XIV. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: Р. No <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text>
12. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153/2008. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/print1458027752494858>
13. Про внесення змін до Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 11.04.2022 № 231/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2022#Text>
14. Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів: Закон України від 16.03.2017 № 1951-VIII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1951-19>.

REFERENCES

1. Law of Ukraine on general military duty and military service. (1992, March 25). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 27: 386 p. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>. [in Ukrainian]
2. Korzh, I.F. (2005). *Military service in Ukraine: admission, promotion, termination*. Candidates thesis: Kyiv, 222 p. [in Ukrainian]
3. Aleksandrov, V. M. (2009). *Military service as a special type of public service in Ukraine*. Abstract of candidate's thesis. Kharkiv: National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryi. 20 p. [in Ukrainian]
4. Shemshuchenko, Yu. S. et al. (Eds.). (2003). *Juridical Encyclopaedia*. (Vol. 5). Kyiv: Ukrainian Encyclopedia, 1998. 736 p. [in Ukrainian]
5. Botvinov, R. H. (2017). Military service in Ukraine as an institution of public service. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, No. 3 (34). pp. 128–134. [in Ukrainian]
6. Constitution of Ukraine. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 30, Art. 14. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukrainian]
7. Law of Ukraine on general military duty and military service No. 2232. (1992, March 25). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No.27. Art. 385. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>. [in Ukrainian]
8. Law of Ukraine on the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine No. 551-XIV. (1999, March 24). Updated 01 October 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>. [in Ukrainian]
9. Law of Ukraine on the Statute of internal service of the Armed Forces of Ukraine No 548-XIV. (1999, March 24). Updated 23 April 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> [in Ukrainian]
10. Law of Ukraine on the Military Regulations of the Armed Forces of Ukraine No. 549-XIV. (1999, March 24). Updated 01 October 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14#Text> [in Ukrainian]
11. Law of Ukraine on the Statute of the garrison and guard services of the Armed Forces of Ukraine No. 550-XIV. (1999, March 24). Updated 23 April 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> [in Ukrainian]
12. Decree of the President of Ukraine on Regulations on military service in the Armed Forces of Ukraine for Ukrainian citizens No. 1153/2008 (2008, December 10). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/print1458027752494858> [in Ukrainian]
13. Decree of the President of Ukraine on amendments to the Regulations on military service in the Armed Forces of Ukraine by citizens of Ukraine No. 231/2022. (2022, April 11). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2022#Text> [in Ukrainian]
14. Law of Ukraine on Unified State Register of Conscripts, Military Service Obligators and Reservists No. 1951-VIII. (2017, March 16). *Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1951-19>. [in Ukrainian]

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК: 355.1

Максим Іван Михайлович

*слухач Національного університету оборони
України;*

ORCID: 0009-0009-9881-5876

Ступак Дмитро Борисович

*доцент кафедри військового права та
правоохоронної діяльності, доктор
філософії;*

ORCID: 0000-0002-6514-5345

РОЛЬ ПРАВОВОЇ РОБОТИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ ТА ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розкрито сутність, зміст та основні напрями правової роботи, як одного з ключових напрямів діяльності органів військового управління, спрямованого на забезпечення законності, військової дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України (далі – ЗСУ). Актуальність теми значно посилюється в сучасних умовах воєнного стану та триваючої збройної агресії проти України, що потребує підвищені вимоги до управління корпусів, військових частин (всіх підрозділів) та зумовлює необхідність вдосконалення правової роботи в ЗСУ.

На основі аналізу нормативно-правових актів, зокрема Положення про юридичну службу ЗСУ (наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 30.03.2021 № 80), навчального посібника «Правова робота в Збройних Силах України» та наукових праць, визначено роль правових підрозділів (юридичних служб) у зміцненні дисципліни, підвищенні правової культури особового складу та в реалізації принципів законності, верховенства права і соціальної справедливості у військових колективах.

Досліджено наукові підходи: В. І. Кириленка (2010), який розглядає правову роботу як «плановий механізм забезпечення дисципліни», акцентуючи на її профілактичній функції та юридичному супроводі діяльності командирів та В. Ф. Залужного (2023), який визначає дисципліну як «комплексний правовий та управлінський результат», що є одночасно умовою, засобом і результатом дотримання законності. Аналіз також спирається на праці О. В. Кузьменка, В. К. Колпакова та дисертаційні дослідження.

Особлива увага приділена практичним аспектам діяльності юридичних служб, зокрема питання профілактики правопорушень та підвищенню ефективності командирської роботи у сфері дотримання дисципліни. Обґрунтовано взаємозв'язок між правовою роботою (як процесом і інструментом управління) і військовою дисципліною (як результатом і станом правопорядку). Синтез підходів показує, що правова робота є практичним механізмом реалізації дисципліни, тоді як військова дисципліна є нормативно-правовим та організаційним результатом.

Пропонується інтегрований підхід до правового супроводу командирської діяльності, що поєднує аналітичний контроль, превентивні заходи та розвиток правової культури особового складу в єдину систему управління.

З огляду на тему статті «Роль правової роботи у забезпеченні дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України», хочу додати, що правова робота у ЗСУ в умовах війни виходить далеко за межі суто внутрішнього контролю. Таким чином, у сучасному контексті, правова робота – це не лише «плановий механізм забезпечення дисципліни», а й стратегічний чинник національної безпеки та дипломатичної стійкості держави в умовах триваючої агресії.

Ключові слова: правова робота, військова дисципліна, правопорядок, юридична служба, законність, воєнний стан, правова культура, військове управління, Збройні Сили України.

Maksym Ivan

student of the National Defense University of Ukraine

Dmytro Stupak

Associate Professor of the Department of Military Law and Law Enforcement Activities, PhD

THE ROLE OF LEGAL SUPPORT IN ENSURING DISCIPLINE AND LAW AND ORDER IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Abstract. The article reveals the essence, content, and main directions of legal work as one of the key areas of activity of military administration bodies aimed at ensuring legality, military discipline, and law and order in the Armed Forces of Ukraine.

Based on the analysis of legal regulations and scientific research, the role of legal services in strengthening discipline, developing the legal culture of military personnel, and implementing the principles of legality and the rule of law within military collectives is defined.

The article emphasizes the interrelation between legal work as a management process and instrument, and military discipline as the result and state of law and order.

Special attention is paid to the practical aspects of legal services, including the prevention of offenses and improving the effectiveness of commanders' activities in maintaining discipline.

An integrated approach to the legal support of command activities is proposed, combining analytical control, preventive measures, and the development of legal culture into a unified system of military management.

The author argues that under the conditions of martial law, legal work goes beyond internal control and becomes a strategic factor of national security and institutional stability of the state.

Keywords: legal work, military discipline, law and order, legal service, rule of law, martial law, legal culture, military administration, Armed Forces of Ukraine.

Постановка проблеми

Зміцнення військової дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України є однією з ключових умов підвищення боєздатності військових формувань, ефективності управління та виконання бойових завдань у сучасних умовах воєнного стану. В основі цих процесів лежить правова робота, яка виступає важливим інструментом реалізації принципу верховенства права, забезпечення законності та профілактики правопорушень у військовому середовищі.

Попри наявність значної кількості наукових і навчально-практичних джерел, питання взаємозв'язку між організацією правової роботи та рівнем військової дисципліни досі потребує комплексного осмислення. У наукових дослідженнях недостатньо розкрито практичний аспект діяльності юридичних служб, їхню координаційну роль у забезпеченні законності, а також механізми взаємодії командирів і правових підрозділів у сфері підтримання дисципліни.

В умовах збройної агресії проти України та підвищених вимог до управління військовими частинами особливої актуальності набуває удосконалення системи правової роботи як складової військового управління, спрямованої на формування правової

культури, запобігання порушенням і підвищення відповідальності командирів та військовослужбовців.

Саме ці аспекти визначають потребу у проведенні дослідження, присвяченого з'ясуванню ролі правової роботи у забезпеченні дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематику забезпечення законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України досліджували вітчизняні науковці й практики військово-правової сфери. Важливий внесок у розроблення теоретичних і практичних основ правової роботи здійснили В. І. Кириленко, який у навчальному посібнику «Правова робота у Збройних Силах України» визначив її, як систему планових і систематичних заходів, спрямованих на зміцнення законності, правопорядку й дисципліни у військах [8, с. 21]. В. І. Кириленко акцентував на профілактичній функції правової роботи, необхідності планування, правового виховання та юридичного супроводу діяльності командирів.

Сучасний науковий підхід до розуміння військової дисципліни розвиває В. Ф. Залужний, який у статті «Військова дисципліна: поняття, особливості нормативного закріплення, місце у системі правових категорій, функції» (2023) розглядає дисципліну, як комплексне правове й управлінське явище, що поєднує правові, морально-психологічні та організаційні елементи. Він визначає дисципліну, як умову, засіб і результат дотримання законності у військових формуваннях, підкреслюючи її зв'язок із правовою роботою [9, с. 299].

У дисертаційному дослідженні В. М. Коломієць «Забезпечення правопорядку у Збройних Силах України: адміністративно-правові аспекти» обґрунтовано, що дисципліна і відповідальність в системі військових підрозділів віддавна вважалася невід'ємним елементом функціонування війська. Внутрішня система нагляду і покарань за недотримання правопорядку забезпечувалася адміністративним примусом із загрозою кримінальної відповідальності. Особливого значення внутрішньовійськова система нагляду і контролю за забезпеченням правопорядку набувала під час військових конфліктів – під час завойовницьких походів чи утримання оборони як захисту держави від вторгнення ворожого війська [10, с. 43].

Питання законності, правопорядку та організації юридичних служб розкриті також у працях В. Кузьменка, В. К. Колпакова («Адміністративне право України», 2021), де підкреслюється роль правових механізмів у зміцненні управлінської дисципліни й ефективності державної служби, у тому числі військової.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, Закон України «Про Збройні Сили України», Дисциплінарний статут ЗСУ, а також Положення про юридичну службу Збройних Сил України (наказ Головнокомандувача ЗСУ від 30.03.2021 № 80), які визначають правовий статус юридичних підрозділів і їхню компетенцію у сфері підтримання дисципліни та правопорядку.

Таким чином, наукові праці та нормативні джерела свідчать, що правова робота у Збройних Силах України розглядається як ключовий елемент військового управління, спрямований на реалізацію принципу верховенства права, зміцнення дисципліни та формування правової культури особового складу. Разом із тим, комплексного аналізу її ролі саме у взаємозв'язку з практикою забезпечення дисципліни і правопорядку в умовах воєнного стану наразі бракує, що і зумовлює актуальність даної статті.

Мета статті

Мета статті полягає у всебічному теоретико-правовому обґрунтуванні ролі правової роботи у забезпеченні військової дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України, визначенні її організаційно-правових засад, функцій і практичних механізмів реалізації, а також у розкритті взаємозв'язку між діяльністю юридичних служб,

командирською відповідальністю та формуванням правової культури особового складу в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що запропоновано авторське визначення правової роботи у Збройних Силах України як інтегрований механізм військового управління, що поєднує правозабезпечувальні, виховні та координаційні функції юридичної служби. Уточнена співвідношення понять «правова робота», «військова дисципліна» і «правопорядок», обґрунтовано їх взаємозалежність як процесу, засобу і результату реалізації принципу законності у військових формуваннях. Розвинуто положення щодо ролі правової культури командирів як складової системи зміцнення дисципліни у період воєнного стану.

Завдання статті полягає у розкритті змісту та сутності правової роботи у Збройних Силах України як елементу військового управління; аналізі нормативно-правової бази діяльності юридичних служб ЗСУ та визначенні їх ролі у забезпеченні законності; з'ясуванні взаємозв'язку між правовою роботою, військовою дисципліною та правопорядком; узагальненні підходів В. І. Кириленка і В. Ф. Залужного та оцінці їх практичної значущості; формулюванні пропозицій щодо удосконалення правового супроводу командирської діяльності.

Основний матеріал статті

Зміцнення військової дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України є ключовим чинником підвищення боєздатності військових формувань, їх здатності ефективно виконувати поставлені завдання в умовах воєнного стану. В основі цього процесу має місце системна правова робота, яка виступає інструментом управління, контролю та виховання, і спрямована на реалізацію принципу верховенства права, запобігання правопорушенням, дотримання законності у повсякденній діяльності військових частин, підтримання дисципліни, захист прав і свобод військовослужбовців, а також на забезпечення законного використання військового майна. В умовах збройної агресії проти України її роль набуває особливого значення, оскільки будь-яке послаблення правопорядку негативно впливає на морально-психологічний стан особового складу і ефективність виконання бойових завдань. Відповідно до ст. 8 Конституції України, в державі діє принцип верховенства права, який у військовій сфері тісно пов'язаний із дотриманням дисципліни та правопорядку [1]. Як зазначається у посібнику В. І. Кириленка, «без визначення таких понять, як законність, правопорядок і дисципліна, зрозуміти сутність правової роботи неможливо».

Правова робота у ЗСУ – це система взаємоузгоджених організаційно-правових заходів, спрямованих на дотримання та застосування законодавства у повсякденній діяльності військ. У посібнику Кириленка В.І. подано авторське визначення:

«Правова робота у Збройних Силах України – це комплекс запланованих, системних і систематичних заходів, що здійснюються органами військового управління та військового командування з метою зміцнення законності, правопорядку і дисципліни» [8, с. 14].

Науковці виділяють кілька ознак, які визначають суть правової роботи:
нерозривний зв'язок із завданнями військової служби;
підпорядкованість меті забезпечення дисципліни й законності;
опора на специфічні юридичні засоби (норми права, правовідносини, правову техніку);
обов'язковість плановості й аналітичного підходу.

Правова робота, таким чином, є невід'ємним елементом управління військами, сприяє підвищенню ефективності командування і правової культури військовослужбовців.

Як визначено у Дисциплінарному статуті ЗСУ, військова дисципліна ґрунтується на свідомому ставленні до військового обов'язку та відповідальності за захист Вітчизни[3,

розд. 1, п. 2]. Автори посібника наголошують, що досягнення цього стану «неможливе без організації забезпечення у Збройних Силах України вимог законності, правопорядку і міцної військової дисципліни» [8, с. 336].

Військова дисципліна забезпечується системною діяльністю командирів, штабів і юридичних служб, що спільно реалізують комплекс заходів правового, організаційного й виховного характеру.

Відповідно до Положення про юридичну службу ЗСУ (наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 30.03.2021 № 80), юридична служба покликана забезпечувати додержання законності у діяльності органів військового управління та військових частин, а також організовувати правову роботу, спрямовану на запобігання порушенням законодавства[4]. Організаційно-правові механізми підтримання правопорядку у військових частинах охоплюють нормативне регулювання, планування правових заходів, аналіз стану дисципліни й взаємодію між командуванням і юридичними структурами. Згідно з Положенням про юридичну службу ЗСУ, юридичні підрозділи аналізують стан дисципліни і правопорядку, вносять пропозиції командирам щодо усунення причин і умов порушень, беруть участь у розслідуваннях і здійснюють експертизу правових актів. Окремо підкреслюється, що юридична служба взаємодіє з командирами (начальниками), надаючи правові висновки та рекомендації при прийнятті управлінських рішень. Вона погоджує проекти наказів, що мають правові наслідки, і тим самим запобігає появі незаконних чи необґрунтованих рішень. Це підтверджує, що юридична служба виступає інституційним центром правопорядку, а правова робота, це не лише діяльність з дотримання законів, а й невід'ємний елемент системи військового управління, який впливає на бойову готовність і морально-психологічний стан військових колективів.

У дисертаційному дослідженні В. М. Коломійця “Забезпечення правопорядку в Збройних Силах України: адміністративно-правові аспекти” обґрунтовано, що правопорядок у військових формуваннях є результатом реалізації адміністративно-правових норм, які спрямовані на зміцнення законності та дисципліни [10]. Автор виділяє систему правових засобів, що забезпечують правопорядок: нормативно-правові приписи, організаційні заходи контролю, дисциплінарну відповідальність, правову освіту та профілактику правопорушень. Юридичні служби, згідно з автором, виступають координаторами правової роботи, забезпечуючи профілактику порушень, контроль за законністю актів і правове консультування командирів. Таким чином, адміністративно-правовий підхід до правопорядку підтверджує положення чинного Положення про юридичну службу ЗСУ (наказ Головнокомандувача № 80 від 30.03.2021), де визначено роль юридичних служб, як інституційного елемента підтримання дисципліни та законності.

Основними завданнями юридичної служби є:

правова допомога командирам (начальникам) у питаннях підтримання дисципліни та виховання правової культури особового складу;

участь у службових розслідуваннях, правова експертиза наказів, договорів і розпорядчих документів;

роз'яснення військового законодавства серед особового складу;

моніторинг дотримання правопорядку та законності у підрозділах[4, с. 2].

Таким чином, юридичні служби реалізують практичну сторону правової роботи через контроль, консультативну діяльність і профілактику дисциплінарних порушень. Вони виступають посередником між законом і командиром, забезпечуючи правову підтримку управлінських рішень.

Отже, правова робота не лише регламентує дисципліну, а й формує свідоме ставлення військовослужбовців до виконання законних вимог, що підкріплює позиції В. І. Кириленка і конкретизує їх сучасною нормативною базою [8, с. 12].

Юридичні служби сприяють підтриманню дисципліни через:

правову експертизу наказів і розпоряджень командирів;
участь у службових розслідуваннях порушень дисципліни;
надання правових консультацій військовослужбовцям;
систематичне правове виховання і навчання;
узагальнення дисциплінарної практики.

Сучасна військово-правова наука розглядає військову дисципліну, як багаторівневе явище, у якому поєднуються правові, морально-психологічні та управлінські елементи. Її забезпечення безпосередньо залежить від ефективності правової роботи, яка виступає практичним механізмом реалізації принципів законності у військовій сфері.

Для системного осмислення цього явища доцільно порівняти наукові позиції В.І. Кириленка та В.Ф. Залужного, які репрезентують різні, але взаємодоповнюючі підходи.

У навчальному посібнику *«Правова робота у Збройних Силах України»* під редакцією В.І. Кириленка правова робота розглядається як комплекс запланованих, системних і систематичних заходів, спрямованих на забезпечення законності, правопорядку та дисципліни у військах [8, с. 14]. Автор визначає її як *“цілеспрямовану діяльність органів військового управління, командирів, штабів і юридичних служб, спрямовану на підтримання законності та зміцнення дисципліни”*. В. І. Кириленко наголошує на таких ключових ознаках правової роботи:

плановість (усі заходи мають бути системними та регулярними);
профілактичний характер (запобігання правопорушенням через правове виховання);

зв'язок із управлінською діяльністю командирів;

спрямованість на формування правової культури військовослужбовців.

Таким чином, у підході В. І. Кириленка правова робота є засобом забезпечення дисципліни через правову освіту, консультативну діяльність, контроль і юридичний супровід.

В. Ф. Залужний у своїй науковій статті *«Військова дисципліна: поняття, особливості нормативного закріплення, місце у системі правових категорій, функції»* (2023) пропонує інший – категоріально-функціональний підхід [9]. Учений визначає військову дисципліну як *“урегульований специфічний порядок взаємовідносин між військовослужбовцями, що забезпечує узгодженість дій військових формувань”*. В. Ф. Залужний наголошує, що дисципліна є одночасно умовою, засобом і результатом законності та правопорядку. Він виділяє вісім функцій дисципліни: організаційно-адміністративну, забезпечувальну, відновлювальну, виховну, каральну, методично-педагогічну, контрольну й інформаційну.

На відміну від В. І. Кириленка, В. Ф. Залужний розглядає дисципліну не стільки через діяльність юридичних органів, скільки через її функціональну роль у системі управління військами. Особливе місце в його концепції займає Доктрина розвитку військового лідерства у ЗСУ (2020), яка трактується як новітній інструмент формування дисципліни на засадах відповідальності, довіри й прикладу командира.

Зіставлення підходів В. І. Кириленка і В. Ф. Залужного дозволяє зробити висновок, що правова робота у військах є практичним інструментом реалізації дисципліни, тоді як військова дисципліна — нормативно-правовим і організаційним результатом цієї діяльності.

Таким чином:

підхід В. І. Кириленка акцентує механізм забезпечення дисципліни (через правову роботу);

підхід В. Ф. Залужного – результат цього механізму (через сформовану систему правопорядку й лідерства).

Узагальнюючи, можна зазначити, що ефективність військової дисципліни прямо залежить від якості правової роботи, а правова робота отримує змістове наповнення лише через дисциплінарну практику.

Обидва науковці підкреслюють значення командирської відповідальності, плановості заходів та виховання правової свідомості військовослужбовців.

Порівняльний аналіз наукових підходів В. І. Кириленка та В. Ф. Залужного свідчить про взаємозалежність понять «правова робота» і «військова дисципліна». Якщо перше поняття визначає процес організації законності, то друге — її результат і стан у військовому середовищі. Синтез цих підходів дозволяє комплексно розуміти роль правової роботи як ключового фактора забезпечення дисципліни, правопорядку і морально-психологічної стійкості військових колективів у сучасних умовах воєнного стану.

Командири, своєю чергою, відповідальні за створення умов для дотримання законності, поєднання вимогливості з повагою до гідності підлеглих. У посібнику зазначено, що «тверде знання законодавства та висока правова культура командирів є необхідною умовою чіткої організації службової діяльності».

Таким чином, правова робота виступає профілактичним і виховним інструментом, який формують дисципліну не шляхом покарання, а через свідоме виконання законних вимог і розвиток правової культури військовослужбовців.

Посібник підкреслює, що «гарантією законності, правопорядку та військової дисципліни виступає системна, упорядкована, планова правова робота» [8, с. 13]. Таку діяльність здійснюють органи військового управління, юридичні служби, військова служба правопорядку, командири всіх рівнів.

Серед дієвих механізмів забезпечення правопорядку виділяються:
планування правової роботи з визначенням пріоритетних напрямів;
систематизація нормативних актів і створення довідкових баз;
аналіз правопорушень та розробка профілактичних заходів;
правова освіта особового складу;
міжнародне співробітництво у сфері військового права (угоди МОУ з міністерствами оборони інших держав, починаючи з 1993 р.).

Кириленко В.І. та колектив авторів наголошують, що саме правова робота дозволяє підтримувати належний стан управління військами, зменшує рівень правопорушень, забезпечує соціально-правовий захист військовослужбовців і зміцнює довіру до командування.

Висновки

На основі проведеного аналізу дослідження, підтверджено, що ефективна правова робота у військових формуваннях виходить за межі суто адміністративно-управлінського інструментарію, виступаючи стратегічним чинником зміцнення морально-психологічної стійкості, підвищення довіри до системи командування та, як наслідок, зростання обороноздатності держави.

Ключовим науковим результатом роботи є обґрунтування та розроблення інтегрованого підходу до правового супроводу командирської діяльності. Цей підхід являє собою інтегрований механізм військового управління, який системно поєднує функції юридичної служби – правозабезпечувальні, виховні та координаційні. Його запровадження передбачає впровадження інструментів: аналітичного контролю, превентивних заходів та цілеспрямованого розвитку правової культури, що дозволяє досягти зміцнення військової дисципліни та суттєвого підвищення правосвідомості особового складу.

Подальші дослідження доцільно зосередити на реалізації запропонованих ідей та, зокрема, на розробленні дієвих механізмів цифровізації правової роботи, оптимізації взаємодії юридичних служб з органами військового управління, а також на аналізі міжнародного досвіду правового забезпечення дисципліни у збройних силах країн-партнерів НАТО з метою його адаптації до національної військової практики.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.
3. Дисциплінарний статут Збройних Сил України, затв. Законом України від 24 березня 1999 р. № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 197.
4. Про затвердження Положення про юридичну службу Збройних Сил України: наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 30 березня 2021 р. № 80.
5. Про затвердження Положення про юридичну службу Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 26 січня 2017 р. № 36.
6. Колпаков В. К., Кузьменко О. В., *Курс адміністративного права України: підручник*. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 904 с.
7. Мельник Р. С. *Забезпечення законності у діяльності Збройних Сил України*. – Київ: Національний університет оборони України, 2019. – 248 с.
8. *Правова робота у Збройних Силах України: навч. посіб.* / за ред. В. І. Кириленка. Київ: Військ. ін-т, 2010. 408 с.
9. Залужний В. Ф. Військова дисципліна: поняття, особливості нормативного закріплення, місце у системі правових категорій, функції. *Військово-науковий вісник*. 2023. № 2. С. 45–52.
10. *Забезпечення правопорядку в Збройних Силах України: адм.-прав. аспекти: автореф. дис.* В. М. Коломієць, канд. юрид. наук. Тернопіль, 2020. 23 с.

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996, No. 30, Art. 141.
2. On the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine of December 6, 1991, No. 1934-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992, No. 9, Art. 108.
3. Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine, approved by the Law of Ukraine of March 24, 1999, No. 551-XIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999, Nos. 22–23, Art. 197.
4. On the Approval of the Regulation on the Legal Service of the Armed Forces of Ukraine: Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine of March 30, 2021, No. 80.
5. On the Approval of the Regulation on the Legal Service of the Ministry of Defence of Ukraine: Order of the Ministry of Defence of Ukraine of January 26, 2017, No. 36.
6. Kolpakov V. K., Kuzmenko O. V. *Course of Administrative Law of Ukraine: Textbook*. Kyiv: Yurinkom Inter, 2018. 904 p.
7. Melnyk R. S. *Ensuring Legality in the Activities of the Armed Forces of Ukraine*. Kyiv: National Defence University of Ukraine, 2019. 248 p.
8. *Legal Work in the Armed Forces of Ukraine: Textbook*, edited by V. I. Kyrylenko. Kyiv: Military Institute, 2010. 408 p.
9. Zaluzhnyi V. F. *Military Discipline: Concept, Features of Legal Regulation, Place in the System of Legal Categories, Functions*. *Military-Scientific Bulletin*, 2023, No. 2, pp. 45–52.
10. Kolomiiets V. M. *Ensuring Law and Order in the Armed Forces of Ukraine: Administrative and Legal Aspects: Author's Abstract of PhD Thesis (Candidate of Legal Sciences)*. Ternopil, 2020. 23 p.

~~~~~ * * * ~~~~~

Остапенко Анастасія Іванівна

*ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності
навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони
України;
ORCID 0000-0002-3545-3283*

ДО ПИТАННЯ ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено аналізу існуючих теоретико-правових підходів до прогнозування національного законодавства та обґрунтування пропозицій щодо розробки ефективної моделі прогнозування розвитку законодавства у сфері оборони України з урахуванням сучасних безпекових викликів. Автором розглянуто процес планування правотворчої діяльності та визначено його основне значення, а саме: організувати підготовку нормативно-правових актів, скоординувати цю діяльність, посилити контроль за її виконанням, сприяти системності правотворчої діяльності, забезпечити організацію глобальних робіт із модернізації та систематизації законодавства. Встановлено, що прогнозування є важливою складовою планування правотворчої діяльності, що спрямовано на визначення перспектив розвитку правового регулювання відповідних суспільних відносин та закріплення їх у відповідних документах публічної політики, в яких безпосередньо визначаються проблеми, що виникають у суспільних відносинах, та зазначаються оптимальні способи їх вирішення. Визначено, що важливе значення для планування та прогнозування правотворчої діяльності має розробка документів концептуального характеру, зокрема, Наукової концепції розвитку законодавства України, концепцій розвитку галузевого законодавства та концепції проєктів нормативно-правових актів.

Автором проаналізовано основні завдання Концепції Цільової програми наукових досліджень Національної академії наук України (далі - НАН України) “Правотворчість в Україні: доктринальні засади, правове регулювання і практика здійснення” на 2025– 2027 роки” та встановлено, що її прийняття спрямовано на обґрунтування та прогнозування напрямів правотворчої діяльності шляхом підготовки Наукової концепції розвитку законодавства України, проведення незалежної правової (юридичної) експертизи проєктів законів, зокрема на їх відповідність праву Європейського Союзу. Обґрунтовано, що такі загальнодержавні завдання з розвитку правотворчості мають задавати основний вектор розвитку і законодавства у сфері оборони України.

Досліджено правову природу і практичне значення концепцій проєктів нормативно-правових актів як основи системного планування правотворчої діяльності. Визначено, що концепція проєкту нормативно-правового акта є узагальненням попередньо проведених наукових досліджень з виявлення недоліків правового регулювання певної сфери суспільних відносин та встановлення потреби прийняття нового чи удосконалення чинного нормативно-правового акта, у якому набуває матеріальної форми задум щодо мети та змісту майбутнього нормативно-правового акта. Обґрунтовано необхідність розробки концепції проєкту Кодексу про оборону України як наукового підґрунтя для систематизації та подальшого розвитку законодавства у сфері оборони України.

Ключові слова: правотворча діяльність, планування, прогнозування, законодавство про оборону, правова концепція, концепція розвитку законодавства,

систематизація законодавства, кодифікація, концепція кодексу, нормативно-правові акти, документи публічної політики.

Ostapenko Anastasiia

PhD student, Department of Military Law and Law Enforcement, Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences, National Defence University of Ukraine

ON THE ISSUE OF FORECASTING THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF DEFENCE IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the analysis of existing theoretical and legal approaches to forecasting national legislation and substantiating proposals for the development of an effective model for forecasting the development of legislation in the field of defence in Ukraine, taking into account current security challenges. The author examines the process of planning law-making activities and determines its main significance, namely: to organise the preparation of normative-legal acts, coordinate these activities, strengthen control over their implementation, promote the systematic nature of law-making activities, and ensure the organisation of comprehensive work on the modernisation and systematisation of legislation. It has been established that forecasting is an important component of planning law-making activities, aimed at determining the prospects for the development of legal regulation of relevant social relations and enshrining them in relevant public policy documents, which directly identify problems arising in social relations and indicate the optimal ways to solve them. It has been determined that the development of conceptual documents, in particular, the Scientific Concept for the Development of Ukrainian Legislation, concepts for the development of sectoral legislation, and concepts for draft regulatory and legal acts, is important for planning and forecasting law-making activities.

The author analysed the main tasks of the Concept of the Target Programme of Scientific Research of the National Academy of Sciences of Ukraine (hereinafter referred to as the NAS of Ukraine) "Lawmaking in Ukraine: Doctrinal Foundations, Legal Regulation and Practice of Implementation" for 2025-2027 and established that its adoption is aimed at substantiating and forecasting the directions of law-making activities by preparing the Scientific Concept of Development of Ukrainian Legislation, conducting independent legal (juridical) expertise of draft laws, in particular, their compliance with European Union law. It is justified that such national tasks for the development of law-making should set the main vector of development and legislation in the field of defence of Ukraine.

The legal nature and practical significance of the concepts of draft normative-legal acts as the basis for systematic planning of law-making activities have been studied. It has been determined that the concept of a draft regulatory act is a generalization of previous scientific research aimed at identifying shortcomings in the legal regulation of a particular sphere of social relations and establishing the need to adopt a new or improve an existing regulatory act, in which the idea of the purpose and content of the future regulatory act takes material form. The need to develop the concept of the draft Code of Defence of Ukraine as a scientific basis for the systematisation and further development of legislation in the field of defence of Ukraine has been substantiated.

Keywords: law-making activity, planning, forecasting, defence legislation, legal concept, concept of legislative development, systematisation of legislation, codification, concept of a code, normative legal acts, public policy documents.

Постановка проблеми

Ефективне функціонування сил оборони та забезпечення воєнної безпеки України безпосередньо залежить від стану нормативно-правової бази з питань оборони держави, яка має бути не лише чинною, повною та дієвою, але й прогностичною, тобто здатною реагувати на майбутні виклики та загрози. На сьогоднішній день правове регулювання сфери оборони Україні має низку проблемних аспектів: ситуативний характер нормотворення, коли законодавчі зміни переважно є відповіддю на вже існуючі виклики, а не превентивним правовим інструментом; недостатня системність та іноді суперечливість норм, що призводить до правової невизначеності та ускладнює управління військами та ресурсами; відсутність чіткої науково-обґрунтованої методології прогнозування розвитку законодавства у сфері оборони України, яка б інтегрувала воєнно-політичні, технологічні та економічні аспекти.

Все це обумовлює необхідність не просто в удосконаленні, а у випереджаючому, стратегічному прогнозуванні подальшої трансформації законодавства у сфері оборони України. Визначення ключових тенденцій його розвитку, ідентифікація прогалин законодавства та передбачення потенційних конфліктів правових норм є критично важливим для забезпечення сталої обороноздатності держави у довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До окремих аспектів удосконалення законодавства у сфері оборони України неодноразово зверталися у своїх наукових працях такі науковці як: Богуцький П., Гаруст Ю., Коротатнік І., Котляренко О., Кривенко О., Лошицький М., Мельник С., Пашинський В., Руснак Ю., Ступак Д., Тимошенко В., Топольницький В., Шульгін В. та інші експерти у галузях права національної безпеки і військового права. Значний науковий вклад в розвиток теорії і практики загальної правотворчості в Україні зробили Гриняк А., Зайчук О., Колодій А., Кот О., Міловська Н., Оніщенко Н., Пархоменко Н., Петришин О., Рабінович П., Сердюк І., Скакун О., Скрипнюк О., Тернавська В., Тацій В., Шемшученко Ю. Однак, питання дослідження концептуальної основи планування та прогнозування розвитку законодавства у сфері оборони України зазначеними вченими не розглядалися.

Прийняття Закону України “Про правотворчу діяльність” від 24 серпня 2023 року № 3354-ІХ [1] принесло низку новел у регулювання сфери правотворчості, зокрема, в частині унормування порядку планування правотворчої діяльності, який базується на документах публічної політики, що готуються з метою ефективного формування, розроблення, реалізації та оцінки державної та місцевої політики. В умовах дії правового режиму воєнного стану якісне та дієве правове регулювання сфери оборони держави має виключне значення для ефективної відсічі збройної агресії та досягнення воєнної безпеки, а також повоєнної відбудови держави. Аналіз сучасного стану оборонного законодавства та оцінка його дієвості та результативності з урахуванням майбутніх сценаріїв змін у безпековому середовищі, економічних та соціальних сферах формує основу для подальшого планування законопроектної та нормотворчої роботи. Таким чином, актуальність теми зумовлена потребою у розробці концептуальних підходів до прогнозування розвитку законодавства у сфері оборони України з урахуванням новел законодавства, що регулює процедури підготовки та прийняття (видання) нормативно-правових актів.

Мета статті

Метою статті є аналіз теоретико-правових засад здійснення прогнозування розвитку законодавства у сфері оборони України та огляд перспектив його здійснення.

Основний матеріал статті

Планування є одним з найважливіших етапів правотворчої роботи, з огляду на те, що рішення про ухвалення нових законів та інших нормативно-правових актів, а також про зміну чи скасування чинних, завжди повинні бути виваженими та змістовно конструктивними. Передумовою створення нормативно-правових актів є вивчення реальних умов, факторів та обставин існування відповідних суспільних відносин, правове регулювання яких обумовлено потребами різностороннього розвитку держави.

Планування правотворчої діяльності спрямоване на побудову системи нормативно-правових актів за рахунок пріоритетної підготовки та розгляду основних, системоутворюючих законопроектів. Планування допомагає організувати підготовку нормативно-правових актів, скоординувати цю діяльність, посилити контроль за її виконанням, сприяє системності правотворчої діяльності, забезпечує організацію глобальних робіт із модернізації та систематизації законодавства.

Планування дає можливість виключити випадкові, непродумані кроки в правотворчості, усунути дублювання та колізії в нормативно-правових актах, узгодити роботу державних органів різних рівнів, встановити послідовність прийняття окремих актів, створити необхідні умови для підготовки документів високої якості, провести теоретичні консультації з провідними науковими та навчальними установами. З метою підвищення ефективності планування правотворчої діяльності, якості нормативно-правових актів та їх змістовної обґрунтованості Закон України “Про правотворчу діяльність” передбачає запровадження механізмів юридичного прогнозування, тобто передбачення підстав і критеріїв вибору оптимальних правових рішень і оцінки їх наслідків. Ця прогностична діяльність ґрунтується на науково-технічних і соціально-економічних прогнозах державного і суспільного розвитку [2, с. 75, 84].

Прогнозування перспектив розвитку правового регулювання відповідних суспільних відносин об’єктивується у відповідних документах публічної політики, в яких безпосередньо визначаються проблеми, що виникають у суспільних відносинах, та зазначаються оптимальні способи їх вирішення. Документами публічної політики є [1]: аналітичні документи публічної політики (зелена книга, оцінка впливу, біла книга, концепція проекту нормативно-правового акта); прогностичні документи публічної політики (науково обґрунтовані документи юридичного прогнозування суб’єктів правотворчої діяльності, Наукова концепція розвитку законодавства України); програмні документи публічної політики (послання, програми, доктрини, стратегії, плани).

На сьогодні особливу увагу наукової спільноти та політичного керівництва держави спрямовано на реалізацію положень Закону України “Про правотворчу діяльність” саме щодо розробки Наукової концепції розвитку законодавства України. Саме проблематиці її розробки було присвячено проведення науково-практичного круглого столу “Правотворча діяльність та забезпечення системності законодавства України в умовах євроінтеграції”, що відбувся 3 квітня 2025 року в Інституті правотворчості та науково-правових експертиз НАН України [3].

Під час обговорення Стефанчук Р. зауважив на необхідності до кінця 2025 року відкрити всі кластери перемовин з метою розробки загальної наукової концепції розвитку законодавства повоєнного відтворення. Окрім цього, як науковець вже зауважував раніше, “забезпечення національної безпеки та національних інтересів, європеїзація України та її відбудова як правової демократичної держави — це “три кити” стратегічного розвитку України”, а творення якісного законодавства на засадах верховенства права, яке б забезпечило стратегічний розвиток нашої держави, можливе лише за умови активного залучення до правотворчого процесу науковців, а тому роль НАН України в цьому процесі має істотно зрости вже найближчим часом. Стефанчук Р. відзначає, що принцип єдності завдань, які стоять перед Україною в усіх сферах суспільного розвитку, передбачає системний і комплексний підхід до формування національного законодавства. Наукову концепцію розвитку законодавства він вважає ключовим документом, який має

визначити стратегічні напрями правового регулювання суспільних відносин, забезпечити стабільність та ефективність унормування найважливіших суспільних процесів, вирішити основні науково-технічні, економічні, соціальні завдання шляхом активного використання правових засобів [4, с. 51, 53].

Вицепрезидентом НАН України Пирожковим С. було окреслено структуру майбутньої концепції, яка включає: Загальний блок (конституційне, безпекове, наукове та судове законодавство); Блок публічного права (адміністративне, кримінальне, екологічне, економічне, фінансове право); Блок приватного права (цивільне, інтелектуальна власність, трудове, соціальне, міжнародне приватне право тощо). Академік акцентував увагу на необхідності налагодження прямої комунікації з органами виконавчої влади з метою чіткого розуміння вимог до формату й змісту наукової концепції [3].

З цією метою Президією НАН України від 26.12.2024 № 513 було затверджено “Концепцію Цільової програми наукових досліджень НАН України “Правотворчість в Україні: доктринальні засади, правове регулювання і практика здійснення” на 2025– 2027 роки” [5]. Концепція спрямована на обґрунтування та прогнозування напрямів правотворчої діяльності шляхом підготовки Наукової концепції розвитку законодавства України, проведення незалежної правової (юридичної) експертизи проєктів законів, зокрема на їх відповідність праву Європейського Союзу.

Серед основних векторів цієї концепції слід виділити: дослідження проблем правотворчості, системного прогнозування розвитку законодавства України та вироблення єдиних концептуальних засад систематизації нормативно-правових актів. До проблемно-тематичних розділів програми належать: доктринальні та прикладні аспекти удосконалення, упорядкування та систематизації законодавства України; дослідження проблемних аспектів нормопроекування як інструменту забезпечення якості, ефективності, системності законодавства та регулятивної здатності нормативно-правових актів; кодифікація законодавства як форма його систематизації; обґрунтування та прогнозування напрямів правотворчої діяльності у Науковій концепції розвитку законодавства України та розроблення концепцій розвитку галузевого законодавства, що відображають принципний підхід до регулювання суспільних відносин, мету і завдання правового регулювання, а також передбачувані соціально-економічні та інші наслідки його реалізації в разі прийняття нормативно-правового акта; євроінтеграційна складова правотворчої діяльності; теоретико-прикладні засади правової експертизи проєктів нормативно-правових актів та підготовки експертних висновків; роль правового моніторингу у забезпеченні якості нормативно-правових актів та ефективності правового регулювання суспільних відносин.

Серед цілей програми важливе місце відведено встановленню засадничих принципів, алгоритму підготовки та формату Наукової концепції розвитку законодавства України з урахуванням тенденції розвитку сучасної правової системи, соціальних потреб, публічних інтересів та суспільних відносин, що потребують врегулювання шляхом правотворчої діяльності, системності регулювання суспільних відносин, оцінки впливу на суспільні відносини запропонованого правового регулювання. Такі цілі щодо загального реформування та оптимізації правотворчої діяльності, системного наукового обґрунтованого перегляду національного законодавства на найближчі роки обумовлюють беззаперечну необхідність розробки наукової концепції розвитку законодавства у сфері оборони України.

Вдалим прикладом розробки концептуальних засад розвитку оборонного законодавства України в межах виконання завдання щодо кодифікації законодавства у сфері оборони України (Указ Президента України “Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави” від 08.11.2019 № 837 [6]) була розробка документу юридичного прогнозування – проєкт “Концепції розвитку законодавства у сфері оборони України та його кодифікації” (далі- Концепція). Учені Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, прагнучи діяти на випередження і

ґрунтуючись на теоретичних засадах систематизації законодавства, усвідомлюючи масштаб поставленої задачі та її фундаментальне значення для всієї правової системи України, прийняли рішення розпочати кодифікаційний процес з формування його наукової бази. Концепція передбачала поетапну модернізацію нормативно-правових актів з оборонних питань на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу, в перспективі – кодифікацію законодавства [7, с. 60-61].

Примітно, що хоча Концепція була створена ще у 2020 році, вона багато в чому мала прогностичний характер: у ній дуже чітко розкривалася проблематика оборонного законодавства, з якою держава могла зіткнутися в умовах потенційної ескалації російсько-українського конфлікту та появи нових гібридних загроз. Дослідники зробили влучне та доленосне припущення, що головною метою подальших гібридних воєн стануть дії, що не досягають порогу реагування, і що ключові цілі противника будуть досягатися ще до того моменту, як буде розгорнутий ефективний захист. Отже, передбачаючи розвиток подій, автори Концепції зосередили увагу на тому, що найбільш актуальним завданням на той час було створення гнучкої, несуперечливої та орієнтованої на майбутнє системи правових координат. Така система мала бути здатною до випереджувальних кроків для ефективного й оперативного впровадження нормативних положень у діяльність складових сектору безпеки і оборони держави. Очевидно, що ці запобіжні заходи були слухними як на момент розробки, так і не втратили своєї актуальності сьогодні.

До короткострокових цілей Концепції були віднесені: розробка та прийняття законодавчих актів, спрямованих на вдосконалення законодавства з метою впорядкування суспільних відносин в оборонній сфері, а також створення в системі Міністерства оборони України структурного підрозділу (установи) для наукового та експертно-аналітичного супроводу нормотворчої діяльності міністерства. Виконання середньострокових цілей передбачало завершення побудови якісно нової, ефективної, стабільної та пристосованої до адаптації системи законодавчого регулювання оборони, а також узгодження вітчизняного законодавства із законодавством держав-членів НАТО у сферах безпеки та оборони. Насамкінець, довгостроковою фінальною метою була підготовка та прийняття Кодексу про оборону України.

Відповідно, на першому етапі роботи ключовим завданням було розробити та прийняти законодавчі акти для вдосконалення правової бази, що регулює діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань. Зокрема, йшлося про розробку нових редакцій Законів України “Про оборону України”, “Про Збройні Сили України”, “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”, “Про військовий обов’язок і військову службу”, а також створення в структурі Міністерства оборони України Центру військово-правових досліджень, удосконалення та розвитку законодавства у сфері оборони України. Серед додаткових пропозицій слід особливо виділити розробку нових законопроектів, таких як: “Про розроблення та виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки”, “Про оборонно-промисловий комплекс”, “Про військово-технічне співробітництво України з іноземними державами” та “Про особливі правові режими у сфері забезпечення національної безпеки і оборони держави”.

Другий етап ставив за головну мету започаткування системи правового моніторингу для оцінки ефективності застосування оборонних законодавчих актів. На третьому етапі планувалася безпосередня підготовка Кодексу про оборону України. Розробники вважали, що нормативно-правове закріплення структури нових галузей законодавства є вирішальним фактором для проведення кодифікації.

Крім того, науковці підкреслювали, що передумовою для кодифікації оборонного законодавства мала б стати загальнодержавна Концепція кодифікації національного законодавства, а також відповідна методологія систематизації нормативно-правових актів. На сьогодні аналогом такої концепції є Наукова концепція розвитку законодавства України, документ юридичного прогнозування рекомендаційного характеру, в якому на теоретико-емпіричній основі здійснюється системне прогнозування розвитку

законодавства України, його окремих сфер, галузей та напрямів. Наукова концепцію раз на п'ять років розробляється НАН України з метою подальшого її використання Кабінетом Міністрів України під час планування правотворчої діяльності.

Недосконалість існуючих правових засобів, про що сигналізують проблеми політичного, соціально-економічного, гуманітарного чи суто правового характеру, які виявляються в процесі правореалізаційної та правозастосовної практики, породжує необхідність створення нових чи модернізації чинних нормативно-правових актів. Основні положення щодо визначення проблем і причин їх виникнення, а також обґрунтування шляхів їх вирішення оформлюється в концепції проєкту нормативно-правового акта.

В загальному концепцією є фундаментальний документ (акт), який має містити керівні принципи, цільові настанови та методи, окреслювати механізм функціонування; певний спосіб розуміння, трактування будь-яких явищ, основний погляд, керівна ідея для їх висвітлення; керівний задум, конструктивний принцип різних видів діяльності.

Концепція нормативно-правового акта – це його задум, основна ідея, яку треба чітко уявляти і сформулювати перед тим, як приступити до розробки тексту нормативного акта, вона має базуватися на наукових досягненнях, що спираються на практику. Концепція нормативно-правового акта підвищує рівень і ефективність правотворчої діяльності, робить її впорядкованою, дозволяє вписати новий нормативний акт в систему законодавства і не порушувати баланс в правовій системі, допомагає втілити на практиці досягнення юридичної науки і додати їм прикладний характер, а також може служити основою для подальшого тлумачення закону [2, с. 86].

Завданням концепції проєкту нормативного-правового акта є не висвітлити текст майбутнього акта, а лише на основі принципу системності обґрунтувати необхідність його прийняття та окреслити основні його риси. Розробка концепцій проєктів нормативно-правових актів запобігає поширенню законопроєктного спаму та сприяє прийняттю виважених і важливих актів.

Застосування системного підходу під час розробки проєкту концепції нормативно-правового акта передбачає, зокрема: проведення аналізу поточного стану правового регулювання відповідних суспільних відносин із визначенням недоліків; розробку механізму вирішення проблем; виокремлення кола питань, які підлягають врегулюванню в цьому нормативно-правовому акті, розробку його орієнтовної структури, визначення мети та предмету правового регулювання; проведення оцінки відповідності його майбутніх положень міжнародно-правовим зобов'язанням України, визначення переліку нормативно-правових актів, які втратять чинність або потребуватимуть внесення змін з прийняттям цього акта.

Закон України “Про правотворчу діяльність” (ст. 27) визначає, що у концепції проєкту нормативно-правового акта викладаються результати проведених суб'єктом правотворчої ініціативи необхідних аналітичних досліджень, а саме:

- аналіз відповідних суспільних відносин та стану їх правового регулювання;
- дослідження можливості врегулювання відповідних суспільних відносин без прийняття (видання) нормативно-правового акта;
- обґрунтування необхідності та підстав розроблення проєкту нормативно-правового акта;
- визначення мети, предмету правового регулювання, основних правових механізмів реалізації проєкту нормативно-правового акта з обґрунтуванням їх ефективності;
- результати необхідних фінансово-економічних розрахунків відповідно до законодавства України (за потреби);
- оцінка відповідності запропонованого правового регулювання міжнародно-правовим зобов'язанням України⁴
- результати публічних консультацій (у разі їх проведення);

організаційні заходи щодо підготовки проекту нормативно-правового акта та його реалізації після прийняття (видання), у тому числі визначення переліку нормативно-правових актів, прийняття яких або зміни до яких необхідні для реалізації його положень; орієнтовна структура проекту нормативно-правового акта, зміст його основних положень.

Отже, концепція проекту нормативно-правового акта по своїй суті є узагальненням попередньо проведених досліджень з виявлення недоліків правового регулювання певної сфери суспільних відносин та встановлення потреби прийняття нового чи удосконалення чинного нормативно-правового акта, у якому набуває матеріальної форми задум щодо мети та змісту майбутнього нормативно-правового акта.

В межах роботи щодо виконання завдання з кодифікації законодавства у сфері оборони України, визначеного Указом Президента України № 837/2019, було розроблено проєкт Кодексу про оборону України, який присвячено врегулюванню відносин, пов'язаних з підготовкою і організацією оборони України, забезпеченням її обороноздатності, здійсненням збройного захисту територіальної цілісності України та його підготовкою, введенням та скасуванням правового режиму воєнного стану, проведенням мобілізації та демобілізації, організацією та функціонуванням руху опору, а також визначає основні завдання та функції складових сектору безпеки і оборони, обов'язки їх посадових осіб, права і обов'язки громадян України та іноземних держав, а також осіб без громадянства, задіяних в сфері оборони у мирний час та в умовах воєнного стану [8, с. 1262].

Закон України “Про правотворчу діяльність” визначає розробку концепції проєкту кодексу обов'язковою складовою процесу його прийняття.

Розробка та прийняття Кодексу про оборону України як ефективного засобу правового регулювання вимагає ґрунтовного вивчення особливостей суспільних відносин, що виникають у сфері оборони, та аналізу динаміки процесів, що відбуваються в ній, визначення проблем їх правового регулювання та необхідності їх удосконалення, а також прогнозування напрямків їх подальшого розвитку. Якість майбутнього кодексу обумовлюється якістю результатів попередньо проведеної роботи щодо оцінки ефективності дії чинного законодавства у сфері оборони України.

Підготовка концепції проєкту Кодексу про оборону України має будуватися на принципах науковості на системності із застосуванням діалектичного, системного, синергетичного та інших підходів і методів. Вона має містити наукові рекомендації і конкретні умови розробки та реалізації кодексу. Головним завданням розробки концепції кодексу є формування основи для побудови ієрархічної системи нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері оборони.

Висновки

Планування правотворчої діяльності має здійснюватися відповідно до визначених міжнародно-правовими зобов'язаннями України напрямків, з урахуванням програмних документів публічної політики і концепцій проєктів нормативно-правових актів, пріоритетів та цілей, сформованих на основі результатів правового моніторингу, юридичного прогнозування та з урахуванням Наукової концепції розвитку законодавства України. Підготовка наукової концепції розвитку законодавства у сфері оборони України, що увійде в склад національної концепції, на сьогодні є одним з пріоритетних завдань військово-юридичної науки. Важливим елементом прогнозування розвитку законодавства у сфері оборони України є оформлення концептуальних основ кодифікації законодавства у сфері оборони України у вигляді відповідної концепції проєкту Кодексу про оборону України, в якій на основі наукових досліджень буде викладено основні проблеми правовідносин у сфері оборони, недоліки правового регулювання та перспективи їх усунення шляхом систематизації та оновлення основних законів з питань оборони України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.09.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 30.10.2025).
2. Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого врегулювання : збірник наукових праць / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Одеса : Видавничий дім “Гельветика”, 2022. 226 с.
3. В Інституті правотворчості та науково-правових експертиз НАН України обговорили пріоритети розвитку правотворчої діяльності у контексті євроінтеграції. URL : <https://lawmaking.academy/v-institutu-pravotvorchosti-ta-naukovo-pravovyh-ekspertyz-nan-ukrayiny-obgovoryly-priorytety-rozvytku-pravotvorchoyi-diyalnosti-u-konteksti-yevrointegratsiyi/> (дата звернення: 31.10.2025).
4. Стефанчук Р.О. Про наукову концепцію розвитку законодавства України. (Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 11 грудня 2024 року). *Вісник НАН України*. 2025, № 2. С. 49-53.
5. Концепція Цільової програми наукових досліджень Національної академії наук України України “Правотворчість в Україні: доктринальні засади, правове регулювання і практика здійснення” на 2025– 2027 роки : Постанова Президії Національної академії наук України від 26 грудня 2024 р. № 513. URL : https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/konceptsiya-pravotvorcist-2025-2027_1735724187.pdf (дата звернення: 01.11.2025).
6. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 08.11.2019 р. № 837. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019> (дата звернення: 02.11.2025).
7. Руснак. Ю.І., Котляренко О.П., Топольницький В.В., Остапенко А.І. Ретроспективний огляд кодифікації законодавства України у сфері оборони (2019-2021 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 58-63.
8. Руснак Ю.І., Топольницький В.В., Остапенко А.І. Ретроспективний огляд кодифікації законодавства України у сфері оборони (2022-2023 рр.). *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 1 (31). С. 1255-1270.

REFERENCES

1. Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24.09.2023 r. № 3354-IX [On lawmaking activity: Law of Ukraine of 24.09.2023, No. 3354-IX]. (2023, September 24). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
2. Kot, O. O., Hryniak, A. B., & Milovska, N. V. (Eds.). (2022). *Pravotvorchist v Ukraini: perspektyvy zakonodavchoho vrehuluvannia* [Lawmaking in Ukraine: Perspectives of Legislative Regulation]: zbirnyk naukovykh prats [a collection of scientific works]. Vydavnychiy dim “Helvetyka”.
3. V Instytuti pravotvorchosti ta naukovo-pravovykh ekspertyz NAN Ukrainy obhovoryly priorytety rozvytku pravotvorchoi diialnosti u konteksti yevrointehratsii [Priorities for the development of lawmaking in the context of European integration were discussed at the Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <https://lawmaking.academy/v-institutu-pravotvorchosti-ta-naukovo-pravovyh-ekspertyz-nan-ukrayiny-obgovoryly-priorytety-rozvytku-pravotvorchoyi-diyalnosti-u-konteksti-yevrointegratsiyi/>.
4. Stefanchuk, R. O. (2025). Pro naukovu kontseptsiiu rozvytku zakonodavstva Ukrainy. (Stenohrama dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 11 hrudnia 2024 roku) [On the scientific concept of the development of Ukrainian legislation. (Stenogram of the report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on December 11, 2024)]. *Visnyk NAN Ukrainy* [Bulletin of the NAS of Ukraine], (2), 49–53.
5. Kontsepsiia Tsiliovoi prohramy naukovykh doslidzhen Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy “Pravotvorchist v Ukraini: doktrynalni zasady, pravove rehulivannia i praktyka

zdiisnennia” na 2025–2027 roky [Concept of the Target Program of Scientific Research of the National Academy of Sciences of Ukraine "Lawmaking in Ukraine: Doctrinal Principles, Legal Regulation and Practice of Implementation" for 2025–2027]: Postanova Prezydii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy vid 26 hrudnia 2024 r. № 513 [Resolution of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine of December 26, 2024, No. 513]. (2024, December 26). Retrieved from https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/koncepciya-pravotvorcist-2025-2027_1735724187.pdf.

6. Pro nevidkladni zakhody z provedennia reform ta zmicnennia derzhavy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 08.11.2019 r. № 837 [On urgent measures to carry out reforms and strengthen the state: Decree of the President of Ukraine of 08.11.2019, No. 837]. (2019, November 8). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019>.

7. Rusnak, Yu. I., Kotliarenko, O. P., Topolnitskyi, V. V., & Ostapenko, A. I. (2024). Retrospektyvnyi ohliad kodyfikatsii zakonodavstva Ukrainy u sferi oborony (2019-2021 rr.) [Retrospective review of the codification of Ukrainian legislation in the field of defense (2019-2021)]. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal [Legal Scientific Electronic Journal], (4), 58–63.

9. 8.Rusnak, Yu. I., Topolnitskyi, V. V., & Ostapenko, A. I. (2025). Retrospektyvnyi ohliad kodyfikatsii zakonodavstva Ukrainy u sferi oborony (2022-2023 rr.) [Retrospective review of the codification of Ukrainian legislation in the field of defense (2022-2023)]. Aktualni pytannia u suchasni nauki [Current Issues in Modern Science], 1(31), 1255–1270.

~~~~~ * * * ~~~~~

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено особливості нормативно-правового регулювання військового майна в Україні в умовах воєнного стану. Визначено, що в період широкомасштабної агресії ефективно управління військовим майном набуває статусу критично важливого стратегічного ресурсу для забезпечення обороноздатності держави. Проаналізовано конституційні засади, базові закони та підзаконні акти, що регулюють відносини у сфері управління військовим майном, зокрема під час бойових дій та тимчасового використання майна підприємств і установ згідно зі статтею 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Детально розглянуто механізми обліку, збереження, використання, списання та передачі військового майна на підставі наказу МОУ № 440 та постанови КМУ № 1225. Окрему увагу приділено трансформації правової природи військового майна у контексті скасування Господарського кодексу України та впровадження інституту узуфрукту державного майна.

Виявлено системні прогалини чинного законодавства та практики його застосування, які призводять до фрагментарності обліку, дублювання документів, відсутності єдиної інформаційної бази та ускладненого обміну інформацією між Збройними Силами України, Національною гвардією України та іншими військовими формуваннями. Встановлено, що існуючі компенсаційні механізми відшкодування втрат військового майна обмежуються внутрішніми актами відомств і не мають узгодженої процедури на державному рівні. Для вдосконалення правового механізму управління майном запропоновано концепцію створення Єдиної електронної системи обліку військового майна, яка забезпечить інтеграцію даних між усіма суб'єктами сектору безпеки, оперативний контроль за рухом майна в режимі реального часу, автоматичну звітність про втрати та юридичну фіксацію матеріальної відповідальності посадових осіб. Удосконалено підхід до матеріальної відповідальності командирів та осіб, відповідальних за збереження майна, із урахуванням реалій ведення бойових дій. Обґрунтовано необхідність внесення змін до Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» та до статті 617 Цивільного кодексу України щодо визначення форс-мажорних обставин втрати військового майна. Результати дослідження мають практичне значення для формування сучасної системи правового забезпечення Збройних Сил України.

Ключові слова: військове майно, правове регулювання, воєнний стан, матеріальна відповідальність, облік, Національна гвардія України, Збройні Сили України, правовий режим, управління майном.

Smoligovets Artem

*student at the National Defense University of
Ukraine*

FEATURES OF LEGAL REGIME FOR MILITARY PROPERTY UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article examines the peculiarities of regulatory and legal regulation of military property in Ukraine under martial law. It is determined that during a period of large-scale aggression, effective management of military property becomes a critically important strategic resource for ensuring the state's defense capability. The article analyses the constitutional principles, basic laws and subordinate acts that regulate relations in the field of military property management, in particular during hostilities and the temporary use of property of enterprises and institutions in accordance with Article 15 of the Law of Ukraine 'On the Legal Regime of Martial Law'. The mechanisms for accounting, preservation, use, write-off and transfer of military property on the basis of Cabinet of Ministers Resolution No. 1225 and the Ministry of Defence Order No. 440 are examined in detail. Particular attention is paid to the transformation of the legal nature of military property in the context of the repeal of the Commercial Code of Ukraine and the introduction of the institution of usufruct of state property.

Systemic gaps in the current legislation and its application have been identified, which lead to fragmented accounting, duplication of documents, the absence of a unified information base and complicated exchange of information between the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine and other military formations. It has been established that the existing compensation mechanisms for the reimbursement of losses of military property are limited to internal acts of departments and do not have a coordinated procedure at the state level. To improve the legal mechanism for property management, a concept has been proposed to create a unified electronic system for accounting for military property, which will ensure data integration between all entities in the security sector, operational control over the movement of property in real time, automatic reporting of losses, and legal fixation of the material responsibility of officials. The approach to the material liability of commanders and persons responsible for the preservation of property has been improved, taking into account the realities of combat operations. The need to amend the Law of Ukraine 'On the Material Liability of Military Personnel and Persons Equivalent to Them for Damage Caused to the State' and Article 617 of the Civil Code of Ukraine regarding the definition of force majeure circumstances for the loss of military property has been substantiated. The results of the study are of practical importance for the formation of a modern legal support system for the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: military property, legal regulation, martial law, material liability, accounting, National Guard of Ukraine, Armed Forces of Ukraine, legal regime, property management.

Постановка проблеми

Правове регулювання майнових відносин у Збройних Силах України в умовах воєнного стану є однією з важливих складових забезпечення обороноздатності держави. Широкомасштабна агресія росії проти України та зміни в національному законодавстві створили значне навантаження на механізми управління військовим майном. Скасування Господарського кодексу України та впровадження інституту узуфрукту державного майна актуалізують потребу переосмислення правової природи військового майна.

Відсутність єдиного підходу до визначення правового статусу військового майна ускладнює його правове тлумачення, що створює проблеми, пов'язані з обліком, списанням, збереженням, вилученням та відшкодуванням втрат такого майна. Перехід від господарсько-правового до речово-правового регулювання вимагає теоретичного переосмислення. З одного боку, військове майно залишається у державній власності, а з

іншого – виникає новий підхід щодо його користування на праві узуфрукту, який передбачає ширші можливості розпоряджання ним для юридичних осіб публічного права, зокрема військових частин, установ та підприємств оборонно-промислового комплексу.

Наявність цих питань обумовлює потребу в теоретичному дослідженні нормативно-правового регулювання військового майна, особливо в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження питань правових засад управління військовим майном розглядається у численних працях українських науковців. На основі аналізу наукових джерел можна виокремити декілька підходів науковців щодо правової природи військового майна. Виокремлення цих позицій дає змогу краще зрозуміти протиріччя нормативного регулювання.

Підхід державно-майнового регулювання (Піскун І. І., Щербина В. С.) визначає військове майно як особливий різновид державної власності цільового призначення. Піскун І. І. пропонує класифікацію військового майна за критеріями функціонального використання (бойове, тилове, інфраструктурне) та підкреслює його специфіку як об'єкта права державної власності [16]. Щербина В. С. наголошує, що військове майно перебуває у правовому режимі особливого використання, який відрізняється від звичайного режиму державного майна через обмеження обороту, особливі умови списання, утилізації та заборону приватизації [17].

Адміністративно-правовий підхід (Мельник О. Г., Кучинський Ю. Д.) акцентує увагу на механізмах державного управління та контролю за військовим майном. Кучинський Ю. Д. обґрунтовує, що військове майно має змішаний правовий режим, поєднуючи риси публічного та речового права [12]. Мельник О. Г. досліджує правові аспекти охорони військового майна у контексті адміністративно-правових відносин [14].

Господарсько-правова концепція (Бугайова О. О., Капінус О. Ю.) розглядає військове майно в контексті господарських відносин між суб'єктами оборонної сфери. Бугайова О. О. аналізує військове майно як об'єкт господарських правовідносин між військовими частинами, підприємствами оборонно-промислового комплексу та органами військового управління [8]. Капінус О. Ю. звертає увагу на необхідність уніфікації облікових процедур та вдосконалення правових механізмів передачі військового майна [10].

Сучасний речово-правовий підхід, що формується у зв'язку зі скасуванням Господарського кодексу України, представлений у роботах Гриняка А. Б., який розглядає узуфрукт як інструмент ефективного управління державним майном. Автор доводить, що узуфрукт державного майна є гнучкішою формою, ніж господарське відання, та може використовуватися у військовій сфері для підвищення оперативності розпорядження майном [9]. Тимошенко В. А. і Медвідь Л. П. досліджують правовий режим майна, отриманого як гуманітарна або волонтерська допомога, зазначаючи, що відсутність чіткого закріплення правового титулу такого майна створює ризики зловживань в умовах воєнного стану [11].

На законодавчому рівні ці питання регулюються Конституцією України, Законами України «Про оборону України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про Збройні Сили України», «Про Національну гвардію України», а також численними підзаконними актами Кабінету Міністрів та Міністерства оборони України.

Попри значний доробок науковців, питання правового регулювання військового майна в умовах воєнного стану залишаються недостатньо систематизованими. Зокрема, потребують оновлення підзаконні акти, які не враховують реалії сучасної війни, особливо щодо тимчасового використання цивільного майна, евакуації, мобілізації та збереження об'єктів оборонної інфраструктури.

Мета статті

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати правову природу військового майна, визначення його місця в системі речових прав держави, виявлення прогалин і колізій у чинному законодавстві, а також вироблення теоретичних і практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання військового майна у сфері оборони.

Основний матеріал статті

Правовий режим військового майна регулюється системою нормативних актів, основою яких є Конституція України (ст. 17, 92) [1], Закони України «Про оборону України» [4], «Про Збройні Сили України» [5], «Про правовий режим воєнного стану» [2], а також відомчі нормативні акти. Зокрема, є Постанова Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2000 року № 1225 «Про затвердження Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах» [6], яка визначає загальні принципи обліку військового майна. Конкретизація облікових процедур на рівні військових частин і установ здійснюється відповідно до наказу Міністерства оборони України від 17 серпня 2017 року № 440 «Про затвердження Інструкції з обліку військового майна у ЗСУ». Аналогічні положення застосовуються в Національній гвардії України та інших військових формуваннях.

В умовах воєнного стану військове майно набуває особливого правового статусу як стратегічний ресурс держави. Згідно зі статтею 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2], допускається тимчасове вилучення або використання майна підприємств, установ і організацій для потреб оборони. Це створює специфічний правовий режим, у межах якого держава отримує розширені повноваження щодо розпорядження майновими ресурсами.

Особливості цього режиму полягають у проведенні спрощеної процедури тимчасового вилучення приватного майна, пріоритетності оборонних потреб над іншими державними інтересами, можливості оперативного перерозподілу ресурсів між військовими формуваннями, встановленні особливих правил обліку майна, втраченого або знищеного внаслідок бойових дій.

Аналіз практики застосування чинного законодавства виявляє системні недоліки механізму управління військовим майном.

По-перше, існуюча система обліку є фрагментарною. Відсутність єдиної інформаційної системи призводить до обмеженого доступу військових частин до консолідованих облікових даних. Кожне відомство (МОУ, НГУ, СБУ, ДПСУ) веде власний облік, що унеможливорює оперативний обмін інформацією та контроль за рухом майна між структурами.

По-друге, наявне дублювання облікових документів. Військові частини зобов'язані паралельно вести як електронний, так і паперовий облік, що збільшує адміністративне навантаження та створює ризики розбіжностей у даних.

По-третє, відсутні чіткі процедури інвентаризації та контролю за станом військового майна в зоні бойових дій. Це призводить до неточностей у звітності та створює передумови для корупційних зловживань.

По-четверте, чинне законодавство не містить узгодженого механізму компенсації втрат військового майна, знищеного або захопленого ворогом. Компенсаційні процедури обмежуються внутрішніми актами МОУ і не мають належної координації з Міністерством фінансів чи Кабінетом Міністрів України.

Для подолання виявлених проблем пропонується комплекс заходів нормативно-правового та організаційного характеру. Одним із напрямів є створення Єдиної електронної системи обліку військового майна. Система повинна забезпечити інтеграцію даних між МОУ, НГУ, СБУ, ДПСУ та іншими суб'єктами сектору безпеки; контроль у режимі реального часу за рухом, використанням і списанням майна; автоматичну звітність

про втрати або пошкодження під час бойових дій; юридичну фіксацію матеріальної відповідальності посадових осіб; прозорість процедур передачі майна між відомствами.

Також варто відмітити і можливі необхідні зміни у системі матеріальної відповідальності. Чинне правове регулювання матеріальної відповідальності здійснюється на підставі Закону України від 3 жовтня 2019 року «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» та статті 617 Цивільного кодексу України, однак не враховує реалії воєнного стану. Командир не може нести повну матеріальну відповідальність за майно, знищене під час обстрілів або евакуації.

Пропонується внести зміни до зазначеного Закону та до статті 617 ЦК України, визначивши чіткі критерії встановлення форс-мажорних обставин втрати військового майна (знищення під час обстрілів, евакуації, окупації території), спрощену процедуру документального підтвердження таких обставин, звільнення командирів від матеріальної відповідальності за майно, втрачене не з їхньої вини.

Крім цього, необхідно впровадити державну програму відшкодування збитків. Потрібно розробити та затвердити на рівні Кабінету Міністрів України Порядок відшкодування збитків військовим частинам за майно, втрачене під час бойових дій. Цей порядок має передбачати джерела фінансування компенсацій, перелік документів, що підтверджують факт втрати майна, строки розгляду заяв та виплати компенсацій, відповідальність посадових осіб за необґрунтовану відмову у виплаті.

Висновки

Нормативно-правове регулювання військового майна в умовах воєнного стану потребує вдосконалення у напрямі цифровізації, прозорості та підвищення ефективності контрольних механізмів. Запровадження Єдиної системи електронного обліку дозволить мінімізувати втрати, уникнути дублювання документів і забезпечити оперативний контроль за використанням майна. Удосконалення правових механізмів відповідальності має враховувати реалії бойових дій, а відшкодування збитків – бути закріпленим у нормативних актах державного рівня.

Запропоновані заходи матимуть практичне значення для вдосконалення правового регулювання у сфері управління військовим майном, підвищення ефективності обліку та контролю, а також формування сучасної системи правового забезпечення Збройних Сил України.

Перспективами подальших досліджень є детальне опрацювання правового механізму взаємодії між суб'єктами сектору безпеки в частині ведення спільного реєстру військового майна, а також правового статусу відповідальних осіб під час евакуації або втрати майна у зоні бойових дій. Особливої уваги потребує питання державного контролю за достовірністю облікових даних у цифрових системах та запобігання зловживанням у цій сфері.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 31.10.2025).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 31.10.2025).
3. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (дата звернення: 31.10.2025).
4. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 31.10.2025).

5. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 31.10.2025).
6. Про затвердження Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах: постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2000 р. № 1225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1225-2000-п> (дата звернення: 31.10.2025).
7. Про затвердження Положення про юридичну службу Збройних Сил України: наказ Головнокомандувача ЗСУ від 30.03.2021 р. № 80. URL: <https://dostup.org.ua/request/143197/responce/432425/attach/3/80.pdf> (дата звернення: 31.10.2025).
8. Бугайова О. О. Нормативне визначення поняття майна Збройних Сил України // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2020. Вип. 60. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/13.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 31.10.2025).
9. Гриняк А. Б. Рекодифікація речового права (узуфрукт державного майна) // Рекодифікація речового права: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 2025 р.). Київ : Lawmaking Academy, 2025. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf-_Rekodyfikatsiya-rechovogo-prava_2025.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 31.10.2025).
10. Капінус О. Ю. Адміністративно-правове регулювання процедури оцінки та реалізації військового майна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки. 2023. Вип. URL: https://visnyk.law.knu.ua/images/articles/8-119.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 31.10.2025).
11. Тимошенко, В. А., & Медвідь, Л. П. (2024). Особливості правового режиму майна, яке було отримано як волонтерська допомога для Збройних Сил України. *Академічні візії*, (33). вилучено із <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1461>
12. Кучинський Ю. Д. Адміністративно-правовий режим військового майна: дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. URL: https://uacademic.info/ua/document/0417U003752?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 31.10.2025).
13. Колпаков В. К., Голосніченко І. П., Кузьменко О. В. Адміністративне право України. Київ: Юрінком Інтер, 2021.
14. Мельник О. Г. Правове регулювання відносин з охорони військового майна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 2. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ac5be8b5-e524-4fe3-9f61-964dce8f4f92/content?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 31.10.2025).
15. Тієншев В. В., Капінус О. Ю. Поняття та загальна характеристика військового майна // Університетські вісті (Proceedings of National Aviation University). 2021. № 2. URL: https://jrnل.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/17843/25147?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 31.10.2025).
16. Піскун І. І. Поняття та загальна характеристика поняття «військове майно». // Юридичний вісник, 2016. https://jrnل.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/17843/25147?utm_source=chatgpt.com
17. Щербина В. С. Правовий режим майна у Збройних Силах України // Приватне право і підприємництво : зб. наук. пр. / НДІ приват. права і підприємництва Нац. акад. правових наук України. Київ, 2012. № 11. С. 148-153. URL: https://ppr-journal.kiev.ua/archive/2012/11/38.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 31.10.2025).
18. Мельник Р. С. Забезпечення законності у діяльності Збройних Сил України. Київ: НУОУ, 2019.

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28 June 1996 // Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вп> (accessed on 31 October 2025).
2. On the Legal Regime of Martial Law: Law of Ukraine dated 12 May 2015 No. 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (accessed on 31 October 2025).
3. On the National Guard of Ukraine: Law of Ukraine No. 876-VII of 13 March 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (accessed on 31 October 2025).
4. On the Defence of Ukraine: Law of Ukraine No. 1932-XII of 6 December 1991 // Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 1992. No. 9. Art. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (accessed on 31 October 2025).
5. On the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine dated 06.12.1991 No. 1934-XII // Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 1992. No. 9. Art. 108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (accessed on 31 October 2025).
6. On Approval of the Regulations on the Procedure for Accounting, Storage, Write-off and Use of Military Property in the Armed Forces: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1225 of 04.08.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1225-2000-п> (accessed on 31 October 2025).
7. On approval of the Regulations on the Legal Service of the Armed Forces of Ukraine: Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine No. 80 dated 30 March 2021. URL: <https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf> (accessed on 31 October 2025).
8. Bugayova O. O. Regulatory definition of the concept of property of the Armed Forces of Ukraine // Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law. 2020. Issue 60. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/13.pdf?utm_source=chatgpt.com (accessed on 31 October 2025).
9. Hryniak, A. B. Recodification of property law (usufruct of state property) // Recodification of property law: collection of materials from the International Scientific and Practical Conference (Kyiv, 2025). Kyiv: Lawmaking Academy, 2025. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf-_Rekodifikatsiya-rechovogo-prava_2025.pdf?utm_source=chatgpt.com (accessed on 31 October 2025).
10. Kapinus, O. Yu. Administrative and legal regulation of the procedure for the valuation and sale of military property // Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Legal Sciences. 2023. Issue. URL: https://visnyk.law.knu.ua/images/articles/8-119.pdf?utm_source=chatgpt.com (accessed: 31.10.2025).
11. Tymoshenko, V. A., & Medvid, L. P. (2024). Features of the legal regime of property received as volunteer aid for the Armed Forces of Ukraine. Academic Visions, (33). Retrieved from <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1461>.
12. Kuchynsky, Yu. D. Administrative and legal regime of military property: dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences: 12.00.07. Kyiv, 2017. URL: https://uacademic.info/ua/document/0417U003752?utm_source=chatgpt.com (accessed: 31.10.2025).
13. Kolpakov V. K., Golosnichenko I. P., Kuzmenko O. V. Administrative Law of Ukraine. Kyiv: Yurinkom Inter, 2021.
14. Melnik O. G. Legal Regulation of Relations in the Protection of Military Property // Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law. 2017. Issue 43. Vol. 2. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ac5be8b5-e524-4fe3-9f61-964dce8f4f92/content?utm_source=chatgpt.com (accessed: 31.10.2025).
15. Tienshev V. V., Kapinus O. Yu. Concept and general characteristics of military property // University News (Proceedings of National Aviation University). 2021. No. 2. URL: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/17843/25147?utm_source=chatgpt.com (accessed on 31 October 2025).

16. Piskun I. I. Concept and general characteristics of the concept of 'military property'. // Legal Bulletin, 2016. https://jrnل.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/17843/25147?utm_source=chatgpt.com
17. Shcherbina V. S. Legal regime of property in the Armed Forces of Ukraine // Private Law and Entrepreneurship: Collection of Scientific Papers / Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. Kyiv, 2012. No. 11. Pp. 148-153. URL: https://ppp-journal.kiev.ua/archive/2012/11/38.pdf?utm_source=chatgpt.com (accessed: 31.10.2025).
19. Melnik, R. S. Ensuring Legality in the Activities of the Armed Forces of Ukraine. Kyiv: NUOU, 2019.

~~~~~ * * * ~~~~~

II. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ЗАХИСТ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК: 355.1:323.28(477)

Зосименко Олександр Олександрович

слухач навчальної групи № 7202

навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України;

ORCID: 0009-0001-0029-9474

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У БОРОТЬБІ З МІЖНАРОДНИМ ТЕРОРИЗМОМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем удосконалення нормативно-правового регулювання (далі - НПР) застосування Збройних Сил України (далі - ЗСУ) у боротьбі з міжнародним тероризмом, що трансформувався в інструмент гібридної війни. Проаналізовано ключові недоліки чинної нормативно-правової бази, зокрема її фрагментацію. Положення, що регламентують дії ЗСУ, розпорошені між Конституцією, Кримінальним кодексом, законами «Про оборону України», «Про національну безпеку України», «Про боротьбу з тероризмом» та підзаконними актами, що створює правову невизначеність у кризових ситуаціях.

Досліджено форми взаємодії силових структур, де виявлено юрисдикційну колізію між Антитерористичним центром при СБУ (далі - АТЦ) та військовим командуванням ЗСУ. Досвід АТО/ООС засвідчив, що це накладання повноважень призводить до неоднозначності відповідальності та затримок у реагуванні.

Розглянуто також міжнародний вимір, зокрема проблеми доказування фінансування тероризму для міжнародних судів (як-от Міжнародний суд ООН) та необхідність впровадження досвіду НАТО, ЄС та INTERPOL для уніфікації стандартів збору доказів, що посилять міжнародно-правові позиції України.

Запропоновано шляхи удосконалення системи реагування. По-перше, розробка спеціального рамкового закону (або змін до чинного) для кодифікації ролі ЗСУ та чіткого розмежування компетенцій (АТЦ та ЗСУ) у мирний час, під час надзвичайного та воєнного станів. По-друге, впровадження доктрини «Єдиного операційного простору» для формалізації командної вертикалі. По-третє, шляхом унормування застосування ЗСУ проти БПЛА, кібератак та морських дронів, зокрема деталізації правил їх нейтралізації у цивільному секторі. Нарешті, для забезпечення демократичного контролю, пропонується запровадження обов'язкових стандартів документування застосування сили.

Ключові слова: міжнародний тероризм, Збройні Сили України, оборонна стратегія, антитерористична операція, національна безпека.

Oleksandr Zosymenko

student of study group No. 7202

*of the Educational and Scientific Institute of
Military History, Law, and Social Sciences
of the National Defense University of Ukraine*

CURRENT ISSUES AND WAYS TO IMPROVE THE LEGAL FRAMEWORK FOR THE USE OF UKRAINE'S ARMED FORCES IN THE FIGHT AGAINST INTERNATIONAL TERRORISM

Abstract. The article is devoted to the study of topical issues of improving the regulatory and legal framework (hereinafter referred to as the RLF) for the use of the Armed Forces of Ukraine (hereinafter referred to as the AFU) in the fight against international terrorism, which has transformed into an instrument of hybrid warfare. The key shortcomings of the current regulatory framework, in particular its fragmentation, are analyzed. The provisions governing the actions of the AU are scattered between the Constitution, the Criminal Code, the laws “On the Defense of Ukraine,” “On National Security of Ukraine,” “On Combating Terrorism,” and subordinate acts, which creates legal uncertainty in crisis situations.

The forms of interaction between law enforcement agencies were studied, revealing a jurisdictional conflict between the Anti-Terrorist Center at the Security Service of Ukraine (hereinafter referred to as the ATC) and the military command of the Armed Forces of Ukraine. The experience of the ATO/JFO has shown that this overlap of powers leads to ambiguity of responsibility and delays in response.

The international dimension is also considered, in particular the problems of proving terrorism financing for international courts (such as the UN International Court of Justice) and the need to implement the experience of NATO, the EU, and INTERPOL to unify standards for evidence collection, which will strengthen Ukraine's international legal position.

Ways to improve the response system are proposed. First, the development of a special framework law (or amendments to the existing one) to codify the role of the Armed Forces of Ukraine and clearly delineate the competences (of the Anti-Terrorist Center and the Armed Forces of Ukraine) in peacetime, during states of emergency and martial law. Second, the introduction of the “Single Operational Space” doctrine to formalize the command hierarchy. Third, by standardizing the use of the Armed Forces against UAVs, cyberattacks, and maritime drones, in particular by detailing the rules for their neutralization in the civilian sector. Finally, to ensure democratic control, it is proposed to introduce mandatory standards for documenting the use of force.

Keywords: international terrorism, Armed Forces of Ukraine, defense strategy, anti-terrorist operation, national security.

Постановка проблеми

В умовах агресії РФ, що застосовує терористичні методи, адекватне нормативно-правове регулювання застосування Збройних Сил України для боротьби з тероризмом набуває критичного значення. Аналіз виявляє невідповідність чинної нормативно – правової бази сучасним загрозам, що має кілька рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аспекти протидії тероризму досліджувалися Н.Г. Масловою, В.В. Маліковим та О.О. Козенком (правові засади, адміністративні принципи, координація). Проте, незважаючи на ці розробки, ключові аспекти застосування саме Збройних Сил України залишаються досліджені недостатньо. Виділення невіршеної раніше частини загальної проблеми. По-перше, відсутні доктринальні моделі розв'язання колізії повноважень між

АТЦ при СБУ та військовим командуванням ЗСУ. По-друге, існує технологічна правова лакуна. Наукова література або фокусується на виробництві БПЛА, а не на правових режимах їх нейтралізації, або має комерційний характер. Таким чином, нерозкритою залишається тема унормування правил застосування сили (Rules of Engagement) військовими підрозділами (ППО, РЕБ, кіберпідрозділами) проти новітніх загроз (БПЛА, кібератаки) в рамках антитерористичного режиму.

Мета статті

Метою статті є розробка науково - обґрунтованих пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення нормативно - правового регулювання застосування Збройних Сил України у боротьбі з міжнародним тероризмом шляхом вирішення існуючих структурних, компетенційних та технологічних проблем. Для досягнення поставленої мети вирішуються такі завдання:

проаналізувати чинну нормативно – правову базу та ідентифікувати її ключові недоліки (фрагментацію, колізії компетенцій між АТЦ та ЗСУ);

виявити правові прогалини у регулюванні застосування ЗСУ для протидії новітнім терористичним загрозам (БПЛА, кібератаки);

сформулювати комплексні пропозиції щодо подолання виявлених проблем.

Практична актуальність зумовлена безпрецедентним рівнем терористичних загроз (атаки БПЛА, кібератаки на критичну інфраструктуру), що вимагають негайної військової відповіді. Науково-теоретична актуальність полягає у необхідності модернізації правової доктрини та подоланні розриву між технологічними засобами терору та статичністю нормативно – правової бази.

Наукова новизна полягає у обґрунтуванні комплексного підходу до реформування нормативно – правової бази застосування ЗСУ, який синтезує вирішення організаційно-командних та технологічно-правових проблем.

Основний матеріал статті

Нормативно – правове регулювання використання Збройних Сил України (далі - ЗСУ), а саме ключові положення розпорошені між кількома галузевими законами й підзаконними актами: Конституцією України, Законом України «Про оборону України», Законом України «Про національну безпеку України», Кримінальним кодексом і Законом «Про боротьбу з тероризмом», а також численними урядовими постановами й указами. Така фрагментація ускладнює швидке й правомірне прийняття рішень у кризових ситуаціях, коли потрібні чіткі правила взаємодії між ЗСУ та іншими суб'єктами боротьби з тероризмом.

Існує фактичне накладання повноважень між Антитерористичним центром при Службі безпеки України (далі - СБУ), який формально координує всі антитерористичні заходи, та військовим штабом чи командуванням, що безпосередньо здійснює керівництво військовими операціями у зоні бойових дій. Вважаємо, що проблема стала особливо відчутною у період переходу від «Антитерористичної операції» (далі - АТО) до операції Об'єднаних сил (далі - ООС). На практиці це проявлялося у неоднозначності визначення, хто саме несе відповідальність за оперативне керівництво на конкретній ділянці та у певний момент часу. Виникали питання щодо компетенції застосування окремих військових спроможностей, таких як підрозділи протиповітряної оборони, авіації чи спецпідрозділів, у рамках антитерористичної операції [1].

Реальні приклади таких колізій можна спостерігати під час бойових дій на сході України, коли рішення щодо застосування авіаційних чи артилерійських підрозділів потребували погодження з кількома структурами одночасно. У деяких випадках затримки у комунікації між Антитерористичним центром і військовим командуванням призводили до уповільнення реакції на активізацію терористичних угруповань, що створювало загрозу життю цивільного населення та ефективності операцій. Аналогічно, у періоди критичних

ескалацій, коли загроза поширювалась на нові райони, оперативні рішення щодо блокування терористичних пересувань чи нейтралізації ключових об'єктів інфраструктури потребували узгодження між численними суб'єктами, що часто ускладнювало оперативність дій.

Вважаємо, що ситуацію ускладнює поява сучасних засобів терору, які виходять за рамки традиційного розуміння терористичних загроз. Використання безпілотних літальних апаратів-ударників, кібератак на критичну інфраструктуру, автономних підводних та надводних плавзасобів створює необхідність не лише нових технічних рішень, а й уточнення правових механізмів реагування. Наприклад, випадки використання дронів-розвідників та ударних дронів у зоні ведення бойових дій ставлять питання про правомірність їх перехоплення та знешкодження, особливо коли вони можуть впливати на цивільні об'єкти або суспільні комунікаційні мережі [1]. Ці виклики вимагають формування спеціальних процедурних норм, включно з визначенням правил атрибуції та ідентифікації загроз, а також механізмів взаємодії із посадовими особами критичної цивільної інфраструктури.

Чинне законодавство, наприклад, Закон України «Про боротьбу з тероризмом» та Кодекс цивільного захисту, надає лише загальні повноваження щодо застосування підрозділів протиповітряної оборони, саперних частин або сил спеціального призначення. Водночас бракує деталізованих правил щодо застосування кібернетичних та радіоелектронних спроможностей у цивільному середовищі, що створює правові прогалини та ризик порушення прав третіх осіб. У практичній площині це може проявлятися, наприклад, у випадках, коли заходи оборонного характеру впливають на приватні комунікаційні системи чи діяльність комерційних структур, що підпадає під захист цивільного законодавства.

Як приклад, під час відбиття кібератак на енергетичну інфраструктуру України спостерігався дефіцит нормативних підстав для безпосереднього залучення військових кіберпідрозділів до реагування на інциденти. Це призводило до необхідності погоджень між Міністерством оборони, СБУ та операторами критичної інфраструктури, що сповільнювало реакцію та збільшувало ризик масштабних перебоїв у постачанні електроенергії та комунікацій. Подібні випадки демонструють важливість уточнення законодавчих норм та вироблення чітких процедур для використання сучасних військових та технічних спроможностей у рамках антитерористичної діяльності [2].

На мою думку практична реалізація законодавчих положень щодо використання Збройних Сил у боротьбі з тероризмом на сьогодні стикається з двома основними проблемами. По-перше, накладання повноважень між координаційними та оперативними структурами, що створює ризики затримки прийняття рішень та дублювання функцій. По-друге, правові прогалини щодо застосування сучасних засобів впливу, таких як безпілотні літальні апарати, кіберзасоби та автономні платформи, що вимагає не лише нормативного закріплення повноважень, а й вироблення механізмів захисту цивільного населення та критичної інфраструктури. Вважаю, що усунення вказаних проблем є критично важливим для підвищення ефективності участі Збройних Сил України у комплексній системі протидії тероризму та забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах гібридних загроз [3].

Актуально зазначити, що проблемним аспектом є й динаміка зміни законодавства. У період криз або виникнення нових загроз правові норми оновлюються надто повільно, тоді як реалії вимагають оперативних рішень. У таких випадках державні органи змушені діяти на основі тимчасових актів — указів Президента, наказів Генерального штабу, директив уряду. Такі акти створюють необхідні рамки для оперативного реагування, але водночас не завжди мають стабільну правову силу і можуть вступати у суперечність із чинними законами або міжнародними зобов'язаннями України, що особливо критично для норм, що регулюють діяльність у повітряному просторі, кіберсфері чи у сфері застосування автономних систем озброєнь. У цих галузях міжнародні домовленості й

стандарти перебувають на етапі формування, тому Україна опиняється у ситуації, коли внутрішні правила не завжди відповідають сучасним викликам та міжнародній практиці.

На мою думку, важливу роль у забезпеченні правової визначеності відіграє питання міжнародного переслідування фінансування тероризму. Досвід доводить, що саме фінансові потоки становлять основу функціонування терористичних мереж, а їх своєчасне виявлення та блокування може істотно знизити потенціал організованих угруповань. Україна стикається з проблемами у сфері доказування таких злочинів, особливо у випадках, коли йдеться про міждержавні запити щодо припинення підтримки незаконних формувань. Збір доказової бази, її узгодженість із міжнародними стандартами та спроможність пройти перевірку у міжнародних судах чи арбітражах є ключовими чинниками успіху у таких процесах. Показовим є рішення Міжнародного суду ООН у справі щодо фінансування тероризму, яке підкреслило важливість належного документування фактів, їх міжнародної перевірки та дотримання процесуальних стандартів під час формування доказів. Для України це означає необхідність зміцнення правових і процедурних інструментів, що забезпечують можливість міжнародного переслідування тих, хто фінансує чи іншим чином підтримує тероризм [4].

Загалом вищезазначені аспекти свідчать, що сучасна боротьба з тероризмом не може обмежуватися рамками традиційних військових чи правоохоронних підходів. Вона потребує гнучкої та адаптивної системи правового регулювання, яка здатна враховувати як внутрішні особливості українського правопорядку, так і міжнародні стандарти. Відсутність чіткого розмежування повноважень між військовими та правоохоронними структурами, брак детальних правових норм щодо новітніх засобів терору, ризику порушення прав людини, повільність законодавчих змін та необхідність належного документування для міжнародних процесів утворюють комплекс проблем, які потребують системного вирішення.

Отже, вважаю, що забезпечення ефективності протидії міжнародному тероризму вимагає не лише технічного зміцнення оборонних спроможностей, а й фундаментального оновлення правової бази. Гармонізація внутрішніх процедур із міжнародними стандартами, створення чітких механізмів взаємодії між військовими та правоохоронними структурами, запровадження прозорих стандартів контролю за застосуванням сили та удосконалення механізмів міжнародної доказової співпраці мають стати основними напрямками розвитку. Лише за цих умов Україна зможе ефективно реагувати на складні гібридні загрози сучасного тероризму й водночас залишатися у правовому полі, що забезпечує довіру громадян та партнерів.

Для подолання окреслених проблем необхідним видається комплекс заходів, що поєднує законодавчі ініціативи, інституційні зміни та процесуальні гарантії. Україна опинилася у ситуації, коли наявна нормативно-правова база є фрагментарною та недостатньо адаптованою до умов гібридних загроз, що постійно змінюються. У цих умовах ключовим кроком могло б стати розроблення спеціального рамкового закону або ж масштабного пакета змін до чинного Закону «Про боротьбу з тероризмом». Йдеться не лише про оновлення термінології чи окремих процедур, а про створення цілісного документа, який визначатиме місце та роль Збройних Сил України у системі боротьби з тероризмом, порядок чіткого розмежування компетенцій між Антитерористичним центром при СБУ і військовим командуванням, процедури ухвалення рішень у мирний час, в умовах надзвичайного стану та під час воєнного стану. Крім того, важливим елементом має стати регламентація правил взаємодії з органами місцевої влади, а також з операторами критичної інфраструктури. Саме такий акт дозволив би закласти єдину логіку застосування військових спроможностей у антитерористичних цілях і водночас гарантувати правову визначеність як для державних структур, так і для суспільства.

Вважаю, що важливою складовою майбутніх реформ є впровадження доктрини «Єдиного операційного простору», яка б формалізувала командну вертикаль у випадках проведення антитерористичних операцій. Тобто передбачається чітке закріплення правил:

у яких випадках операцією керує Антитерористичний центр СБУ, коли відповідальність переходить до оперативного штабу ЗСУ (зокрема, Об'єднаних сил чи оперативних командувань), якою має бути процедура передачі командування та які функції залишаються за цивільними органами, зокрема Національною поліцією України. Такий підхід дозволить мінімізувати ризики оперативних колізій і дублювання повноважень, а також пришвидшить ухвалення рішень у критичні моменти. Практика останніх років засвідчує, що відсутність чіткої вертикалі ускладнює координацію та може створювати загрози для ефективності антитерористичних заходів [5].

Не менш важливим є унормування новітніх засобів протидії сучасному тероризму. Україна стикається із системним використанням безпілотних літальних апаратів, ударних дронів та «блукаючих боєприпасів», кібернетичних атак на критичні енергетичні та комунікаційні об'єкти, а також з ризиками застосування автономних надводних і підводних плавзасобів у диверсійних цілях. Відповідно, законодавчо було б доцільно закріпити:

- порядок перехоплення та нейтралізації дронів із урахуванням безпеки цивільних об'єктів;
- правила застосування кіберзасобів і радіоелектронної боротьби в цивільному секторі, включно з процедурою атрибуції атак, координацією із національним центром реагування на кіберінциденти та порядком обміну даними між військовими й цивільними структурами;
- спеціальні процедури протидії диверсіям у морській та річковій акваторії, що враховуватимуть міжнародне морське право та стандарти охорони портової інфраструктури [6].

Лише комплексне регулювання цих питань здатне усунути правову невизначеність і створити прозорі межі для дій ЗСУ та інших суб'єктів антитерористичної діяльності.

Зазначимо, що окремого значення набуває запровадження обов'язкових стандартів документування застосування сили військовими під час антитерористичних заходів. В умовах сучасних конфліктів будь-яке перевищення повноважень чи неадекватне застосування сили стає предметом міжнародної уваги і може бути використане противником у інформаційній війні. Тому встановлення єдиних правил фіксації фактів застосування зброї, забезпечення прозорих і незалежних механізмів розслідування інцидентів, створення спеціальних комісій з участю представників громадянського суспільства та парламентського контролю є ключовими для підтримки довіри громадськості. Крім того, запровадження швидких судових процедур для оскарження тимчасових обмежень прав громадян дозволить зменшити ризики міжнародних претензій та зміцнити легітимність дій держави у сфері боротьби з тероризмом.

Важливим елементом правового вдосконалення є розроблення процедурних норм, які дозволять швидко реагувати на нові загрози, не виходячи за рамки демократичного контролю. Йдеться про можливість ухвалення тимчасових актів — указів Президента чи постанов уряду — з чітко визначеними строками дії та обов'язком подальшої ратифікації парламентом. Така модель дозволить поєднати оперативність реагування на загрози з боку держави та контроль із боку суспільства й міжнародних партнерів. Вона також унеможливить зловживання владними повноваженнями у надзвичайних умовах.

Також потребує суттєвої модернізації й міжнародний вимір діяльності України у сфері боротьби з тероризмом. Для цього необхідно вдосконалити стандарти збору й збереження доказів, уніфікувати їх формати, розробити національні інструкції щодо ланцюгів збереження інформації та забезпечити їх міжнародне визнання. Це особливо актуально для справ, пов'язаних із фінансуванням тероризму та транснаціональною співпрацею терористичних угруповань. Активніше використання міжнародних платформ, зокрема структур ЄС, ООН та INTERPOL, а також укладення угод про правову допомогу дозволить забезпечити швидку перевірку фактів, обмін інформацією та екстрадицію осіб, причетних до терористичної діяльності [7].

Не менш значущим є питання підготовки особового складу Збройних Сил України. Йдеться про регулярні навчання із міжнародного гуманітарного права, прав людини та процедур оперативного втручання. Такі тренінги дозволять військовослужбовцям ефективно виконувати антитерористичні завдання, не виходячи за рамки міжнародних стандартів. Важливо також створити чіткі служби-зв'язку між військовою та цивільною юрисдикцією, оновити службові статuti з урахуванням нових ризиків і закласти сталі механізми координації з правоохоронними органами.

У практичній площині реалізація запропонованих заходів може здійснюватися поетапно, з чітким визначенням відповідальних органів та термінів виконання. На першому етапі доцільно створити робочу групу при Міністерстві оборони та Міністерстві юстиції, до складу якої слід залучити представників СБУ, НАБУ, МВС, інших силових структур та профільних комітетів Верховної Ради. Завданням цієї групи стане розробка проекту рамкового закону або пакета законодавчих змін, що передбачає систематизацію норм, унормування процедур взаємодії між суб'єктами безпеки та визначення чітких правил застосування збройних сил у контексті антитерористичних операцій. Особлива увага має бути приділена положенням щодо координації дій у мирний час, під час надзвичайних ситуацій та воєнного стану, а також визначенню меж компетенцій Антитерористичного центру при СБУ та військового командування [6]. Другий етап передбачає безпосереднє ухвалення рамкового закону та супровідних підзаконних актів, які визначають доктрину командування, правила застосування протиповітряної оборони, безпілотних літальних апаратів, засобів радіоелектронної боротьби та процедур збору й обробки розвідувальної інформації. Важливо забезпечити, щоб законодавчі норми поєднували оперативну гнучкість із механізмами прозорості та контролю, що дозволяє зменшити ризики зловживань і гарантує відповідність міжнародним стандартам прав людини. У цей період слід також запровадити формалізовані процедури документування дій військових і спецпідрозділів під час антитерористичних операцій та визначити стандарти взаємодії з органами досудового розслідування.

Третій етап включає практичну апробацію законодавчих новацій через пілотні навчання та тренування міжвідомчої координації, що дозволяє відпрацювати алгоритми взаємодії, процедурну передачу командних повноважень та оперативне реагування на реальні або змодельовані загрози. Одночасно запускаються судові та парламентські механізми контролю, наприклад створення індексу прозорості антитерористичних операцій, який дозволяє оцінювати дотримання законності, пропорційності та ефективності дій сил безпеки [1]. Паралельно має здійснюватися міжнародна координація: укладення меморандумів про обмін доказовими матеріалами та інформацією про розвідувальні дані, розширення співпраці у сфері кібербезпеки, фінансового моніторингу та протидії транснаціональним терористичним загрозам. Такий багаторівневий підхід забезпечує поєднання правової визначеності, міжвідомчої інтеграції та оперативної спроможності держави, підвищуючи ефективність реагування на сучасні загрози та гарантує дотримання конституційних та міжнародних стандартів безпеки.

Висновки

Враховуючи вищевказане, вважаємо, що участь Збройних Сил України у боротьбі з міжнародним тероризмом має ґрунтуватися на гнучких організаційних механізмах, тісній міжвідомчій взаємодії, адаптації до міжнародного досвіду, впровадженні новітніх технологій та розвитку кадрового потенціалу. Вдосконалення правового регулювання, зокрема через усунення його фрагментації та створення єдиної командної доктрини, а також посилення логістичного забезпечення й комунікаційних каналів є пріоритетними напрямками подальшого розвитку.

Організаційні та правові аспекти застосування ЗСУ у боротьбі з міжнародним тероризмом зазнали змін, але потребують подальшого системного вдосконалення. Наявна фрагментація законодавства, неузгодженість командних функцій та правові прогалини

щодо нових загроз створюють ризики для національної безпеки. Майбутні дослідження можуть зосередитися на детальному аналізі адаптації міжнародного досвіду, зокрема стандартів НАТО, до українських реалій, оцінці впливу новітніх технологій на тактику та правове регулювання контртерористичних операцій, а також на розробці критеріїв ефективності міжвідомчої координації.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.09.2025).
2. Маслова Н.Г. «Протидія кримінальному радикалізму в Україні: монографія». Харків: Діса плюс, 2020. 336 с.
3. Козенко О.О. «Адміністративні процедури в загальнодержавній системі боротьби з тероризмом в Україні.» Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2024. Вип. 86(3). С. 354-360.
4. Закон України «Про національну безпеку України», URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 25.08.2025).
5. Маліков В.В. «Роль та внесок науки адміністративного права у формування системи принципів боротьби з тероризмом.» Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2018. Вип. 2(3). С. 73-79.
6. Козенко О.О. «Координація суб'єктів боротьби з тероризмом, діяльність яких спрямовується Міністерством внутрішніх справ України в межах повноважень. Право і безпека.» 2024. № 3. С. 116-125.
7. Козенко О.О. «Інтеграція загальнодержавної системи боротьби з тероризмом в Україні до структур ЄС та НАТО.» Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2024. Т. 35. С. 44-51.

REFERENCES

1. Criminal Code of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III (as amended and supplemented). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed on 05.09.2025).
2. Maslova N.G. "Countering criminal radicalism in Ukraine: monograph." Kharkiv: Disa Plus, 2020. 336 p.
3. Kozenko O.O. "Administrative Procedures in the National System of Combating Terrorism in Ukraine." Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law. 2024. Issue 86(3). P. 354-360.
4. Law of Ukraine "On National Security of Ukraine," URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (accessed: 25.08.2025).
5. Malikov V.V. "The role and contribution of administrative law science in the formation of a system of principles for combating terrorism." Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences. 2018. Issue 2(3). Pp. 73-79.
6. Kozhenko O.O. "Coordination of entities involved in combating terrorism, whose activities are directed by the Ministry of Internal Affairs of Ukraine within the limits of its powers. Law and Security." 2024. No. 3. Pp. 116-125.
7. Kozhenko O.O. "Integration of the national counterterrorism system in Ukraine into EU and NATO structures." Scientific works of the National University "Odessa Law Academy." 2024. Vol. 35. Pp. 44-51.

~~~~~ * * * ~~~~~

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОРЯДКУ ВВЕДЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджуються актуальні проблеми правового регулювання порядку введення та функціонування режиму воєнного стану в Україні. На основі аналізу конституційних норм, положень Закону України "Про правовий режим воєнного стану" та практики їх застосування з 24 лютого 2022 року виявлено низку системних проблем: невизначеність критеріїв для встановлення строків воєнного стану, відсутність законодавчих обмежень дискреції Президента у цьому питанні, колізії у повноваженнях органів державної влади, недостатня регламентація обмежень конституційних прав і свобод. Особливу увагу приділено критичному аналізу термінологічної невизначеності таких понять, як «загроза нападу» чи «небезпека державній незалежності», що створює простір для надмірної дискреції та суб'єктивізму в юридичній оцінці підстав для введення особливого режиму. Виявлено прогалини у законодавстві щодо встановлення граничних строків дії воєнного стану та відсутності чітко регламентованої процедури його продовження.

Автор обґрунтовує необхідність оптимізації часових рамок прийняття рішень: в умовах сучасної високоінтенсивної війни дводенний строк затвердження указу Верховною Радою може бути завеликим, що зумовлює пропозицію скорочення цього терміну до 24 годин для забезпечення оперативної відсічі агресії.

Окремим блоком досліджено механізм обмеження конституційних прав і свобод. Констатовано, що хоча ст. 64 Конституції визначає перелік невідчужуваних прав, ст. 8 профільного Закону містить широкі та оціночні формулювання щодо можливих обмежень (військово-квартирна повинність, регулювання роботи медіа тощо). Це породжує ризики порушення принципів пропорційності та мінімальності втручання, вироблених практикою ЄСПЛ. Наголошено на відсутності обов'язку влади обґрунтовувати необхідність кожного окремого обмеження та механізмів їх перегляду протягом дії воєнного стану.

Зроблено висновок про необхідність удосконалення законодавства в частині конкретизації підстав введення режиму, уточнення повноважень суб'єктів та впровадження чітких критеріїв пропорційності при обмеженні прав людини.

Ключові слова: правовий режим, воєнний стан, конституційні права і свободи, парламентський контроль, національна безпека, обмеження прав людини.

Kyryliuk Oleksandr

*National University of Defense of Ukraine,
Student of study group 8208*

CURRENT PROBLEMS OF THE PROCEDURE FOR THE INTRODUCTION OF THE LEGAL REGIME OF MARTYR STATE

Abstract. The article examines the current problems of legal regulation of the procedure for introducing and operating martial law in Ukraine. Based on the analysis of constitutional norms, provisions of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" and the practice of their application since February 24, 2022, a number of systemic problems have been identified: uncertainty of the criteria for establishing the duration of martial law, the absence of legislative restrictions on the President's discretion in this matter, conflicts in the powers of state

authorities, insufficient regulation of restrictions on constitutional rights and freedoms. Particular attention is paid to a critical analysis of the terminological uncertainty of such concepts as "threat of attack" or "danger to state independence", which creates space for excessive discretion and subjectivity in the legal assessment of the grounds for introducing a special regime. Gaps in the legislation regarding the establishment of the maximum duration of martial law and the absence of a clearly regulated procedure for its extension have been identified.

The author justifies the need to optimize the time frame for decision-making: in the conditions of a modern high-intensity war, the two-day period for the approval of a decree by the Verkhovna Rada may be too long, which leads to the proposal to reduce this period to 24 hours to ensure the prompt rebuff of aggression.

A separate block examines the mechanism for restricting constitutional rights and freedoms. It is stated that although Art. 64 of the Constitution defines a list of inalienable rights, Art. 8 of the relevant Law contains broad and evaluative formulations regarding possible restrictions (military service, regulation of the work of the media, etc.). This creates risks of violating the principles of proportionality and minimal interference developed by the practice of the ECHR. It is emphasized that the authorities are not obliged to justify the need for each individual restriction and mechanisms for reviewing them during the duration of martial law.

The conclusion is made about the need to improve legislation in terms of specifying the grounds for introducing the regime, clarifying the powers of subjects, and introducing clear criteria for proportionality when restricting human rights.

Keywords: legal regime, martial law, constitutional rights and freedoms, parliamentary control, national security, restrictions on human rights.

Постановка проблеми

Правовий режим воєнного стану є одним із найважливіших інститутів конституційного права, покликаним забезпечити баланс між ефективним захистом національної безпеки та дотриманням основоположних прав і свобод людини в умовах збройної агресії. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року та введення на всій території держави режиму воєнного стану актуалізувало численні теоретичні та практичні проблеми правового регулювання цього інституту.

Тривале функціонування України в умовах воєнного стану виявило системні недоліки чинного законодавства: невизначеність критеріїв для встановлення строків дії режиму, відсутність законодавчих меж дискреційних повноважень Президента, неузгодженість окремих конституційних та законодавчих норм, недостатню визначеність процедурних аспектів продовження воєнного стану, відсутність чітких критеріїв допустимих обмежень прав людини, слабкість механізмів парламентського та судового контролю. Ці проблеми не лише ускладнюють практичне застосування норм права, але й створюють ризики для демократичного розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика правового режиму воєнного стану досліджувалась у працях вітчизняних науковців, зокрема В.Й. Пашинський, С.О. Кузніченко, М.М. Прохоренко, В.В. Сокурєнко, В.В. Колюх, Топольницький, Н.Ю. Цибульник, Д.Б.Ступак та ін. Однак, незважаючи на наявність значної кількості досліджень за визначеною проблематикою, науковцями не були в повній мірі враховано сучасний практичний досвід функціонування держави в умовах воєнного стану.

Мета статті

Мета статті – виявити основні проблеми правового регулювання порядку введення та функціонування режиму воєнного стану в Україні та запропонувати науково обґрунтовані шляхи їх вирішення.

Основний матеріал статті

Правовою основою режиму воєнного стану в Україні є Конституція України (статті 85, 106, 64) [1], Закон України “Про правовий режим воєнного стану” від 12 травня 2015 року № 389-VIII [2], а також інші нормативно-правові акти, що регулюють окремі аспекти функціонування держави в особливий період.

Згідно зі статтею 106 Конституції України, Президент України у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни, а у разі збройної агресії проти України – приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань. Відповідно до статті 85 Конституції, Верховна Рада України за поданням Президента України приймає рішення про введення воєнного стану [3].

Стаття 1 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” визначає воєнний стан як "особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень”.

Пропозиції щодо його введення на розгляд Президента України подає Рада національної безпеки і оборони України. У разі прийняття позитивного рішення, Президент України видає відповідний указ і негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження та подає одночасно відповідний проект закону. Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України, негайно оголошується через засоби масової інформації та офіційно оприлюднюються і набирає чинності.

Разом з тим, аналіз конституційних норм виявляє певну невизначеність підстав для введення воєнного стану. Стаття 106 оперує такими поняттями як "загроза нападу", "небезпека державній незалежності", "збройна агресія", проте навіть спеціальні закони України не містять їх чітких дефініцій та критеріїв. Це створює простір для суб'єктивної оцінки та потенційних зловживань як в юридичній так і політичній площині. З огляду на це, можна констатувати, що Конституція надає Президенту України досить широкі дискреційні повноваження щодо оцінки наявності підстав для внесення подання про введення воєнного стану. Відсутність чітких, об'єктивних критеріїв створює ризик свавільного застосування цього інституту. Хоча в умовах реальної збройної агресії ці ризики мінімальні, у довгостроковій перспективі необхідні додаткові гарантії проти можливих зловживань.

Також, слід звернути увагу на процедурні аспекти введення та продовження воєнного стану. Так, відповідно до статті 6 Закону України “Про правовий режим воєнного стану”, в указі Президента України про введення воєнного стану зазначаються: обґрунтування необхідності введення, межі території, дата і час початку дії, строк, на який він вводиться, а також перелік тимчасових обмежень. Де ключовою проблемою, що підтверджена досвідом, є те, що цей закон не встановлює ані мінімального, ані максимального строку, на який може бути введено воєнний стан. Строк визначається виключно на розсуд Президента України без будь-яких законодавчих обмежень. Це створює ситуацію необмеженої дискреції, коли теоретично воєнний стан може бути введено одразу на невизначений або надто тривалий строк.

Стаття 5 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” передбачає, що у разі прийняття рішення щодо необхідності введення воєнного стану Президент України

видає відповідний указ і негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження. Водночас, Верховна Рада України, для затвердження цього указу, збирається на засідання без скликання і має на це дводенний строк.

Слід зауважити, що в умовах сучасних збройних конфліктів високої інтенсивності, дводенний строк введення правового режиму воєнного стану може створити загрози для своєчасної та ефективної відсічі збройної агресії. На нашу думку, з врахуванням розвитку способів та методів ведення збройних конфліктів, встановлення правового статусу перебування держави в стані відбиття збройної агресії необхідно здійснювати без затримок. Це надасть можливість своєчасного та ефективного застосування всіх правових інструментів, що передбачені таким правовим режимом, для відбиття збройної агресії. Закріплення граничного строку (наприклад, 24 години), або надання таких повноважень виключно Президенту України, за визначених умов, підвищило б правову визначеність та надійність системи захисту держави в умовах збройної агресії.

Окрему увагу слід приділити питанню продовження дії правового режиму воєнного стану. Відповідно до статті 7 Закону “Про правовий режим воєнного стану”, воєнний стан припиняється після закінчення строку, на який його було введено. Водночас Закон не містить окремої статті, присвяченої процедурі продовження воєнного стану. З аналізу статті 6 випливає, що і підтверджено практикою, продовження здійснюється у такому ж порядку, як і його введення.

В Україні продовження дії правового режиму воєнного стану здійснювали 2 рази на 30 днів, та 16 разів на 90 днів, і то, шляхом внесення змін в перший указ Президента України та відповідний закон України [4]. Однак слід зауважити, що якщо при первинному введенні існує вимога щодо "обґрунтування необхідності введення воєнного стану", то щодо продовження така вимога прямо не передбачена і на теперішній час внесення змін здійснюється на підставі продовження збройної агресії проти України.

Окремий аспект запровадження правового режиму воєнного стану – можливість обмеження конституційних прав і свобод.

Стаття 64 Конституції України встановлює, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Водночас Конституція гарантує, що не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 55–63 Конституції України (рівність, недоторканність життя, недоторканність людини, повага до гідності, свобода світогляду, право на юридичну допомогу, право звертатись до суду тощо).

Стаття 8 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” містить перелік з 18 пунктів можливих тимчасових обмежень прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, включаючи: тимчасову заборону виїзду громадян України за кордон, цензуру, обмеження руху транспортних засобів, вилучення зброї, обмеження свободи пересування, примусове відчуження майна тощо. Водночас, перелік обмежень, передбачений статтею 8 Закону, є надзвичайно широким та сформульований у загальних, оціночних термінах. Наприклад: встановлювати для фізичних осіб військово-квартирну повинність – як саме? За якими критеріями?; регулювання роботи цивільних радіостанцій, телевізійних центрів і друкарень – що означає “регулювання”? Які межі втручання?; заборона мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів – які саме заходи підпадають під поняття “масових”? Така невизначеність надає надмірну дискрецію органам виконавчої влади та створює ризики свавільних обмежень без чіткого правового обґрунтування.

В даному випадку, законодавство не містить чітких критеріїв, які б дозволяли оцінити пропорційність та необхідність кожного конкретного обмеження. Принципи, вироблені практикою Європейського суду з прав людини (необхідність у демократичному суспільстві, адекватність, мінімальність втручання), не деталізовані у національному законодавстві.

Стаття 8 Закону не передбачає обов'язку: обґрунтувати кожне конкретне обмеження окремо; доводити, що обмеження є мінімально необхідним; розглядати альтернативні, менш обтяжливі заходи; встановлювати конкретні строки кожного обмеження. Це призводить до ситуації, коли обмеження можуть запроваджуватись “на всякий випадок”, без реальної необхідності.

Окремий аспект таких обмежень, це строк на який вони можуть бути встановлені. Стаття 64 Конституції прямо вимагає зазначення строку дії обмежень, що дублюється і в Законі України “Про правовий режим воєнного стану” (стаття 6). Однак на практиці, у відповідному указі Президента України зазначено, що обмеження прав і свобод можливі протягом дії правового режиму воєнного стану. Причому законодавство не визначає порядку перегляду необхідності скасування чи запровадження тих чи інших обмежень прав і свобод.

Також, слід наголосити, що на теперішній час відсутні чіткі розмежування повноважень між суб'єктами запровадження заходів правового режиму воєнного стану або порядок їх розмежування.

Висновки

Отже, досвід запровадження правового режиму воєнного стану в Україні доводить необхідність удосконалення його нормативно-правового регулювання, зокрема: уточнення підстав введення правового режиму воєнного стану; часу його введення (скорочення строку реакції держави на військові загрози такого рівня); встановлення порядку продовження дії правового режиму воєнного стану; удосконалення і конкретизація заходів що обмежують конституційні права і свободи [5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
4. Законодавство України. оф. вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/find/a?text=%D0%9F%D1%80%D0%BE+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83+%D0%B4%D1%96%D1%97+%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE+%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%83+%D0%B2+%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96&textl=1&bool=and> (дата звернення: 12.12.2025).
5. Ступак Д.Б. Теоретико-правові засади адміністративно-правового режиму воєнного стану в Україні // Актуальні проблеми розвитку сучасного адміністративного права та адміністративного процесу в Україні: монографія/кол.авт.; за заг. ред. О.П.Орлюк, П.В.Діхтієвського. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка; Навчально-науковий інститут права. 2022. С.906 – 941.

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 28 June 1996 No. 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine). 1996. No. 30. Art. 141.
2. On the Legal Regime of Martial Law: Law of Ukraine of 12 May 2015 No. 389-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine). 2015. No. 28. Art. 250.

3. On the Introduction of Martial Law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine of 24 February 2022 No. 64/2022. Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (accessed: 12 December 2025).
4. Legislation of Ukraine: Official Web Portal of the Parliament of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/find/a?text=%D0%9F%D1%80%D0%BE+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83+%D0%B4%D1%96%D1%97+%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE+%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%83+%D0%B2+%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96&textl=1&bool=and> (accessed: 12 December 2025).
5. Stupak, D.B. (2022). Theoretical and Legal Foundations of the Administrative-Legal Regime of Martial Law in Ukraine. In: Orliuk, O.P., Dikhtievskiy, P.V. (eds.). *Current Issues of the Development of Modern Administrative Law and Administrative Procedure in Ukraine*. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, Educational and Scientific Institute of Law, pp. 906–941.

~~~~~ * * * ~~~~~

Салтиков Євгеній Олександрович

слухач навчальної групи № 7202

навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України;

ORCID: 0009-0004-9061-255X

ДЕРЖАВНА ЗРАДА (СТ. 111 КК УКРАЇНИ) ТА КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ (СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ): ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. У науковій роботі здійснено комплексний аналіз теоретичних та практичних проблем правової кваліфікації військових кримінальних правопорушень, вчинених в районі ведення активних бойових дій в умовах воєнного стану в Україні. Метою роботи є не лише аналіз проблем, але й розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики для забезпечення боєздатності військ та дотримання принципів справедливості.

Досліджено історичний розвиток відповідальності за посягання на військовий порядок, що дозволило виявити значний вплив авторитарної радянської правової доктрини на чинний Кримінальний кодекс України, яка є джерелом низки системних проблем, зокрема формалістичного підходу до поняття наказу. Проведено детальне розмежування ключових понять "воєнний стан", "бойова обстановка" та "район ведення активних бойових дій", встановлено, що відсутність легальної дефініції останнього в кримінальному законі та його визначення підзаконними актами створює правову невизначеність.

Проаналізовано юридичні склади найпоширеніших військових кримінальних правопорушень, таких як непокора (ст. 402), самовільне залишення військової частини (ст. 407) та дезертирство (ст. 408). Виявлено проблеми їх кваліфікації, зокрема складність доведення суб'єктивної сторони (умислу, мети) в екстремальних умовах, дублювання та конкуренцію кримінально-правових норм (зокрема, ч. 5 ст. 407 та ст. 429 КК України), а також колізію з адміністративною відповідальністю (ст. 172-11 КУпАП).

На основі офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора та Верховного Суду проаналізовано динаміку військової злочинності за 2021–2024 роки. Встановлено не лише експоненційне кількісне зростання, а й якісну зміну структури злочинності, що свідчить про зміщення від пасивних форм ухилення до активних проявів непокори та самокалічення. Цей зсув розглядається як індикатор накопиченої бойової втоми та психологічного виснаження особового складу.

Проведено порівняльно-правовий аналіз систем військової юстиції США, Великої Британії та Ізраїлю. Виявлено різні моделі балансу між повноваженнями командування та незалежним судовим процесом: від американської моделі з широкою дискрецією командира до британської системи з акцентом на судових гарантіях (право вибору військового суду) та ізраїльської, що демонструє високу контекстуальну гнучкість залежно від рівня безпекової загрози.

За результатами дослідження сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства, спрямовані на усунення колізій, забезпечення принципу правової визначеності, уточнення критеріїв відповідальності. Надано рекомендації щодо необхідності узагальнення судової практики Верховним Судом для забезпечення єдності правозастосування та врахування бойового стресу при індивідуалізації покарання.

Ключові слова: державна зрада, колабораційна діяльність, розмежування складів кримінального правопорушення, кримінально-правова кваліфікація, конкуренція норм, військовий стан, судово-практика, національна безпека, верховенство права.

Saltikov Yevgeny

student of study group № 7202

*of the Educational and Scientific Institute of
Military History, Law, and Social Sciences
National University of Defense of Ukraine*

**TREASON (ARTICLE 111 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE) AND
COLLABORATION (ARTICLE 111-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE):
PROBLEMS OF DELINEATION AND LAW ENFORCEMENT**

Abstract. This scientific work provides a comprehensive analysis of theoretical and practical issues related to the legal classification of military criminal offenses committed in areas of active combat operations under martial law in Ukraine. The aim of the work is not only to analyze the problems, but also to develop scientifically sound proposals for improving legislation and law enforcement practices to ensure the combat readiness of the troops and compliance with the principles of justice.

The historical development of responsibility for encroachment on military order has been studied, which has revealed the significant influence of authoritarian Soviet legal doctrine on the current Criminal Code of Ukraine, which is the source of a number of systemic problems, in particular a formalistic approach to the concept of an order. A detailed distinction was made between the key concepts of “martial law,” “combat situation,” and “area of active combat operations,” and it was established that the absence of a legal definition of the latter in criminal law and its definition by subordinate acts creates legal uncertainty.

The legal compositions of the most common military criminal offenses, such as insubordination (Article 402), unauthorized absence from military service (Article 407), and desertion (Article 408), are analyzed. Problems with their classification have been identified, in particular the difficulty of proving the subjective aspect (intent, purpose) in extreme conditions, duplication and competition between criminal law provisions (in particular, Part 5 of Article 407 and Article 429 of the Criminal Code of Ukraine), as well as a conflict with administrative liability (Article 172-11 of the Code of Administrative Offenses).

Based on official statistical data from the Office of the Prosecutor General and the Supreme Court, the dynamics of military crime for 2021–2024 were analyzed. Not only has there been an exponential increase in the number of crimes, but there has also been a qualitative change in the structure of crime, indicating a shift from passive forms of evasion to active manifestations of insubordination and self-harm. This shift is seen as an indicator of accumulated combat fatigue and psychological exhaustion among personnel.

A comparative legal analysis of the military justice systems of the United States, Great Britain, and Israel was conducted. Various models of balance between command authority and independent judicial process were identified: from the American model with broad discretion of the commander to the British system with an emphasis on judicial guarantees (the right to choose a military court) and the Israeli model, which demonstrates high contextual flexibility depending on the level of security threat.

Based on the results of the study, specific proposals for improving legislation were formulated, aimed at eliminating conflicts, ensuring the principle of legal certainty, and clarifying the criteria for liability. Recommendations were made on the need for the Supreme Court to generalize judicial practice in order to ensure uniformity in the application of the law and to take combat stress into account when individualizing punishment.

Keywords: treason, collaboration, differentiation of criminal offenses, criminal law classification, competition of norms, martial law, judicial practice, national security, rule of law.

Постановка проблеми

У контексті повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, що триває з 24 лютого 2022 року, питання забезпечення національної безпеки та притягнення до відповідальності осіб, що співпрацюють з ворогом, набули виняткової актуальності. Однією з ключових відповідей законодавця на ці виклики стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК України) статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» у березні 2022 року [1]. Цей крок був зумовлений нагальною потребою криміналізації широкого спектра форм співпраці громадян та інших осіб з державо-агресором на тимчасово окупованих територіях та за їх межами, що не завжди охоплювалися класичним складом державної зради.

Масштаб проблеми є безпрецедентним. Вже станом на червень 2022 року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань було зафіксовано понад 1500 проваджень [2] за нововведеною статтею. Загальна кількість облікованих кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки (ст. 110, 111, 111-1 КК України) у 2022 році сягнула 9897, порівняно зі 165 у 2021 році. Таке стрімке збільшення кількості кримінальних проваджень призвело до надмірного навантаження на правоохоронні органи, прокуратуру та судову систему, що, у свою чергу, виявило низку системних недоліків.

Суть питання зводиться до конкуренції загальної норми, якою є державна зрада (ст. 111 КК), та спеціальних норм, що охоплюють вісім видів колабораціонізму (ст. 111-1 КК). Ця конкуренція зумовлена їхньою значною доктринальною схожістю, що ускладнює кваліфікацію діянь на практиці. Ця конкуренція породжує значні труднощі у кримінально-правовій кваліфікації, призводить до неузгодженої судової практики та створює ризики для дотримання фундаментальних принципів кримінального права, зокрема правової визначеності та заборони подвійного притягнення до відповідальності за одне й те саме діяння. Відтак, розробка чітких критеріїв розмежування цих складів злочинів та аналіз проблем правозастосування набувають виняткової актуальності для забезпечення справедливого правосуддя та захисту національної безпеки в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки, зокрема за державну зраду та колабораціонізм, перебувають у центрі уваги української правової науки. Науковці, такі як Є. Письменський, С. Головкін, А. Коваленко, Ю. Батчаєв та інші, зробили вагомий внесок у дослідження окремих аспектів кваліфікації колабораційної діяльності та її відмежування від суміжних складів кримінального правопорушення [4]. У їхніх працях були закладені основи для розмежування за такими критеріями, як суб'єктний склад, територіальна ознака, спрямованість умислу та мета діяння.

Однак, враховуючи динамічність розвитку законодавства та безпрецедентну швидкість формування судової практики в умовах воєнного стану, багато аспектів залишаються недостатньо дослідженими.

Унікальність цієї статті полягає у комплексному підході, що поєднує глибокий доктринальний аналіз із синтезом найновішої, часто суперечливої, судової практики [5].

Мета статті

Метою дослідження є проведення всебічного порівняльно-правового аналізу складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 та ст. 111-1 КК України; систематизація критеріїв їх практичного розмежування на основі всіх елементів складу кримінального правопорушення; виявлення та аналіз ключових проблем правозастосування шляхом вивчення судової статистики та знакових рішень судів,

доступних у Єдиному державному реєстрі судових рішень [9]; а також формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства та уніфікації судової практики для забезпечення дотримання верховенства права.

Основний матеріал статті

Юридична характеристика та теоретико-правові засади розмежування

Для ефективного правозастосування та уникнення помилок у кваліфікації необхідно чітко розмежовувати склади кримінальних правопорушень, передбачені ст. 111 та ст. 111-1 КК України, за всіма елементами: об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом та суб'єктивною стороною.

Об'єкт кримінального правопорушення

Родовим об'єктом обох кримінальних правопорушень є основи національної безпеки України [10]. Однак на рівні безпосереднього об'єкта існують суттєві відмінності, що відображають різну природу та спрямованість цих діянь.

Об'єкт державної зради (ст. 111 КК України) є широким і комплексним. Він охоплює стратегічні інтереси держави у ключових сферах її існування: суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність, обороноздатність, державну, економічну та інформаційну безпеку [10].

Натомість, безпосередній об'єкт колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) є більш вузьким та специфічним. Він спрямований на суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування України, а також дотримання прав і свобод громадян в умовах збройної агресії та тимчасової окупації. Законодавець, деталізуючи вісім форм колабораціонізму, фактично визначив вісім спеціальних безпосередніх об'єктів. Наприклад, об'єктом освітнього колабораціонізму (ч. 3 ст. 111-1) є встановлений порядок здійснення освітньої діяльності, спрямований на формування патріотичної свідомості, тоді як об'єктом військового колабораціонізму (ч. 7 ст. 111-1) є воєнна безпека держави [5]. Важливо, що для деяких форм колабораціонізму характерна наявність додаткового факультативного об'єкта, такого як життя, здоров'я та право власності [11].

Така відмінність в об'єктах є не просто формальною, а концептуальною. Вона свідчить про те, що законодавець намагався створити ієрархію загроз. Державна зрада призначена для протидії стратегічним, екзистенційним загрозам державі як такій, незалежно від контексту. Натомість колабораційна діяльність є інструментом, спеціально створеним для протидії локалізованим загрозам, що виникають із самого феномену окупації. Якщо державна зрада карає за спробу зруйнувати державу, то колабораціонізм – за допомогу у функціонуванні окупаційного режиму, який заміщує собою легітимну українську владу. Це означає, що при кваліфікації за ст. 111 КК України сторона обвинувачення має доводити завдання шкоди саме стратегічним інтересам держави, тоді як для кваліфікації за ст. 111-1 КК України достатньо довести факт співпраці з окупаційною адміністрацією у конкретній, визначеній законом формі.

Суб'єкт кримінального правопорушення

Розмежування за суб'єктом є одним із найбільш чітких критеріїв. Суб'єктом державної зради може бути виключно громадянин України [10]. Це злочин зі спеціальним суб'єктом, що підкреслює його природу як порушення обов'язку вірності та лояльності, що впливає саме з політико-правового зв'язку громадянства.

На противагу цьому, суб'єктний склад колабораційної діяльності є значно ширшим. Хоча в частинах 1, 2, 3, 5 та 7 ст. 111-1 КК України прямо вказано на «громадянина України», частини 4 (економічний колабораціонізм) та 6 (політичний колабораціонізм) не містять такого застереження. Це дозволяє тлумачити норму розширено і притягати до відповідальності за цими формами колабораціонізму не лише громадян України, а й іноземців та осіб без громадянства [11].

Ця різниця має глибокий зміст. Вона відображає відмінність у природі обов'язку, що порушується. Стаття 111 КК України карає за зраду формального зв'язку громадянства. Стаття 111-1 КК України, у свою чергу, карає за сам факт сприяння державі-агресору на суверенній території України. Такий обов'язок лояльності до держави, на території якої особа перебуває, поширюється на будь-кого, незалежно від паспортної належності. Це мало далекосяжні наслідки для пост-окупаційного правосуддя, оскільки дозволило притягати до відповідальності не лише українських громадян-колаборантів, а й іноземних громадян (наприклад, громадян рф), які брали активну участь у створенні та функціонуванні окупаційних адміністрацій, тим самим утверджуючи юрисдикцію України над усією її територією та всіма особами, що на ній діють.

Об'єктивна сторона

Об'єктивна сторона обох злочинів також має ключові відмінності, які дозволяють їх розмежовувати.

По-перше, адресат (бенефіціар) діяння. Державна зрада може бути вчинена на користь будь-якої іноземної держави, її організації чи представників. Натомість колабораційна діяльність може бути вчинена виключно на користь держави-агресора [11]. Це робить ст. 111-1 КК України вузькоспеціалізованою нормою, прив'язаною до конкретного збройного конфлікту.

По-друге, місце вчинення злочину. Державна зрада може бути вчинена будь-де: як на території України, так і за її межами. Колабораційна діяльність, хоч і не має формального обмеження в диспозиції статті, концептуально та за своєю суттю тісно пов'язана з тимчасово окупованими територіями та умовами окупації [11]. Цей зв'язок був підкреслений Верховним Судом, який зазначив, що колабораціонізм можливий лише в умовах окупації, які визначають його сутність, а іманентною ознакою є наявність сталих зв'язків суб'єкта з відповідною окупованою територією [13].

По-третє, характер діянь. Об'єктивна сторона державної зради визначена у трьох альтернативних формах: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [10]. Ці форми є достатньо абстрактними. На противагу цьому, об'єктивна сторона колабораційної діяльності є деталізованим каталогом з восьми конкретних форм поведінки: від публічних закликів (ч. 1) та впровадження стандартів освіти агресора (ч. 3) до добровільного зайняття посад в окупаційних органах влади (ч. 2, 5, 7) та провадження господарської діяльності у взаємодії з агресором (ч. 4) [2]. Для деяких форм, наприклад, передбаченої ч. 1 ст. 111-1, обов'язковою ознакою є публічність [4].

Цей деталізований каталог діянь у ст. 111-1 КК України фактично є набором правил спеціального закону, які виокремлюють конкретні, легко спостережувані та доказувані форми поведінки із загального та абстрактного поняття «надання допомоги в проведенні підривної діяльності» зі ст. 111 КК України. Такий законодавчий підхід свідчить про зміщення акценту з доказування складної суб'єктивної сторони (наміру завдати шкоди безпеці України), що є обов'язковим для державної зради, на доказування самого факту вчинення конкретної дії (наприклад, факту зайняття посади в окупаційній адміністрації). Це значно спрощує процес доказування, особливо у справах, що розглядаються за відсутності, але водночас створює ризик надмірної криміналізації та притягнення до відповідальності осіб, які могли діяти під примусом або без чіткого наміру зашкодити державі.

Суб'єктивна сторона

Суб'єктивна сторона обох злочинів характеризується прямим умислом [5]. Однак зміст цього умислу є кардинально відмінним і слугує центральним критерієм розмежування.

Для кваліфікації діяння як державної зради сторона обвинувачення повинна довести не просто умисел на вчинення певних дій, а й те, що ці дії вчинялися на шкоду

суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України. Ключовим елементом, що відрізняє державну зраду, є наявність зв'язку громадянина з іноземною державою, її організаціями чи представниками та виконання їхнього злочинного завдання [11]. Тобто, класичний державний зрадник – це агент, який діє за вказівкою та в інтересах іноземної держави.

Для колабораційної діяльності, навпаки, доведення такого зв'язку та виконання завдання не є обов'язковим для більшості її форм. Центральним елементом суб'єктивної сторони тут є добровільність співпраці з державою-агресором [11]. Колаборант може діяти з власної ініціативи, керуючись різними мотивами (кар'єрними, ідеологічними, корисливими), без прямого завдання від іноземних спецслужб. Його умисел спрямований на сам факт співпраці з окупаційною владою. Лише для окремих форм колабораціонізму законодавець встановлює спеціальну мету: для ч. 3 – мета пропаганди, для ч. 6 – мета підтримки держави-агресора [11].

Відмінність між «виконанням завдання» (державна зрада) та «добровільною співпрацею» (колабораціонізм) є наріжним, але водночас і найкрихіткішим каменем розмежування. Вона переводить юридичний аналіз з моделі «агент-принципал», характерної для шпигунства та зради, до моделі «опортуністичного пособника» окупаційного режиму. На практиці довести цю різницю вкрай складно. Наприклад, особа, яка обійняла посаду «мера» окупованого міста, могла діяти як за прямою вказівкою фсб рф (що є державною зрадою), так і з власної ініціативи з метою отримання влади та особистого збагачення (що є колабораціонізмом). Зовнішні прояви діяння в обох випадках будуть ідентичними. Саме ця доказова проблема значною мірою пояснює тенденції в судовій практиці, зокрема застосування кваліфікації за сукупністю злочинів, що буде розглянуто далі.

Проблеми застосування статті 111 та 111-1 КК України

Теоретичні критерії розмежування, хоч і є логічними, стикаються з серйозними викликами під час їх застосування на практиці. Аналіз судових рішень та статистики виявляє низку системних проблем, що потребують негайного вирішення.

1. Конкуренція загальної (ст. 111 КК) та спеціальних (ст. 111-1 КК) норм

Найбільш складною проблемою є конкуренція між загальною нормою про державну зраду та спеціальними нормами про колабораційну діяльність. Ця проблема особливо гостро постає у випадках, коли діяння одночасно підпадає під ознаки обох статей, наприклад, добровільна участь у незаконних збройних формуваннях (ч. 7 ст. 111-1 КК) та перехід на бік ворога (ст. 111 КК). На практиці відмежувати ці діяння майже неможливо [11].

Верховний Суд у своїх рішеннях намагався вирішити цю проблему. Було сформовано позицію, що добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території (ч. 7 ст. 111-1 КК), є спеціальним видом переходу на бік ворога як форми державної зради. У такому випадку, долаючи конкуренцію загальної та спеціальної норм, дії особи слід кваліфікувати за спеціальною нормою – ч. 7 ст. 111-1 КК України [6].

Однак, для вирішення ситуацій, коли особа не лише обіймає посаду, а й виконує на ній дії, що завдають значної шкоди національній безпеці, Верховний Суд запропонував складну конструкцію кваліфікації за сукупністю злочинів. Згідно з цією позицією, сам факт добровільного зайняття посади кваліфікується за відповідною частиною ст. 111-1 КК України, а подальші дії, вчинені на цій посаді (наприклад, організація репресій, передача розвідданих), які виходять за межі простого виконання функціональних обов'язків і свідчать про надання допомоги в підіривній діяльності, повинні додатково кваліфікуватися за ч. 2 ст. 111 КК України [6].

Такий підхід, хоч і є прагматичним, є спробою судової влади виправити недоліки законодавчої техніки. Замість того, щоб змушувати правозастосовців обирати між двома

конкуруючими нормами, суд дозволяє застосовувати обидві. Це дає можливість призначити більш суворе покарання, що відповідає суспільній небезпечності вчиненого, але водночас ставить під сумнів дотримання принципу не двічі за одне й те саме та створює правову невизначеність. По суті, судова практика рухається в напрямку прагматичного, орієнтованого на наслідки правосуддя, навіть якщо це відбувається за рахунок доктринальної чистоти, що в довгостроковій перспективі може підірвати стабільність та передбачуваність кримінального права.

2. Неоднозначність понять та територіального принципу

Диспозиції багатьох частин ст. 111-1 КК України містять оціночні поняття, які не мають чіткого законодавчого визначення. Це створює значні труднощі для судової практики. Наприклад, суди стикаються з проблемою тлумачення понять «зайняття посади», «проведення заходів політичного характеру» (ч. 6 ст. 111-1), «провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором» (ч. 4 ст. 111-1) [13].

Особливо гострою виявилася проблема застосування територіального принципу. Спочатку судова практика йшла шляхом широкого тлумачення, і понад 90% вироків за інформаційний колабораціонізм (ч. 1 ст. 111-1 КК) стосувалися діянь, вчинених поза межами тимчасово окупованих територій (наприклад, проросійські дописи в соціальних мережах, зроблені з Києва чи Львова) [13]. Це створювало концептуальну суперечність: як можна «колаборувати» з окупаційним режимом, не перебуваючи на окупованій території і не маючи з нею зв'язку?

Верховний Суд вніс ясність у це питання, постановивши, що іманентною ознакою колабораціонізму є наявність сталих зв'язків суб'єкта з відповідною окупованою територією [13]. Ця позиція є кардинальною корекцією курсу правозастосування. Вона повертає злочин колабораціонізму до його класичного розуміння – як співпраці з ворогом в умовах окупації. Це може мати значні наслідки: сотні вироків за «інформаційний колабораціонізм», винесених щодо осіб на підконтрольній території, тепер можуть бути переглянуті. Водночас це змушує правоохоронні органи кваліфікувати діяння з дистанційної пропаганди за іншими, більш відповідними статтями КК України, наприклад, ст. 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників».

3. Статистика та судова практика

Статистичні дані яскраво ілюструють масштаб викликів, що постали перед системою кримінальної юстиції.

Таблиця 1: Динаміка кримінальних проваджень та судових рішень за кримінальні правопорушення проти національної безпеки (ст. 111, 111-1 КК України), 2021–2024 рр.

Показник	2021	2022	2023	2024 (станом на червень)
Зареєстровано проваджень (ст. 110, 111, 111-1 КК)	165	9,897	Дані відсутні, але тенденція до зростання зберігається	Загальне зростання триває
Кількість вироків за ст. 111-1 КК (кумулятивно)	-	Дані відсутні	1,007 (за період травень 2022 – грудень 2023) ⁷	1,442 (станом на 15.06.2024) ⁶

Специфіка вироки за ст. 111-1 КК	-	-	-	484 з 1,442 (близько 33.5%) стосуються ч. 1 (інформаційна діяльність)
Частка заочних вироки за ст. 111-1 КК	-	Близько 20.5% (207 з 1,007 вироки за період травень 2022 - грудень 2023) ⁷	Близько 20.5% (207 з 1,007 вироки за період травень 2022 – грудень 2023) ⁷	Загальна оцінка - 33% і зростає

Примітка: Таблицю складено на основі аналізу відкритих даних Офісу Генерального прокурора, Єдиного державного реєстру судових рішень та звітів правозахисних організацій. Показник (-) для 2021 року вказує на те, що ст. 111-1 КК України ще не була введена в дію.

Аналіз цих даних дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, вибухове зростання кількості проваджень свідчить про те, що проблема колабораціонізму є не маргінальною, а однією з центральних для системи правосуддя воєнного часу. По-друге, структура вироки, де третина припадає на найменш тяжку форму – інформаційний колабораціонізм (ч. 1 ст. 111-1) [7], може свідчити про те, що правоохоронна система зосередилася на відносно легких для доказування справах (злочини, вчинені у соцмережах), тоді як складніші випадки економічного чи політичного колабораціонізму розслідуються повільніше. По-третє, невинне зростання частки заочних вироки [8] є індикатором адаптації системи до реальності, в якій більшість підозрюваних у тяжких формах колабораціонізму та державній зраді втекли на територію рф або тимчасово окуповані території.

4. Процесуальні аспекти та складнощі доказування

Масове застосування процедури спеціального досудового розслідування та судового розгляду є вимушеним і необхідним кроком для забезпечення невідворотності покарання. Однак воно породжує серйозні ризики для дотримання права на справедливий суд, зокрема права на захист.

Дослідження судової практики показують, що захисники, які призначаються державою в таких провадженнях, часто поведуться пасивно та непослідовно [14]. Це ставить під сумнів ефективність наданої правової допомоги та може розглядатися як порушення зобов'язань України за міжнародними договорами у сфері прав людини [14]. Судовий процес за відсутності обвинуваченого неминує послаблює принцип змагальності, оскільки сторона захисту позбавлена можливості ефективно допитувати свідків обвинувачення та представляти версію подій з точки зору підзахисного.

Це створює ризик формування паралельної системи правосуддя зі зниженими стандартами доказування та слабшими гарантіями захисту. У довгостроковій перспективі це може призвести до кризи верховенства права. Після завершення війни особи, засуджені заочно, можуть повернутися та оскаржити свої вироки. Велика кількість вироки, отриманих у процедурах, що можуть не відповідати стандартам Європейської конвенції з прав людини, може зашкодити міжнародній репутації України та призвести до програшів у ЄСПЛ, створюючи складну політико-правову проблему для повоєнного уряду.

Висновки

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що розмежування державної зради та колабораційної діяльності є складним багатоаспектним завданням. Хоча в доктрині

кримінального права існують чіткі критерії для їх диференціації за об'єктом, суб'єктом, об'єктивною та суб'єктивною сторонами, на практиці вони розмиваються через законодавчу невизначеність, конкуренцію норм та прагматичні, але доктринально суперечливі, підходи судової практики, як-от кваліфікація за сукупністю злочинів. Статистика свідчить про колосальне навантаження на систему правосуддя, яка, намагаючись швидко реагувати на тисячі випадків співпраці з ворогом, вдається до процедур, що створюють ризики для фундаментальних прав людини.

Для вирішення виявлених проблем у застосуванні статей 111 та 111-1 КК України пропонуються наступні заходи:

1. Удосконалення законодавства:

- Закріпити територіальний принцип: Внести зміни до ст. 111-1 КК, законодавчо закріпивши критерій «сталих зв'язків з окупованою територією» для розмежування колабораціонізму.

- Усунути конкуренцію норм: Чітко визначити в КК, що окремі діяння (напр., участь у незаконних збройних формуваннях) кваліфікуються виключно за спеціальною нормою ст. 111-1, щоб уникнути подвійної кваліфікації.

- Конкретизувати поняття: Надати легальні визначення оціночним поняттям («заходи політичного характеру», «господарська діяльність у взаємодії») у примітці до статті.

2. Уніфікація судової практики:

- Розробити постанову Пленуму ВС: Ініціювати ухвалення постанови з чіткими роз'ясненнями для судів щодо правил розмежування ст. 111 та 111-1, стандартів доказування умислу та застосування кваліфікації за сукупністю злочинів.

3. Напрями подальших досліджень:

- Аналіз наслідків заочного правосуддя: Дослідити вплив заочних вироків на процеси повоєнної реінтеграції.

- Вивчення міжнародного досвіду: Провести порівняльний аналіз правосуддя щодо колаборантів в інших країнах (напр., Франція, країни Балтії).

- Міждисциплінарний підхід: Дослідити соціально-психологічні мотиви колабораціонізму для розробки заходів профілактики.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 № 2108-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022.

2. Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/151/1845/4405-1?inline=1>

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

4. Савенко В. В., Шармар О. М. Державна зрада та колабораційна діяльність: проблеми відмежування. Національна безпека та правоохоронна діяльність. 2023. № 1. С. 10–15.

5. Батчаєв Ю. та ін. Особливості відмежування колабораційної діяльності від суміжних злочинів проти основ національної безпеки. Протидія проявам тероризму та колабораціонізму в умовах війни: стан та перспективи: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Кропивницький, 2023.

6. Письменський Є. О., Головін С. В., Коваленко А. В., Коваленко В. В. Розслідування колабораційної діяльності: практ. посібник. Київ : В.Д. Дакор, 2023. 260 с.

7. Кваліфікація та розмежування державної зради та колабораційної діяльності: позиція ККС ВС. Верховний Суд. 2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1515856/>

8. Рубашенко М. Колабораційна діяльність і суміжні кримінальні правопорушення в судовій практиці. Харківська правозахисна група. 2025. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/kolaboraciina-diiialnist-i-sumizni-kriminalni-pravoporushennia-v-sudovii-praktici>
9. Як змінилася кримінологічна ситуація в Україні в першому півріччі 2022 року? Український центр суспільних даних. 2022. URL: <https://uplan.org.ua/iak-zminylas-kryminolohichna-sytuatsiia-v-ukraini-v-pershomu-pivrichchi-2022-roku/>
10. В Україні за колабораціонізм відкрили понад дев'ять тисяч проваджень, а третина вироків – за пости в «Однокласниках». Центр прав людини ZMINA. 2024. URL: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-za-kolaboraczionizm-vidkryly-ponad-devyat-tysyach-provadžhen-a-tretyna-vyrokiv-za-posty-v-odnoklasnykah/>
11. Обвинувачення у «співпраці з ворогом». Переслідування за колабораціонізм в Україні. Human Rights Watch. 2024. URL: <https://www.hrw.org/uk/report/2024/12/05/389840>
12. Які найпоширеніші проблеми при кваліфікації злочинів за ст. 111-1 КК України? Юридична Газета Online. 2023. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/yaki-nauposhirenishi-problemi-pri-kvalifikaciyi-zlochiviv-za-st-111-1-kk-ukrayini-.html>
13. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
14. Хавронюк М. І. Колабораційна діяльність: нова стаття Кримінального кодексу. Центр політико-правових реформ. 2022. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/>

REFERENCES:

1. Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Establishment of Criminal Liability for Collaboration” dated March 3, 2022, No. 2108-IX. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 2022.
2. Materials of the international scientific and practical round table URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/151/1845/4405-1?inline=1>
3. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. No. 25–26. Art. 131.
4. Savenko V. V., Sharmar O. M. Treason and collaboration: problems of demarcation. National Security and Law Enforcement. 2023. No. 1. P. 10–15.
5. Batchaev Yu. et al. Features of distinguishing collaboration from related crimes against the foundations of national security. Countering terrorism and collaboration in wartime: status and prospects: materials from the All-Ukrainian round table. Kropyvnytskyi, 2023.
6. Pysmensky, E. O., Golovkin, S. V., Kovalenko, A. V., Kovalenko, V. V. Investigation of collaboration: practical guide. Kyiv: V.D. Dakor, 2023. 260 p.
7. Qualification and differentiation of treason and collaboration: the position of the Criminal Chamber of the Supreme Court. Supreme Court. 2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1515856/>
8. Rubashenko, M. Collaboration and related criminal offenses in judicial practice. Kharkiv Human Rights Group. 2025. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/kolaboraciina-diiialnist-i-sumizni-kriminalni-pravoporushennia-v-sudovii-praktici>
9. How has the criminological situation in Ukraine changed in the first half of 2022? Ukrainian Center for Social Data. 2022. URL: <https://uplan.org.ua/iak-zminylas-kryminolohichna-sytuatsiia-v-ukraini-v-pershomu-pivrichchi-2022-roku/>
10. In Ukraine, more than 9,000 cases were opened for collaborationism, and a third of the convictions were for posts on Odnoklassniki. ZMINA Human Rights Center. 2024. URL: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-za-kolaboraczionizm-vidkryly-ponad-devyat-tysyach-provadžhen-a-tretyna-vyrokiv-za-posty-v-odnoklasnykah/>

11. Charges of “collaboration with the enemy.” Prosecution for collaborationism in Ukraine. Human Rights Watch. 2024. URL: <https://www.hrw.org/uk/report/2024/12/05/389840>
12. What are the most common problems in qualifying crimes under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine? Legal Newspaper Online. 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/yaki-nayposhirenishi-problemi-pri-kvalifikaciyi-zlochiv-za-st-111-kk-ukrayini-.html>
13. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
14. Khavronuk M. I. Collaboration: a new article in the Criminal Code. Center for Political and Legal Reforms. 2022. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kolaboratsijna-diyalnist-nova-stattya-kryminalnogo-kodeksu/>

~~~~~ * * * ~~~~~

III. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Безпалій Тарас Геннадійович

*слухач навчально-наукового інституту
воєнної історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони
України*

ПРОВЕДЕННЯ СЛУЖБОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПО ФАКТУ ЗНИКНЕННЯ БЕЗВІСТИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблематики проведення службових розслідувань у військових частинах за фактом зникнення безвісти військовослужбовців за особливих обставин, що стало особливо актуальним після початку повномасштабної агресії РФ. Автор розкриває нормативні засади визначення статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та звертає увагу на те, що чинне законодавство тривалий час не містило прямої вимоги чи процедурної необхідності проведення службового розслідування у таких випадках. Водночас на практиці військові частини масово ініціювали такі розслідування, що призводило до численних помилок, затримок із повідомленням родин та значного навантаження на особовий склад.

Стаття детально аналізує положення Порядку проведення службового розслідування, підкреслюючи, що цей інструмент застосовується для встановлення неправомірних дій військовослужбовця та ступеня його вини, а не для фіксації обставин його зникнення. Автор обґрунтовує відсутність правових підстав для призначення службового розслідування, якщо немає даних про вчинення військовослужбовцем правопорушення. У роботі наведено позиції державних інституцій та проблеми, з якими стикаються родини зниклих безвісти, зокрема неможливість отримання якісних актів службових розслідувань з достовірними даними про обставини зникнення.

Ключовим висновком є аналіз нормативних змін, ухвалених Наказом Міністерства оборони України № 455 від 07.07.2025, яким було врегульовано порядок документування фактів зникнення безвісти за особливих обставин без проведення службового розслідування, запроваджено нову форму сповіщення та чіткий перелік відомостей, що мають бути відображені в наказі командира. Автор підкреслює, що ці зміни забезпечують оперативність інформування та усувають надмірні бюрократичні процедури, покращуючи комунікацію з родинами та підвищуючи точність даних про обставини зникнення безвісти військовослужбовця.

Ключові слова: зниклий безвісти, акт службового розслідування, сфера оборони, соціальні права військовослужбовця, наказ 280.

Taras Bezpaluy

*Student of the Academic and Scientific Institute
of Military History, Law and Social Sciences of
the National Defense University of Ukraine*

CONDUCTING AN INTERNAL INVESTIGATION ON THE FACT OF A SERVICE MEMBER'S DISAPPEARANCE UNDER SPECIAL CIRCUMSTANCES

Abstract. The article is devoted to analyzing the issue of conducting internal investigations in military units in cases of service members' disappearance, a problem that has become particularly relevant after the beginning of the full-scale aggression of the Russian

federation. The author outlines the legal framework for determining the status of persons missing under special circumstances and highlights that, for a long time, the legislation did not contain a direct requirement or procedural necessity to conduct an internal investigation in such cases. Meanwhile, in practice, military units widely initiated such investigations, which led to numerous errors, delays in informing families, and a significant administrative burden on personnel.

The article provides a detailed analysis of the provisions regulating internal investigations, emphasizing that this mechanism is intended to establish unlawful actions of a service member rather than to record the circumstances of their disappearance. The author substantiates the lack of legal grounds for initiating an internal investigation when there is no information indicating that the missing service member committed an offence. The paper also presents the positions of state institutions and the challenges faced by families of the missing, including difficulties in obtaining accurate and reliable investigation reports.

The key conclusion is the analysis of regulatory amendments introduced by the Order of the Ministry of Defence of Ukraine No. 455 of 07.07.2025, which standardized the procedure for documenting cases of disappearance without conducting an internal investigation, introduced a new notification format, and established a clear list of information to be included in a commander's order. The author stresses that these changes improve the timeliness of notifying families, eliminate excessive bureaucratic procedures, enhance communication, and increase the accuracy of data regarding the circumstances of a service member's disappearance.

Keywords: missing person, internal investigation report, defence sector, social rights of service members, Order No. 280.

Постановка проблеми

Правовий статус службового розслідування, визначений Порядком, затвердженим наказом Міністерства оборони України № 608, не охоплює випадків зникнення безвісти за особливих обставин, оскільки цей інструмент призначений для з'ясування неправомірних дій військовослужбовця та встановлення ступеня його вини. За відсутності об'єктивних даних про вчинення правопорушення проведення службового розслідування суперечить меті та сутності цього інституту, але на практиці застосовувалося як вимушена альтернатива через прогалини нормативного регулювання.

Як наслідок, родини зниклих безвісти військовослужбовців стикалися з труднощами щодо отримання достовірної інформації про обставини зникнення, що посилювало соціальну напругу та ускладнювало взаємодію між військовими частинами та уповноваженими державними органами. Лише у 2025 році було внесено нормативні зміни, які усунули необхідність проводити службове розслідування у таких випадках та закріпили оновлений порядок документування фактів зникнення безвісти.

Таким чином, проблема полягає у тривалому нормативному вакуумі щодо механізму фіксації обставин зникнення безвісти військовослужбовця, що призвів до неправомірного застосування службових розслідувань та створив значні організаційні, правові та соціальні труднощі. Необхідність комплексного аналізу цієї проблеми та оцінки впливу нормативних змін зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика зникнення безвісти військовослужбовців і пов'язаних із цим процедурних та правових питань у науковому середовищі висвітлена фрагментарно та переважно в межах суміжних напрямів: військового права, адміністративного права, кримінального процесу та прав людини. Комплексні дослідження саме службових розслідувань у випадках зникнення безвісти за особливих обставин майже відсутні, що й зумовлює актуальність даної роботи.

У контексті нормативного статусу осіб, зниклих безвісти, правового регулювання діяльності державних органів і прогалин у процедурі документування значний внесок

зроблено такими науковцями, як: М. Буроменський, О. Копиленко, О. Костенко, Ю. Баулін, М. Хавронюк, В. Тютюгін, В. Речицький, Є. Захаров, О. Павліченко, Т. Коломоєць, С. Ківалов, О. Кузьменко, Г. Удовенко, О. Лисяк, О. Ковальчук.

Мета статті

Метою дослідження є всебічний аналіз правових та організаційних аспектів проведення службових розслідувань у випадках зникнення безвісти військовослужбовців, виявлення причин неправомірного застосування цього інструменту у військових частинах, а також оцінка ефективності внесених у 2025 році нормативних змін щодо врегулювання порядку документування фактів зникнення безвісти без проведення службового розслідування. Дослідження спрямоване на визначення оптимального механізму фіксації обставин зникнення та забезпечення належної комунікації з родинами військовослужбовців.

Основний матеріал статті

Виклад основного матеріалу. Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну чисельність Збройних Сил України збільшилась майже до одного мільйона осіб. При цьому, внаслідок активних бойових дій зростає кількість ранених, загиблих, зниклих безвісти за особливих обставин, полонених, військовослужбовців, що самовільно залишили частину.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин” особа, зникла безвісти за особливих обставин - особа, зникла безвісти у зв’язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру. Статтею 4 зазначеного закону визначено, що особа набуває статусу такої, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту внесення про неї відомостей, що містяться у заяві про факт зникнення, до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, у порядку, передбаченому цим Законом, та вважається такою, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи.

Наказом Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608 «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України» (далі – Порядок) визначено підстави та механізм проведення службового розслідування стосовно військовослужбовців Збройних Сил України, а також військовозобов’язаних та резервістів, які не виконали (неналежно виконали) свої службові обов’язки або вчинили правопорушення під час проходження служби (зборів), а також дії (бездіяльність) яких призвели до завдання шкоди державі.

Відповідно до пункту 2 розділу I Порядку, службове розслідування - комплекс заходів, які проводяться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення, а також встановлення ступеня вини особи (осіб), чії дії або бездіяльність стали причиною вчинення правопорушення.

Таким чином ми бачимо, що по факту службове розслідування в системі Збройних сил України проводиться з метою притягнення військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності за вчинення ним правопорушення.

Разом із цим, пунктом 1 розділу II Порядку визначено перелік випадків, коли може призначатись службове розслідування:

невиконання або неналежного виконання військовослужбовцем службових обов’язків, перевищення своїх повноважень, що призвело до людських жертв або

загрожувало життю і здоров'ю особового складу, цивільного населення чи заподіяло матеріальну або моральну шкоду;

невиконання або неналежного виконання вимог наказів та інших керівних документів, що могло негативно вплинути чи вплинуло на стан боєздатності, бойової готовності підрозділу чи військової частини або на стан виконання покладених на Збройні Сили завдань;

неправомірного застосування військовослужбовцем фізичного впливу, зброї, спеціальних засобів або інших засобів ураження до інших військовослужбовців чи цивільних осіб, особливо, якщо це призвело до їх поранення, травмування або смерті;

дій військовослужбовця, які призвели до спроби самогубства іншого військовослужбовця;

втрати або викрадення зброї чи боєприпасів;

порушення порядку та правил несення чергування (бойового чергування), вартової (вахтової) або внутрішньої служби, що могло спричинити або спричинило негативні наслідки;

недозволеного розголошення змісту або втрати службових документів;

внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про скоєне військовослужбовцем кримінальне правопорушення;

повідомлення військовослужбовцю про підозру у вчиненні ним кримінального правопорушення;

Слід звернути увагу, що зазначений перелік не є вичерпним, оскільки службове розслідування може проводитися і в інших випадках з метою уточнення причин та умов, що сприяли правопорушенню, та встановлення ступеня вини посадових (службових) осіб.

Разом із цим, у військових частинах стала доволі розповсюдженою практика проведення службових розслідувань по факту зникнення безвісти військовослужбовців, хоча по факту дане питання не врегульовано/не передбачено жодним нормативно-правовим актом.

Пунктом 3 розділу II Порядку визначено, що службове розслідування проводиться для встановлення:

неправомірних дій військовослужбовця, яким вчинено правопорушення;

причинного зв'язку між правопорушенням, з приводу якого було призначено службове розслідування, та виконанням військовослужбовцем обов'язків військової служби;

ступеня вини військовослужбовця;

порушень нормативно-правових актів, інших актів законодавства;

причин та умов, що сприяли вчиненню правопорушення;

причин виникнення матеріальної шкоди, її розміру та винних осіб (у разі виявлення факту її заподіяння).

Таким чином, в разі відсутності об'єктивних даних про вчинення військовослужбовцем зниклим безвісти правопорушень, передбачених ст. 172-11 Кодексу України про адміністративні правопорушення, ст.ст. 111, 407, 408 Кримінального кодексу України, службове розслідування по факту зникнення безвісти не має проводитись.

Аналогічного висновку можна також дійти з урахуванням пункту 3 частини V Порядку, де серед іншого визначено про необхідність вказувати в акті службового розслідування про неправомірні дії військовослужбовця, зв'язок правопорушення з виконанням військовослужбовцем обов'язків військової служби (якщо такий є), вину військовослужбовця, причинний зв'язок між неправомірними діями військовослужбовця та подією, що трапилась.

Разом із цим, ст. 6 Закону України “Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин” визначено право близьких родичів та членів сім’ї особи, зниклої безвісти за особливих обставин на отримання достовірних відомостей про місцеперебування особи, зниклої безвісти за особливих обставин.

Проблематика цього питання неодноразово підіймається під час зустрічей із родинами зниклих безвісти за особливих обставин військовослужбовців з Уповноваженим з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Так, родини зниклих безвісти військовослужбовців підіймають питання щодо неможливості отримання акту службового розслідування, численні помилки в даних актах (місце, час, обставини зникнення, помилки в особистих даних військовослужбовця, зазначення свідків зникнення, які по факту такими не були тощо).

Тут варто звернути увагу на те, яким чином такі акти службових розслідувань складаються: рапорт про зникнення безвісти військовослужбовця, Наказ командира про призначення службового розслідування, відібрання пояснень свідків, отримання документів про зарахування до військової частини, Наказ командира про продовження службового розслідування (за необхідності), складання та затвердження акту службового розслідування, наказ командира військової частини. Внаслідок такої процедури у військовій частині задіється значний людський ресурс, велика кількість часу, проте в більшості випадків якість таких актів службового розслідування залишається доволі низькою.

Аналогічна позиція щодо необхідності унормування процесу з’ясування військовими частинами обставин зникнення безвісти військовослужбовців та забезпечення родин зниклих безвісти і компетентних державних органів необхідною інформацією була висвітлена листом Уповноваженого Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей від 04.04.2025 № 26/1-01/382.

Лише 05.09.2025 було нормативно врегульовано питання щодо відсутності необхідності проведення службового розслідування по факту зникнення безвісти військовослужбовця при відсутності підстав вважати, що ним вчинено правопорушення.

Так, Наказом Міністерства оборони України від 07.07.2025 № 455 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 31.07.2025 за № 1126/44532) затверджено зміни до Інструкції з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України.

В редакції Наказу Міністерства оборони України від 20.11.2024 № 280 пункт 6 розділу IV був викладений в такій редакції: “Сповіднення на загиблого (померлого), захопленого в полон або заручником, а також інтернованого або зниклого безвісти військовослужбовця є документом, що містить відомості про місце, дату та причину його смерті (загибелі), захоплення в полон або заручником, а також інтернування в нейтральній державі або зникнення безвісти, а також характеристику його вірності Військовій присязі Українському народу.”

Проте в редакції Наказу Міністерства оборони України від 05.09.2025 № 280 зазначено вже наступну форму сповіщення: “Сповіднення військової частини на померлого (загиблого), захопленого у полон або заручником, а також інтернованого у нейтральних державах або зниклого безвісти військовослужбовця, крім військовослужбовців розвідувального органу Міноборони, є документом, що містить відомості щодо смерті (загибелі) військовослужбовця, у тому числі під час перебування на лікуванні у закладі охорони здоров’я або при прямуванні до нього, на шляху прямування у складі команди або в результаті загибелі корабля (судна), на якому здійснювалося перевезення особового складу у складі команди, захоплення у полон або заручником, а також інтернування у нейтральних державах або зникнення безвісти.”

Сповіднення командира військової частини щодо зникнення безвісти військовослужбовця містить такі відомості:

про військовослужбовця (посада, військове звання, прізвище, власне ім’я, по батькові (за наявності) і дата народження);

контактні дані підрозділу військової частини для налагодження комунікації з членами сім'ї військовослужбовця;

місце, дата і обставини захоплення у полон або заручником, інтернування у нейтральних державах або зникнення безвісти;

інформація про здійснення чи нездійснення відбору біологічного матеріалу у військовослужбовця.

Сповіднення командира військової частини надсилається до відповідного ТЦК та СП після видання наказу командира військової частини з основної діяльності.

Цими ж змінами до Наказу № 280 встановлено вимоги щодо Наказу командира військової частини з основної діяльності про зникнення безвісти військовослужбовця в якому зазначаються такі відомості:

про військовослужбовця (військове звання, прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), посада, дата народження);

підстава видання наказу (рапорт, повідомлення, доповідна записка);

про наявність у військовослужбовця статусу учасника бойових дій;

про підрозділ військової частини для налагодження комунікації з членами сім'ї та способи зв'язку з ним;

про наявність/відсутність особистих речей військовослужбовця, зазначення осіб, яким будуть повернуті речі, та посадової особи військової частини, відповідальної за їх повернення;

місце, дата, обставини захоплення у полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти;

особистий номер з ідентифікаційного жетону або документів персонального обліку військовослужбовця;

фото- та/або відеоматеріали місця зникнення (за наявності);

вид, дата і час останнього зв'язку з військовослужбовцем;

інформація про вжиття заходів до евакуації або неможливість їх вжиття;

інформація про здійснення чи нездійснення відбору біологічного матеріалу військовослужбовця;

інформація про наявність свідків (очевидців) обставин захоплення у полон або заручником, зникнення безвісти;

інформація про наявність або відсутність у військовій частині особистого розпорядження військовослужбовця, складеного на випадок захоплення його в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти, про виплату належного грошового забезпечення особі (особам) за його вибором та про ТЦК та СП, до якого військовою частиною надіслано його оригінал;

інформація про підрозділ та посадових осіб військової частини щодо звернення до правоохоронних органів для оголошення особи в розшук.

Таким чином, члени сім'ї військовослужбовця зниклого безвісти за особливих обставин через відповідний ТЦК та СП мають отримати сповіднення про зникнення безвісти та витяг з Наказу командира військової частини з основної діяльності про зникнення безвісти військовослужбовця. Як бачимо з аналізу вимог до змісту зазначеного Наказу, саме цей документ містить в собі вичерпні наявні відомості щодо обставин зникнення безвісти, які раніше зазначались Актах службового розслідування по факту зникнення безвісти за особливих обставин.

Важливо звернути увагу, що сповіднення надсилається до відповідного ТЦК та СП протягом доби після отримання достовірної інформації про зникнення безвісти військовослужбовця, що є значно меншим терміном, ніж надсилання за вимогою Акту службового розслідування, який міг формуватися протягом місяців.

Висновки

Виходячи із вищезазначеного, Наказом Міністерства оборони України від 07.07.2025 № 455 врегульовано питання щодо відсутності необхідності проведення службового розслідування по факту зникнення безвісти за особливих обставин військовослужбовця за умови відсутності даних щодо вчинення ним правопорушення.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Закон України “Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин”
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>
2. Наказ Міністерства оборони України від 07.07.2025 № 455 “Про затвердження Змін до Інструкції з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1126-25#Text>
3. Наказ Міністерства оборони України від 15.09.2022 № 280 “ Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1407-22#n14>
4. Лист Уповноваженого Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей від 04.04.2025 № 26/1-01/382.
5. Телеграм канал Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. URL: https://t.me/ZNYKLI_BEZVISTI_MVS

REFERENCES

1. Law of Ukraine “On the legal status of persons missing under special circumstances”
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>
2. Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 07.07.2025 No. 455 “On approval of Amendments to the Instructions on organizing personnel accounting in the system of the Ministry of Defense of Ukraine”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1126-25#Text>
3. Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 15.09.2022 No. 280 “On approval of the Instructions on organizing personnel accounting in the system of the Ministry of Defense of Ukraine”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1407-22#n14>
4. Letter of the Commissioner of the President of Ukraine for the Protection of the Rights of Military Personnel and Their Family Members dated 04.04.2025 No. 26/1-01/382.
5. Telegram channel of the Commissioner for Persons Missing in Special Circumstances.
URL: https://t.me/ZNYKLI_BEZVISTI_MVS

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК: 342.7

Гайструк Анастасія Сергіївна

*ад'юнкту наукового відділу організації підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності НУОУ;
ORCID: 0009-0002-5744-6831*

Медвідь Людмила Петрівна

*професор кафедри військового права та правоохоронної діяльності навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук НУОУ;
ORCID: 0000-0002-0035-9748*

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ЗАПОБІГАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА НАСИЛЬСТВУ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз нормативно-правових актів України щодо запобігання дискримінації та насильству за ознакою статі, з урахуванням міжнародних стандартів. Розкрито зміст конституційного принципу рівності, його реалізацію через закони України, зокрема «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», а також нормативно-правові акти, що регулюють питання захисту прав військовослужбовців. Особливу увагу приділено імплементації міжнародних договорів, таких як Загальна декларація прав людини, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. У контексті збройного конфлікту розглянуто вплив гендерних стереотипів на доступ жінок до військових спеціальностей, а також випадки сексуальних домагань у силових структурах. В контексті військової служби проаналізовані нормативно-правові акти, що регулюють порядок та умови проходження військової служби, зокрема Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу. Акцентована увага на суб'єктах, що наділені відповідними повноваженнями у сфері запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі. Зроблено висновок, що система таких суб'єктів є багаторівневою та охоплює органи державної влади, органи місцевого самоврядування, незалежні інституції та представників громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на практичну реалізацію принципу рівності та забезпечення захисту прав людини. Проаналізовано роль інституцій, зокрема Військового омбудсмана, у забезпеченні правового захисту військовослужбовців. Визначено види юридичної відповідальності: цивільну, адміністративну, кримінальну та дисциплінарну за порушення принципу рівності. Автори наголошують на необхідності посилення інституційної спроможності, розвитку превентивних заходів та просвітницької роботи. Стаття є внеском у наукове осмислення проблеми гендерної рівності в умовах трансформації українського суспільства та правової системи України.

Ключові слова: гендерна рівність, запобігання дискримінації, запобігання насильства, військовослужбовець, рівність перед законом, сексуальне домагання, міжнародні конвенції, законодавство України.

Anastasiia Haistruk

Lieutenant Colonel of Justice, PhD student of the Scientific Department of the organization of training and certification of scientific and pedagogical personnel of the Scientific and Methodological Center of Scientific, Scientific and Technical Activities Organization of the NDUU

Liudmyla Medvid

PhD in Law, Professor of the Department of Military Law and Law Enforcement at the Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences of the NDUU

GENDER EQUALITY IN UKRAINE'S LEGAL SYSTEM: PREVENTING DISCRIMINATION AND VIOLENCE BASED ON GENDER

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of Ukrainian legislation on the prevention of gender-based discrimination and violence, taking into account international standards. It reveals the content of the constitutional principle of equality and its implementation through Ukrainian laws, in particular the Law of Ukraine ‘On the Principles of Preventing and Combating Discrimination in Ukraine’ and the Law of Ukraine ‘On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men,’ as well as regulatory and legal acts governing the protection of the rights of military personnel. Particular attention is paid to the implementation of international treaties such as the Universal Declaration of Human Rights and the United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. In the context of armed conflict, the impact of gender stereotypes on women's access to military specialities, as well as cases of sexual harassment in law enforcement agencies, are examined. In the context of military service, the normative and legal acts regulating the procedure and conditions for military service are analysed, in particular the Law of Ukraine ‘On Military Duty and Military Service’. Emphasis is placed on entities vested with relevant powers in the field of preventing and combating gender discrimination. It is concluded that the system of such entities is multi-level and includes state authorities, local self-government bodies, independent institutions and representatives of civil society, whose activities are aimed at the practical implementation of the principle of equality and the protection of human rights. The role of institutions, in particular the Military Ombudsman, in ensuring the legal protection of military personnel is analysed. Types of legal liability are identified: civil, administrative, criminal and disciplinary for violations of the principle of equality. The authors emphasise the need to strengthen institutional capacity, develop preventive measures and educational work. The article contributes to the scientific understanding of the problem of gender equality in the context of the transformation of Ukrainian society and the legal system of Ukraine.

Keywords: Gender equality, prevention of discrimination, prevention of violence, military personnel, equality before the law, sexual harassment, international conventions, Ukrainian legislation.

Постановка проблеми

У сучасному українському суспільстві питання забезпечення гендерної рівності, запобігання дискримінації та насильству за ознакою статі набувають особливої актуальності. Незважаючи на наявність розвиненої нормативно-правової бази, яка включає як національні закони, так і міжнародні договори, проблема реалізації принципу рівності в практичній площині залишається гострою. Особливо це стосується військової

сфери, де гендерні стереотипи, обмеження доступу жінок до певних військових спеціальностей, випадки сексуальних домагань та дискримінаційні практики свідчать про недостатню ефективність існуючих механізмів захисту. Водночас, інституційна спроможність суб'єктів, відповідальних за реалізацію політики у сфері гендерної рівності, потребує посилення. Таким чином, постає необхідність комплексного аналізу чинного законодавства, оцінки його відповідності міжнародним стандартам та визначення напрямів удосконалення правового регулювання з метою забезпечення реального захисту прав людини незалежно від статі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемами гендерної дискримінації та насильства за ознакою статі займаються вчені та практики різних сфер. Серед актуальних публікацій варто назвати роботи таких авторів, як: А. Березняк, В. Глушенко, Л. Марценюк, Т.Марценюк, В. Поліщук, С. Поляруш, І. Федорович, А. Фоменко, С. Чернявський та інших.

Мета статті

Метою статті є дослідження нормативного закріплення рівних прав чоловіків і жінок та запобігання дискримінації та насильства за ознакою статі.

Основний матеріал статті

Розвиток законодавства України у сфері запобігання дискримінації та насильства за ознакою статі є важливим елементом формування демократичної, соціальної та правової держави, орієнтованої на забезпечення рівності прав і свобод людини та громадянина відповідно до статті 24 Конституції України, яка гарантує рівність громадян перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, а також декларує, що рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [1].

Розвиток законодавства України у сфері запобігання дискримінації та насильства за ознакою статі є важливим елементом формування демократичної, соціальної та правової держави, орієнтованої на забезпечення рівності прав і свобод людини та громадянина відповідно до статті 24 Конституції України, яка гарантує рівність громадян перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак [1], а також декларує рівність прав жінок і чоловіків у різних сферах діяльності.

Визначальним є те, що дотримання конституційного принципу рівності є не лише однією з основ національної правової системи України, а й виступає фундаментальною цінністю світового співтовариства, заснована на визнанні людської гідності та недопустимості будь-яких форм дискримінації. Цей принцип знайшов своє відображення у процесі імплементації міжнародно-правових стандартів, закріплених у ратифікованих Україною міжнародних договорах, які відповідно до статті 9 Конституції України є складовою частиною національного законодавства.

Провідне місце серед зазначених міжнародно-правових актів займають Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року (Європейська конвенція з прав

людини), Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року, Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (переглянуто) від 04 листопада 2000 року тощо.

Насамперед, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року проголошує, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах; (стаття 1); кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища (стаття 2); всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації (стаття 7) [2].

Водночас, у статті 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року передбачено, що всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону; в цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини [3].

В свою чергу, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року засуджує дискримінацію щодо жінок в усіх їх формах, передбачає обов'язок держав-сторін щодо вжиття в усіх галузях і зокрема в політичній, соціальній, економічній і культурній, всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок включаючи законодавчі щодо забезпечення всебічного розвитку та прогресу жінок, з тим щоб гарантувати їм здійснення і користування правами людини та основними свободами на основі рівності з чоловіками [4].

Разом з тим, у Протоколі №12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 2000 року, а саме у статті 1 визначено, що здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою; ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою [5].

Поряд із цим, стаття 2 Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року закріплює норму, що засуджує дискримінацію щодо жінок в усіх її формах, та встановлює відповідні заходи стосовно ліквідації дискримінації щодо жінок [6].

Таким чином, конституційний принцип рівності та міжнародно-правовий стандарт заборони дискримінації виступають взаємопов'язаними і невід'ємними складовими правового статусу людини і громадянина.

Гарантовані Конституцією України вищенаведені принципи були реалізовані та закріплені у низці нормативно-правових актах України, як матеріального, так і процесуального характеру, що спрямовані на створення ефективного механізму реалізації принципу рівності, попередження дискримінаційних практик і забезпечення захисту прав людини в усіх сферах суспільного життя.

Принцип рівності має універсальний характер та однаковою мірою повинен дотримуватися у своїй діяльності всіма суб'єктами владних повноважень, які забезпечують виконання множинних функцій держави, зокрема у сфері соціального захисту.

Фундаментальними нормативно-правовими актами України, що регулюють питання запобігання та протидії дискримінації та насильства за ознакою статі є Закон

України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06 вересня 2012 року №5207-VI, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 року №2866-IV, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII, Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII, Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 № 752-р, Національний план дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 № 1544-р.

Так, Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина. Відповідно до частини 1 статті 1 Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації

в

дискримінація - ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі - певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними. Окрім того, стаття 5 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» визначила вичерпний перелік форм дискримінацій, а саме пряма недискримінація, непряма дискримінація, підбурювання до дискримінації, пособництво у дискримінації та утиск [7].

Зокрема, стаття 6 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» встановила, що відповідно до Конституції України, загально визнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів України всі особи незалежно від їх певних ознак мають рівні права і свободи, а також рівні можливості для їх реалізації. Форми дискримінації з боку державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, юридичних осіб публічного та приватного права, а також фізичних осіб, визначені статтею 5 цього Закону, забороняються [7].

При цьому, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», що спрямований на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України, містить нормативні визначення ключових понять: «гендерна рівність», «рівні права жінок і чоловіків», «рівні можливості жінок і чоловіків», «дискримінація за ознакою статі», «сексуальні домагання»[8].

Слід зауважити, що у міжнародній спільності для позначення культурних норм і соціальних очікувань, пов'язаних із біологічною статтю, активно використовується поняття «гендер». Водночас більшість міжнародних та національних правових актів надалі нормативно закріплюють заборону дискримінації за ознакою статі. Поняття «стать» охоплює передусім біологічні відмінності між жінками та чоловіками, тоді як «гендер» відображає соціокультурний вимір цих відмінностей.

Разом з тим, статті 1 Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»: визначає що, **дискримінація за ознакою статі** - ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або

припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними(абз. 3 ч.1.);

наси́льство за ознакою статі - діяння, спрямоване проти особи через її належність до певної статі чи стереотипні уявлення про соціальні ролі (становище, обов'язки, поведінку тощо) жінки або чоловіка в суспільстві, або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті (абз. 6 ч.1)[8].

В свою чергу слід звернути увагу, що відповідно до частини третьої статті 6 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» не вважаються дискримінацією дії, які не обмежують права та свободи інших осіб і не створюють перешкод для їх реалізації, а також не надають необґрунтованих переваг особам та/або групам осіб за їх певними ознаками, стосовно яких застосовуються позитивні дії, а саме: спеціальний захист з боку держави окремих категорій осіб, які потребують такого захисту; здійснення заходів, спрямованих на збереження ідентичності окремих груп осіб, якщо такі заходи є необхідними; надання пільг та компенсацій окремим категоріям осіб у випадках, передбачених законом; встановлення державних соціальних гарантій окремим категоріям громадян; особливі вимоги, передбачені законом, щодо реалізації окремих прав осіб. До прикладу, відповідно до Закону, не вважаються дискримінацією за ознакою статі соціальних захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини, чи різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена пенсійним законодавством [7].

Держава поділяючи принципи рівності чоловіків і жінок, що проголошені у міжнародних документах та закріплені в нашому національному законодавстві, розробила Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, що була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 року №752-р. [9], в якій проаналізовано нормативно-правові акти у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та здійснено аналіз поточного стану, основні проблеми та тенденції у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. У Державній стратегії зазначається, що насильство за ознакою статі в Україні залишається однією з актуальних проблем у сфері захисту прав людини. Окрім того, підкреслюється те, що збройна агресія російської федерації проти України суттєво загострила ризики для безпеки жінок і чоловіків. В умовах збройного конфлікту особливо проявляються нерівність у доступі жінок і чоловіків до прийняття рішень, ресурсів, що породжують гендерні стереотипи щодо соціальних ролей жінок і чоловіків у суспільстві, що зменшує їхнє залучення до розв'язання та урегулювання міжнародного збройного конфлікту в Україні у складі структури безпеки і оборони, офіційних переговорних місій. Незважаючи на те, що кількість жінок, що проходить військову службу у Збройних Силах України з кожним роком зростає, а законодавство України гарантує їм рівні права під час проходження служби, все ще існують професійні обмеження за окремими військовими спеціальностями та випадки сексуальних домагань та дискримінаційних практик у силових структурах.

Також, даним документом визначено стратегічні цілі, завдання, спрямовані на досягнення цілей та очікувані результати, що спрямовані на запобігання дискримінації та на насильства за ознакою статі в усіх сферах діяльності враховуючи виклики, які постали у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України.

Ключову роль у цьому відіграє реалізація Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2020 року

№1544-р. Національний план спрямований на участі жінок у прийнятті рішень; стійкості до безпекових викликів; постконфліктного відновлення і перехідного правосуддя; протидії насильству за ознакою статі та сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом; посилення інституційної спроможності виконавців Національного плану. Особливу увагу приділено потребам різних груп жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, постраждалих від конфлікту, а також системному інформуванню щодо їх прав і стану виконання Національного плану[10].

Згідно із офіційним звітом Кабінету Міністрів України під час виконання Національного плану на період до 2020 року відбулися вагомі системні зміни, зокрема скасовано заборону для жінок сержантського складу займати бойові посади у Збройних Силах; прийнято Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях”; дозволено набір дівчат на навчання до військових та військово-морських ліцеїв; проведено ряд навчальних заходів для фахівців сектору безпеки і оборони, просвітницьких заходів для населення; продовжено фахову підготовку кадрів центральних та місцевих органів виконавчої влади з питань порядку денного “Жінки, мир, безпека”; удосконалено систему захисту жінок і дівчат, які постраждали від конфлікту (ідентифікація, надання допомоги, інформування про допомогу)[11].

В умовах дії правового режиму воєнного стану, коли наша держава здійснює відсіч збройній агресії російської федерації, окрему увагу потрібно звернути на норми Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», адже досить великий відсоток жінок виконують свій конституційний обов'язок проходячи військову службу, а саме тому в абзаці 3 частина 12 стаття 1 зазначено, що жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку [12].

Реалізація вищезазначених норм знайшла своє відображення в Концепції військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 27.10.2023 року № 637 [13].

Так, документ визначає стратегічне бачення розвитку військової кадрової політики у сфері оборони впродовж наступних п'яти років-як під час дії воєнного стану, так і у мирний час. Головний акцент концепції-гарантоване задоволення потреб ЗСУ в людях під час повномасштабної війни, інтеграція в євроатлантичний безпековий простір, взаємосумісність ЗСУ зі збройними силами держав-членів НАТО [11].

Окрім законодавчих гарантій, важливе значення має чітко визначене коло суб'єктів, наділених відповідними повноваженнями у сфері запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі. Система таких суб'єктів є багаторівневою та охоплює органи державної влади, органи місцевого самоврядування, незалежні інституції та представників громадянського суспільства. Їх діяльність спрямована на практичну реалізацію принципу рівності та забезпечення захисту прав людини.

До кола суб'єктів належать: Верховна Рада України, яка здійснює законодавчу діяльність і ратифікує міжнародні договори; Кабінет Міністрів України, що формує державну політику у сфері забезпечення рівних прав та можливостей; Міністерство соціальної політики України, яке координує заходи у сфері гендерної рівності; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який забезпечує парламентський контроль за дотриманням принципу недискримінації; Національна поліція України та органи прокуратури, які здійснюють реагування та процесуальне керівництво; органи

місцевого самоврядування, судові органи, а також інституції громадянського суспільства, що забезпечують підтримку та захист постраждалих.

Окремо варто відзначити запровадження інституту Військового омбудсмана, який є новелою українського законодавства у сфері захисту прав військовослужбовців, зокрема щодо запобігання дискримінації та насильству за ознакою статі. Відповідно до Закону України «Про Військового омбудсмана», Військовий омбудсман є спеціально уповноваженим суб'єктом парламентського контролю у сфері дотримання прав і свобод військовослужбовців та інших осіб, залучених до виконання завдань оборони держави [14].

Інститут Військового омбудсмана наділений комплексом контрольних повноважень, які охоплюють розгляд скарг і звернень військовослужбовців, здійснення перевірок у військових частинах та інших військових формуваннях, витребування необхідних матеріалів та інформації, а також підготовку висновків і рекомендацій, адресованих компетентним органам для усунення виявлених порушень.

Запровадження цього інституту є важливим елементом посилення інституційного механізму захисту прав військовослужбовців, спрямованим на забезпечення реальних гарантій дотримання принципу рівності, недопущення дискримінації та поступову гармонізацію національного правового поля з міжнародними та європейськими стандартами у сфері прав людини.

Система суб'єктів у цій сфері забезпечує реалізацію міжнародних та конституційних гарантій рівності, а також створює практичні механізми запобігання та протидії дискримінації.

Важливою складовою правового регулювання є також встановлення відповідальності за вчинення дискримінаційних дій та насильства за ознакою статі. Українське законодавство передбачає цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність, що формує цілісну систему правового реагування на порушення принципу рівності.

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (стаття 16), як і Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (стаття 24) передбачають, що винні особи в порушенні вимог законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків і законодавства про запобігання та протидію дискримінації, несуть цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність [7,8].

Цивільна відповідальність передбачена статтею 16 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та полягає у праві потерпілої особи звернутися до суду з вимогою про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Суд може ухвалити рішення про визнання факту дискримінації, відшкодування збитків та моральної шкоди, а також зобов'язати суб'єкта утриматися від подальших порушень [7].

Здійснюючи аналіз норм Кодексу України про адміністративні правопорушення було встановлено, що до 2024 року жодної статті про притягнення до **адміністративної відповідальності** винних осіб за дискримінацію та насильство за ознакою статі не було передбачено. Проте в подальшому Кодекс України про адміністративні правопорушення був доповнений статтями 173-6 вчинення насильства за ознакою статі та 173-7 сексуальне домагання [15].

Поряд з цим, статтею 161 Кримінальним кодексом України передбачено, що порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Диспозиція відповідної статті передбачає, що винні особи притягуються до **кримінальної відповідальності** пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [16].

Окремо слід зазначити, що у контексті Збройних Сил України діє також спеціальний механізм **дисциплінарної відповідальності**. Відповідно до положень Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України військовослужбовці зобов'язані поважати честь і гідність кожної людини, не допускати порушень, пов'язаних із дискримінацією за ознакою статі, сексуальним домаганням, насильством за ознакою статі, правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості [17].

У разі вчинення дій або висловлювань, що мають дискримінаційний характер, такі порушення можуть бути кваліфіковані як порушення військової дисципліни, що тягне за собою застосування дисциплінарних стягнень, передбачених статтями 45–48 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України [18].

Крім того, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України встановлює обов'язок кожного військовослужбовця дотримуватися норм етики, поважати честь і гідність інших осіб, що надає цим положенням нормативно-ціннісного характеру та підсилює механізми недопущення дискримінаційних проявів у військових колективах [17].

Висновки

Таким чином, правове регулювання запобігання дискримінації та насильства за ознакою статі в Україні є системним і багаторівневим. Воно ґрунтується на поєднанні конституційних принципів, міжнародно-правових стандартів, імплементованих у національне законодавство, та інституційно-правових механізмів їх реалізації. Україна, як держава — член міжнародної спільноти, ратифікувала низку міжнародних договорів у сфері прав людини, що створило надійне правове підґрунтя для розбудови національної системи протидії дискримінації та насильству.

Національне законодавство, представлене низкою законів та стратегічних документів, визначає як заборону дискримінації, так і конкретні механізми захисту, включно з інституційною системою уповноважених суб'єктів та різними видами юридичної відповідальності. Зокрема, до такої системи входять Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування, судові органи та інститути громадянського суспільства.

Відповідальність за дискримінаційні дії має комплексний характер і включає цивільно-правову, адміністративну, кримінальну та дисциплінарну складові, що особливо важливо в контексті військової служби. Такий механізм забезпечує ефективний захист прав людини та створює запобіжні засоби від дискримінаційних практик у всіх сферах суспільного життя.

Водночас, попри наявність сформованої правової основи, питання запобігання дискримінації та насильству за ознакою статі потребують подальшого удосконалення. Необхідно посилювати інституційну спроможність суб'єктів реалізації політики у цій сфері, розвивати ефективні механізми захисту постраждалих, забезпечувати реальне притягнення винних до відповідальності, розширювати превентивні заходи та проводити системну просвітницьку роботу.

Такий підхід сприятиме не лише зміцненню правових гарантій рівності, а й наближенню України до найкращих європейських та міжнародних стандартів у сфері прав людини.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв.1996 р. Відом. Верх. Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (із змін. та допов.).
2. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена 217 А(III) Генеральної асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року.
URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text(дата звернення: 06.10.2025).

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 06.10.2025).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Textt (дата звернення: 06.10.2025).
5. Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text (дата звернення: 06.10.2025);
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 06.10.2025);
7. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06 вересня 2012 року № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
9. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 року № 752-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-p#Text> (дата звернення: 06.10.2025);
10. Про затвердження Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року № 1544-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-p> (дата звернення: 06.10.2025);
11. Рівні права та можливості для жінок і чоловіків у Збройних Силах України : навч. посіб. / [уклад. В. Дерябіна та ін.] ; за ред. В. Дерябіної. Київ : Міністерство оборони України, 2024. 180 с.
12. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
13. Про затвердження Концепції військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року : наказ Міністерства оборони України від 27 жовтня 2023 року № 637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0637322-23#Text>(дата звернення: 06.10.2025);
14. Про Військового омбудсмена : Закон України від 17 вересня 2025 року № 4603-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0637322-23#Text>(дата звернення: 06.10.2025);
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1833>(дата звернення: 06.10.2025);
16. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
17. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
18. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine. (1996, June 28). *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 30, Art. 141 (as amended).
2. Universal Declaration of Human Rights. (1948, December 10). United Nations General Assembly Resolution 217 A (III). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed October 6, 2025).

3. International Covenant on Civil and Political Rights. (1966, December 16). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed October 6, 2025).
4. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (1950, November 4). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed October 6, 2025).
5. Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (2000, November 4). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537 (accessed October 6, 2025).
6. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. (1979, December 18). United Nations. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (accessed October 6, 2025).
7. On Principles of Preventing and Combating Discrimination in Ukraine: Law of Ukraine No. 5207-VI of September 6, 2012. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.
8. On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men: Law of Ukraine No. 2866-IV of September 8, 2005. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
9. On Approval of the State Strategy for Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men until 2030 and the Operational Plan for Its Implementation for 2022–2024: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 752-r of August 12, 2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-p> (accessed October 6, 2025).
10. On Approval of the National Action Plan for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 “Women, Peace, Security” until 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1544-r of October 28, 2020. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-p> (accessed October 6, 2025).
11. Equal Rights and Opportunities for Women and Men in the Armed Forces of Ukraine: Textbook / compiled by V. Deryabina et al.; edited by V. Deryabina. Kyiv: Ministry of Defence of Ukraine, 2024. 180 p.
12. On Military Duty and Military Service: Law of Ukraine No. 2232-XII of March 25, 1992. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
13. On Approval of the Concept of Military Personnel Policy in the System of the Ministry of Defence of Ukraine until 2028: Order of the Ministry of Defence of Ukraine No. 637 of October 27, 2023. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0637322-23> (accessed October 6, 2025).
14. On the Military Ombudsman: Law of Ukraine No. 4603-IX of September 17, 2025. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0637322-23> (accessed October 6, 2025).
15. Code of Ukraine on Administrative Offences: Law of Ukraine No. 8073-X of December 7, 1984. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed October 6, 2025).
16. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 2341-III of April 5, 2001. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
17. On the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine No. 548-XIV of March 24, 1999. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.
18. On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine No. 551-XIV of March 24, 1999. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.

~~~~~ * * * ~~~~~

Матвійчук Андрій Борисович

*ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України;
ORCID: 0009-0001-5658-0759*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА УЧАСНИКІВ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. У статті досліджено правові та соціальні гарантії військовослужбовців Сил територіальної оборони Збройних Сил України (СТрО ЗСУ) та учасників добровольчих формувань територіальних громад (ДФТГ). На основі аналізу положень Розділу VII Закону України «Про основи національного спротиву», чинних підзаконних актів, наукових праць І. М. Шопіної, В. І. Теремецького, С. Г. Кельбля, а також статей О. Цельєва та Х. Бідонько, обґрунтовано сучасний стан правового регулювання соціального й правового захисту цих категорій осіб. Підкреслено, що в умовах повномасштабної війни питання гарантування належного рівня соціальних і правових прав військовослужбовців набуває особливої актуальності, адже від ефективності державної політики у цій сфері залежить стійкість системи національної безпеки.

У роботі висвітлено основні проблеми законодавчого забезпечення соціального захисту, зокрема недосконалість нормативно-правової бази, відсутність єдиних механізмів координації між військовими структурами та цивільними органами, а також недостатню конкретизацію соціальних гарантій для членів ДФТГ. Виявлено прогалини у практичному застосуванні норм, які створюють ризики неоднозначного тлумачення правових положень на місцях. Визначено напрями удосконалення правового механізму гарантування соціальних прав, серед яких: підвищення рівня правової культури, забезпечення належного контролю за реалізацією пільг і компенсацій, розвиток електронних реєстрів військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Особливу увагу приділено адміністративно-правовим аспектам регулювання, питанням взаємодії СТрО з органами державної влади, вдосконаленню системи соціального забезпечення, визначенню статусу учасників бойових дій і добровольців. Запропоновано шляхи оптимізації правового регулювання через оновлення підзаконних актів, розширення переліку соціальних гарантій, посилення фінансової підтримки та створення єдиного державного реєстру добровольчих формувань. Результати дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення для подальшого вдосконалення системи соціально-правового захисту військовослужбовців у контексті забезпечення національної стійкості та безпеки України.

Ключові слова: соціальний захист, правовий захист, Сили територіальної оборони, добровольчі формування територіальних громад, законодавче регулювання, адміністративне право, національний спротив, соціальні гарантії, правовий статус.

Matviychuk Andrii,

PhD student of the Department of Military Law and Law Enforcement Activities of the Educational and Scientific Institute of Military

LEGAL ASPECTS OF SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF SERVICEMEN OF THE TERRITORIAL DEFENSE FORCES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE AND PARTICIPANTS OF VOLUNTEER FORMATIONS OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. The article examines the legal and social guarantees of servicemen of the Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine (TDF AU) and participants in volunteer formations of territorial communities (VFTG). Based on an analysis of the provisions of Section VII of the Law of Ukraine “On the Fundamentals of National Resistance,” current subordinate legislation, scientific works by I. M. Shopina, V. I. Teremets, S. G. Kelba, as well as articles by O. Tseliev and H. Bidonko, the current state of legal regulation of social and legal protection of these categories of persons is substantiated. It is emphasized that in the conditions of full-scale war, the issue of ensuring an adequate level of social and legal rights of military personnel becomes particularly relevant, since the stability of the national security system depends on the effectiveness of state policy in this area.

The paper highlights the main problems of legislative support for social protection, in particular the imperfection of the regulatory framework, the lack of unified coordination mechanisms between military structures and civil authorities, as well as the insufficient specificity of social guarantees for members of the Armed Forces. Gaps have been identified in the practical application of norms, which create risks of inconsistent interpretation of legal provisions at the local level. Directions for improving the legal mechanism for guaranteeing social rights have been identified, including: raising the level of legal culture, ensuring proper control over the implementation of benefits and compensation, and developing electronic registers of military personnel and their families.

Particular attention is paid to administrative and legal aspects of regulation, issues of interaction between volunteer formations and state authorities, improvement of the social security system, and determination of the status of combatants and volunteers. Ways to optimize legal regulation are proposed through the updating of subordinate legislation, the expansion of the list of social guarantees, the strengthening of financial support, and the creation of a unified state register of volunteer formations. The results of the study are of both theoretical and practical importance for the further improvement of the system of social and legal protection of military personnel in the context of ensuring the national stability and security of Ukraine.

Key words: social protection, legal protection, Territorial Defense Forces, voluntary formations of territorial communities, legislative regulation, administrative law, national resistance, social guarantees, legal status.

Постановка проблеми

Сучасні виклики національній безпеці України актуалізують необхідність удосконалення системи соціального і правового захисту військовослужбовців Сил територіальної оборони Збройних Сил України (СТрО ЗСУ) та членів добровольчих формувань територіальних громад (ДФТГ). Незважаючи на ухвалення Закону України «Про основи національного спротиву», низка питань залишається неврегульованою — зокрема щодо правового статусу, соціальних гарантій і механізмів їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукові дослідження І. М. Шопіної «Система соціального-правового захисту військовослужбовців та членів добровольчих формувань територіальних громад» містять глибокий аналіз правових основ захисту військовослужбовців і добровольців. В. І. Теремецький і С. Г. Кельбя у статті «Адміністративно-правове регулювання соціального

захисту військовослужбовців в Україні» розглядають питання правозастосування у контексті адміністративного права. Целєв О. і Бідонько Х. у роботі «Про соціальні гарантії членів добровольчих формувань територіальних громад» зосереджують увагу на практичних аспектах забезпечення прав добровольців у воєнний час.

Мета статті

Метою статті є аналіз чинного правового регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців СТрО ЗСУ та учасників ДФТГ, виявлення прогалин у законодавстві та визначення напрямів його вдосконалення. Для досягнення мети передбачено виконання таких завдань: дослідити зміст норм Розділу VII Закону України «Про основи національного спротиву»; здійснити порівняльний аналіз чинних і підзаконних актів; визначити проблеми реалізації соціальних гарантій; сформулювати пропозиції щодо удосконалення правового регулювання.

Основний матеріал статті

Розділ VII Закону України «Про основи національного спротиву» визначає соціальні гарантії військовослужбовців Сил територіальної оборони та членів добровольчих формувань територіальних громад (ДФТГ). Якщо у Силах територіальної оборони, як окремого роду сил ЗС України, чітко визначений статус військовослужбовців, то як раз представники добровольчих формувань цього статусу не мають. Але, статтею 23 закріплено, що члени добровольчих формувань, залучені до виконання завдань територіальної оборони, мають право на державне страхування, медичне забезпечення, соціальні виплати у разі загибелі або поранення. Ці гарантії становлять базу для формування єдиної політики соціального захисту осіб, які беруть участь у заходах національного спротиву. [1, ст. 23, 24]

Разом із тим, результати аналізу правозастосовчої практики свідчать про відсутність єдиного механізму реалізації цих прав на місцевому рівні, що зумовлює нерівномірність надання пільг і компенсацій у різних регіонах України. Це пояснюється відсутністю підзаконних актів, що деталізували б порядок надання соціальних гарантій членам ДФТГ, а також різною спроможністю органів місцевого самоврядування фінансувати такі заходи. І. М. Шопіна у своїй праці зазначає, що чинна система соціально-правового захисту має фрагментарний характер і потребує уніфікації нормативної бази, оскільки діяльність ДФТГ має специфіку воєнного часу, яка не передбачена у попередніх правових механізмах [2, с. 13].

Науковці В. І. Теремецький та С. Г. Кельбя перелік заходів соціального захисту військовослужбовців, встановлених законодавством України, виглядає таким чином:

1. Особливі умови грошового, продовольчого та речового забезпечення військовослужбовців.
2. Встановлення особливих умов підрахунку та призначення пенсій військовослужбовцям.
3. Закон України Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей передбачає широкий перелік пільг військовослужбовців [4, ст. 12, 14].
4. Особливі пільги для учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, учасників війни, сімей загиблих учасників війни.
5. Призначення різних видів грошової допомоги.
6. Встановлення права військовослужбовців на медичну допомогу.
7. Забезпечення військовослужбовців санаторно-курортним лікуванням.
8. Збереження робочого місця на підприємстві, установі, організації за працівниками, які направлені на військову службу за призовом під час мобілізації на період воєнного стану.
9. Одним із видів соціального захисту військовослужбовців є забезпечення військовослужбовців службовим житлом [3, с. 255-256].

Але знову ж таки це стосується військовослужбовців, Цвельов О. пропонує нам аналіз проблемних питань у наданні соціально-правового захисту для учасників ДФТГ:

- Попри те, що законодавством передбачене державне фінансування загонів ДФТГ, оплати від держави за свою роботу добровольці не отримують.

- Кандидати у ДФТГ проходять медогляд, однак законом не встановлено, хто є платником послуг, пов'язаних зі здійсненням медогляду.

- За позицією Міністерства економіки України, враховуючи специфіку служби в територіальній обороні, яка може передбачати не постійне, а періодичне залучення працівника до виконання своїх обов'язків, роботодавцю не потрібно в обов'язковому порядку видавати наказ про увільнення працівника від виконання роботи за трудовим договором.

Таким чином, добровольці ДФТГ не є військовослужбовцями згідно з законодавством України, проте на них покладено обов'язки, споріднені з військовими.

У соціальному захисті добровольці прирівнюються до військовослужбовців, але на практиці соціальний захист діє з обмеженнями.

Обмеження існують, з одного боку, через відсутність законодавчо визначеного порядку забезпечення соціального захисту добровольців. З іншого – з характеру членства у ДФТГ, що поєднує риси військової та цивільної діяльності [5].

З точки зору виконання поставлених у дослідженні завдань, було здійснено порівняльний аналіз законодавчих актів, наукових статей та практики застосування норм у сфері соціального захисту. Це дозволило виявити ключові проблеми:

1) відсутність нормативного регулювання для осіб, які виконують завдання без мобілізації;

2) неоднозначність визначення статусу членів ДФТГ;

3) розбіжності у підходах до фінансування соціальних виплат. Запропоновані в роботі рекомендації базуються на аналізі законодавчої практики, а також положеннях адміністративного права щодо функцій держави у сфері соціальної безпеки.

Можливий науковий підхід у вирішенні прогалин полягає у комплексному підході до визначення соціальних гарантій для військовослужбовців територіальної оборони та членів ДФТГ. Запровадження інтеграційного механізму, який передбачає створення єдиної системи обліку, реєстрації та забезпечення соціальних виплат, що може бути використано при розробці майбутніх нормативно-правових актів. У цьому контексті дослідження розширює існуючу теоретичну базу адміністративного права у сфері оборони, пропонуючи модель поєднання державного і регіонального рівнів управління соціальним захистом.

Практичне впровадження у можливості застосування запропонованих підходів при вдосконаленні правового забезпечення діяльності територіальної оборони. Зокрема, результати можуть бути використані Міністерством оборони України та Генеральним штабом ЗСУ при розробці нових підзаконних актів, які б регулювали порядок виплат, страхування та соціального забезпечення членів ДФТГ. Крім того, рекомендації можуть стати основою для підготовки проєкту змін до чинного законодавства щодо узгодження соціальних гарантій для всіх категорій учасників національного спротиву.

Узагальнюючи, можна зазначити, що створення дієвого механізму соціального і правового захисту військовослужбовців ТрО та членів ДФТГ є необхідною умовою підвищення стійкості системи національної оборони. Його реалізація сприятиме не лише підвищенню рівня мотивації учасників оборони, але й забезпеченню стабільності правового середовища в умовах воєнного стану.

Ми погоджуємось з пропозиціями В. І. Теремецького та С. Г. Кельби, що для вдосконалення адміністративно-правового військовослужбовців в Україні пропонуємо: регулювання соціального захисту 1. Розмежувати поняття «соціальний захист» і «правовий захист» у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». 2. Зменшити кількість підзаконних актів, які

регулюють розміри виплат військовослужбовцям. Встановити відповідні розміри у законодавстві залежно від прожиткового мінімуму. 3. Скасувати окремі неактуальні пільги, зокрема, щодо встановлення і користування квартирним телефоном. 4. Усунути суперечності між різними нормами законодавства, які встановлюють розмір грошових виплат військовослужбовцям [3, с. 257].

Вважаєм за необхідне перелічити нормативно-правові акти які регулюють це чутливе і дуже важливе питання:

1. Закон України «Про основи національного спротиву».
2. Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України».
3. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону».
4. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».
5. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».
6. Положення КМУ про добровольчі формування територіальних громад.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 252 «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану».
8. Порядок застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони.
9. Порядок надання первинної медичної допомоги.
10. Про затвердження форми контракту добровольця територіальної оборони та посвідчення добровольця територіальної оборони. [7].

Аналіз офіційних даних МО України та СТрО ЗСУ свідчить, що з 2022 року відбувається поступове розширення соціальних гарантій для добровольців, проте нормативна база ще не охоплює всі аспекти — особливо в частині пенсійного забезпечення, компенсацій і статусу осіб, які виконують завдання без мобілізації. Необхідним є узгодження положень Закону № 2011-ХІІ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» із законом про нацспротив, що забезпечить єдність підходів до гарантій соціальної безпеки [6].

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що сучасне правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців СТрО ЗСУ та учасників ДФТГ є недостатньо системним. Відсутність узгодженості між базовими законами та підзаконними актами знижує ефективність реалізації гарантій. Пропонується запровадити єдиний нормативний акт щодо соціального забезпечення добровольців, удосконалити механізми страхування та медичної допомоги, а також посилити координацію між Міністерством оборони, органами місцевого самоврядування і ДФТГ. Розвиток нормативної бази у цій сфері має ключове значення для підвищення обороноздатності держави та забезпечення соціальної справедливості. Для вдосконалення адміністративно-правового регулювання соціального захисту у ДФТГ в Україні необхідно усунути не внормованість правового статусу членів добровольчих формувань територіальних громад, шляхом його деталізації та розширення і прирівняння до статусу військовослужбовців. Але з обов'язковим врахуванням специфіки їх залучення до підготовки і виконання завдань ТрО.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Закон України «Про основи національного спротиву» № 1702-ІХ від 16 липня 2021 р. // Верховна Рада України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

2. **Шопіна І. М.** Система соціального-правового захисту військовослужбовців та членів добровольчих формувань територіальних громад // *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. — 2023. — № 3. — С. 87–94. URL: https://apsvot.edu.ua/wp-content/uploads/2023/visnyk_3/shopina.pdf
3. (дата звернення: 01.11.2025).
4. **Теремецький В. І., Кельбя С. Г.** Адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні // *Науковий вісник публічного та приватного права*. — 2022. — Вип. 4. — С. 112–118. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2022/4/teremetskyi_kelbia.pdf (дата звернення: 01.11.2025).
5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. Верховна Рада <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
6. **Цельєв О., Бідонько Х.** Про соціальні гарантії членів добровольчих формувань територіальних громад // *Центр дослідження верховенства права НаУКМА*.—2023. URL: <https://ruleoflaw.org.ua/dfth-social-guarantees> (дата звернення: 01.11.2025).
7. **Міністерство оборони України.** Офіційний сайт. URL: <https://www.mil.gov.ua/> (дата звернення: 01.11.2025).
8. **Сили територіальної оборони Збройних Сил України.** Офіційний сайт. URL: <https://tro.mil.gov.ua/> (дата звернення: 01.11.2025).

REFERENCES

1. Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Resistance" No. 1702-IX of July 16, 2021 // Verkhovna Rada of Ukraine.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (access date: 01.11.2025).
2. Shopina I. M. System of social and legal protection of military personnel and members of volunteer formations of territorial communities // *Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*. — 2023. — No. 3. — P. 87–94. URL: https://apsvot.edu.ua/wp-content/uploads/2023/visnyk_3/shopina.pdf (access date: 01.11.2025).
3. Teremetskyi V. I., Kelbia S. G. Administrative and legal regulation of social protection of military personnel in Ukraine // *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. — 2022. — Issue 4. — P. 112–118. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2022/4/teremetskyi_kelbia.pdf (access date: 01.11.2025).
4. On social and legal protection of military personnel and their family members: Law of Ukraine dated 20.12.1991 No. 2011-XII. Verkhovna Rada <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>(access date: 01.11.2025).
5. Tseliev O., Bidonko Kh. On social guarantees of members of voluntary formations of territorial communities // *Center for the Study of the Rule of Law NaUKMA*.—2023. URL: <https://ruleoflaw.org.ua/dfth-social-guarantees> (access date: 01.11.2025).
6. Ministry of Defense of Ukraine. Official website. URL: <https://www.mil.gov.ua/> (access date: 01.11.2025).
7. Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine. Official website. URL: <https://tro.mil.gov.ua/> (access date: 01.11.2025).

~~~~~ * * * ~~~~~

Приходько Оксана Сергіївна

ад'юнкт кафедри військового права

та правоохоронної діяльності

навчально-наукового інституту воєнної

історії, права та соціальних наук

Національного університету оборони

України;

ORCID: 0009-0000-1059-7750

СИСТЕМА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено комплексний науковий аналіз сучасного стану, проблем та перспектив реформування системи пенсійного забезпечення військовослужбовців в контексті євроінтеграційних процесів України. Актуальність теми зумовлена зростанням кількості військовослужбовців і ветеранів унаслідок повномасштабної війни, необхідністю модернізації механізмів соціального захисту відповідно до стандартів ЄС та НАТО, а також підвищенням фінансового навантаження на державний бюджет. Метою цієї статті є виявлення ключових проблем функціонування чинної системи пенсійного забезпечення військовослужбовців і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо її реформування.

У дослідженні розкрито теоретико-правові засади пенсійного забезпечення військовослужбовців, визначено його функції та принципи, а також досліджено еволюцію нормативно-правової бази України. Стаття містить статистичну оцінку динаміки пенсійних виплат за 2014–2025 рр. та ідентифікує основні правові, економічні, організаційні й соціальні проблеми, зокрема недосконалість механізму індексації, низький рівень пенсій і відсутність накопичувальної складової. Окрему увагу приділено впливу правового режиму воєнного стану на систему пенсійного забезпечення військовослужбовців та аналізу досвіду країн ЄС і НАТО, серед яких розглянуто континентальну, англо-саксонську, скандинавську та балтійську моделі, виокремлено найкращі практики, придатні для адаптації в Україні — запровадження накопичувальної системи, цифровізацію процесів і розвиток соціального партнерства. Проаналізовано євроінтеграційні виміри реформ: міжнародні стандарти соціального забезпечення, зобов'язання України за Угодою про асоціацію з ЄС та напрями гармонізації національного законодавства. Запропоновано концептуальну модель реформованої системи пенсійного забезпечення, що передбачає три рівні — солідарний, накопичувальний і добровільний, а також визначено етапи, правові механізми, фінансово-економічне підґрунтя та соціальні аспекти її реалізації.

Зроблено висновок у необхідності формулювання комплексного підходу до реформування пенсійного забезпечення військовослужбовців з урахуванням європейських стандартів і національних особливостей. Практична значущість результатів проявляється у наданні конкретних пропозицій для вдосконалення законодавства, оптимізації бюджетного навантаження та посиленні соціальної захищеності військових пенсіонерів.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, військовослужбовці, соціальний захист, євроінтеграція, пенсійна реформа, європейські стандарти, ветерани, особи, звільнені з військової служби.

Prykhodko Oksana

PhD student, Department of Military Law and Law Enforcement Educational and Research Institute of Military History, Law and Social Sciences National University of Defence of Ukraine

PENSION SYSTEM FOR MILITARY PERSONNEL: CURRENT CHALLENGES AND PROSPECTS FOR REFORM IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The article presents a comprehensive academic analysis of the current state, challenges, and prospects for reforming the pension system for military personnel in Ukraine within the framework of European integration processes. The relevance of the study is determined by the growing number of service members and veterans as a consequence of the full-scale war, the necessity to modernise social protection mechanisms in accordance with EU and NATO standards, and the increasing financial burden on the state budget. The purpose of the research is to identify the key problems in the functioning of the existing pension system for the military and to develop scientifically substantiated recommendations for its reform.

The study outlines the theoretical and legal foundations of pension provision for military personnel, defines its functions and principles, and examines the evolution of Ukraine's regulatory framework. It provides a statistical assessment of pension payment dynamics between 2014 and 2025 and identifies major legal, economic, organisational, and social issues, including the imperfection of the indexation mechanism, low pension levels, and the absence of an accumulative component. Special attention is paid to the impact of martial law on the pension system and to the analysis of best practices in EU and NATO member states — including continental, Anglo-Saxon, Scandinavian, and Baltic models — highlighting their potential adaptability to the Ukrainian context through the introduction of a funded pension pillar, digitalisation, and the development of social partnership.

The research also examines the European integration dimensions of the reform, such as international social security standards, Ukraine's commitments under the EU–Ukraine Association Agreement, and pathways for harmonising national legislation. A conceptual model of a reformed pension system is proposed, consisting of three tiers — solidarity-based, accumulative, and voluntary — along with the stages, legal instruments, financial and economic basis, and social aspects of its implementation.

The study concludes that a comprehensive approach to reforming the pension provision for military personnel is essential, taking into account both European standards and national specificities. The practical significance of the findings lies in the provision of concrete proposals for legislative improvement, optimisation of budgetary expenditure, and strengthening of social protection for military pensioners.

Keywords: pension provision, military personnel, social protection, European integration, pension reform, European standards, veterans, persons which discharged from military service.

Постановка проблеми

Система пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби є одним із ключових елементів соціального захисту військовослужбовців, які присвятили своє життя служінню державі. В умовах повномасштабної російської агресії проти України актуальність питань пенсійного забезпечення військових зростає багаторазово. За даними Міністерства оборони України, станом на початок 2025 року у Збройних Силах України пройшли військову службу понад 1,5 мільйона осіб, значна частина з яких у майбутньому матиме право на пенсію за вислугу років або по інвалідності [1]. Водночас існуюча

система пенсійного забезпечення військовослужбовців характеризується низкою системних проблем, що потребують негайного вирішення.

Євроінтеграційний курс України, закріплений на конституційному рівні, передбачає гармонізацію вітчизняного законодавства з європейськими стандартами, у тому числі у сфері соціального захисту. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ЄС) містить зобов'язання щодо наближення національної системи соціального забезпечення до норм і стандартів ЄС [2]. Це актуалізує необхідність комплексного реформування системи пенсійного забезпечення військовослужбовців з урахуванням кращих європейських практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби досліджувалася в роботах вітчизняних науковців, зокрема О. Яременка, який аналізував правові аспекти соціального захисту військовослужбовців [3], Н. Болотіної, яка досліджувала право соціального забезпечення в Україні [4], С. Синчук, яка вивчала особливості пенсійного забезпечення окремих категорій громадян [5]. Міжнародний досвід пенсійного забезпечення військовослужбовців розглядався у працях В. Скуратівського [6], О. Палія [7]. Однак комплексних досліджень, присвячених реформуванню системи пенсійного забезпечення військовослужбовців у контексті євроінтеграції України, бракує.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці комплексної концепції реформування системи пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні, яка враховує специфіку національної економіки, євроінтеграційні зобов'язання та кращі міжнародні практики. В статті запропоновано модель трирівневої пенсійної системи для військовослужбовців з детальним обґрунтуванням механізмів її функціонування та фінансування.

Практична значущість результатів дослідження полягає у можливості використання запропонованих рекомендацій органами державної влади при розробці стратегії реформування системи пенсійного забезпечення військовослужбовців, підготовці змін до відповідного законодавства та формуванні державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців.

Перспективами подальших досліджень є поглиблене вивчення окремих аспектів пенсійного забезпечення військовослужбовців, зокрема механізмів інвестування пенсійних накопичень, особливостей пенсійного забезпечення інвалідів війни, розробка детальних актуарних моделей для оцінки фінансової стійкості запропонованої системи, аналіз зарубіжного досвіду пенсійного забезпечення військовослужбовців та його адаптація до українських умов.

Мета статті

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі існуючої системи пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні, виявленні її проблемних аспектів та розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо реформування з урахуванням досвіду країн ЄС та НАТО.

Основний матеріал статті

Конституція України гарантує кожному громадянину право на соціальний захист, що включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від нього обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [8]. Водночас Основний Закон встановлює спеціальні гарантії соціального захисту для військовослужбовців та членів їхніх сімей, визнаючи особливий характер військової служби.

В частині 5 статті 17 Конституції України зазначено, що захист суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України є найважливішими функціями держави, і цей обов'язок покладається на Збройні Сили України. В статті наголошено, що ці сили не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або для повалення конституційного ладу, а також вказано, що захист Вітчизни є обов'язком громадян, які виконують його, зокрема, через військову службу [8]. А отже, соціальний захист військовослужбовців зумовлений не їх непрацездатністю чи відсутністю достатніх засобів для існування, а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я військовослужбовців.

Базовим законодавчим актом, що регулює пенсійне забезпечення військовослужбовців, є Закон України "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" від 9 квітня 1992 року [9]. Цей нормативний акт визначає умови, норми та порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, Національної поліції, Державної кримінально-виконавчої служби України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також членів їхніх сімей.

Відповідно до чинного законодавства, військовослужбовці мають право на такі види пенсій: пенсія за вислугу років; пенсія по інвалідності внаслідок військової травми; пенсія по інвалідності внаслідок захворювання, одержаного під час проходження військової служби; пенсія у зв'язку з втратою годувальника [9]. Пенсія за вислугу років призначається військовослужбовцям при звільненні з військової служби за наявності вислуги 20 років і більше. Особи, які мають вислугу на військовій службі менше 20 років, мають право на пенсію за вислугу років при досягненні відповідного віку та загального страхового стажу за умови, що вони звільнені з військової служби у зв'язку з організаційно-штатними заходами, станом здоров'я або у зв'язку з виходом на пенсію за віком [9].

Розмір пенсії за вислугу років обчислюється залежно від величини грошового забезпечення та становить за 20 років вислуги 50 % відповідних сум грошового забезпечення. За кожний повний рік вислуги понад 20 років пенсія збільшується на 3 %, але не може перевищувати 70 % зазначених сум [9]. Для учасників бойових дій встановлено підвищені розміри пенсій. Водночас механізм індексації військових пенсій залишається недосконалим, що призводить до поступового зниження реального рівня пенсійних виплат.

Окрім базового закону, правове регулювання пенсійного забезпечення військовослужбовців здійснюється низкою інших нормативно-правових актів, зокрема Законом України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" [10], Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" [11], багатьма підзаконними актами. Така множинність нормативних актів часто призводить до правових колізій та ускладнює правозастосовну практику.

Аналіз функціонування системи пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні свідчить про наявність низки серйозних проблем правового, економічного, організаційного та соціального характеру.

Серед правових проблем слід виділити наявність правових колізій між різними нормативно-правовими актами, прогалини у законодавстві, відсутність чіткого правового механізму індексації військових пенсій. Судова практика свідчить про значну кількість спорів, пов'язаних з призначенням та перерахунком пенсій військовослужбовцям [12]. Спираючись на правові позиції, сформовані Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду, де ключовим проблемним питанням є неправомірне застосування фінансових обмежень та коефіцієнтів зменшення до розміру військових пенсій, Верховний Суд визнав протиправним застосування коефіцієнтів зменшення до пенсій

військовослужбовців, запроваджених статтею 46 Закону України “Про Державний бюджет України на 2025 рік” [13] та Постановою Кабінету Міністрів України від 3 січня 2025 року № 1 “Про визначення порядку виплати пенсій деяким категоріям осіб у 2025 році у період воєнного стану” [14], оскільки це обмежує гарантоване конституційне право військовослужбовців на соціальний захист. Зазначені підзаконні акти та бюджетне законодавство передбачали виплату пенсій військовослужбовцям із застосуванням коефіцієнтів зменшення пенсій. Зокрема, коефіцієнти застосовувалися до тієї суми пенсії, яка перевищувала 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність. Це призводило до фактичного обмеження розміру пенсій. Наприклад, у судовій справі № 120/1081/25, після перерахунку, проведеного ГУ ПФУ на виконання Постанови № 1 з 1 січня 2025 року, розмір пенсії позивача був знижений (з 36 250,25 гривні станом на грудень 2024 року до 28 346,48 гривні) [15]. Верховний Суд однозначно визнав застосування коефіцієнтів зменшення до військових пенсій протиправним. Головна правова колізія полягає у спробах змінити умови пенсійного забезпечення військовослужбовців без внесення змін до спеціального закону. Верховний Суд чітко визначив, що зміна умов і норм пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби (які мають право на пенсію за Законом України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”), здійснюється виключно внесенням змін до цього профільного Закону. Орган Пенсійного фонду, застосувавши акти, які не регулюють умови пенсійного забезпечення військовослужбовців, та протиправно обмеживши право на соціальний захист, вийшов за межі наданих йому повноважень, що стало підставою для визнання його дій щодо перерахунку пенсії протиправними. Таким чином, ключове проблемне питання нарахування пенсій військовослужбовцям у 2025 році полягало у недотриманні ієрархії законодавства та спробах виконавчої влади обмежити соціальні гарантії шляхом прийняття актів, які прямо суперечать профільному закону та конституційним правам громадян. Верховний Суд у постанові від 11 вересня 2025 року (справа № 120/1081/25) підтвердив незмінність цієї доктрини.

Не менш проблемною є процедура підтвердження статусу учасника бойових дій та обчислення відповідних пенсій, що пов’язане з недосконалістю документообігу в умовах правового режиму воєнного стану.

Економічні проблеми системи пенсійного забезпечення військовослужбовців пов’язані насамперед з недостатнім фінансуванням. За даними Пенсійного фонду України, середній розмір військової пенсії станом на січень 2025 року становив близько 8 500 гривень, що лише на 15% перевищує прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність [16]. Для порівняння, у країнах ЄС співвідношення військової пенсії до середньої заробітної плати становить 60-75% [17]. Повномасштабна війна суттєво збільшила навантаження на пенсійну систему, оскільки значно зросла кількість військовослужбовців, які матимуть право на пенсійне забезпечення.

Організаційні проблеми проявляються у складності та бюрократизованості процедури призначення пенсій. Військовослужбовці стикаються з необхідністю збирати довідки та документи, що є особливо ускладненим для осіб, які проходили військову службу в зоні бойових дій. За даними опитування, проведеного Українським інститутом майбутнього, понад 40% військових пенсіонерів оцінюють процедуру оформлення пенсії як складну або дуже складну [18]. Відсутність належної цифровізації процесів призначення та виплати пенсій призводить до зайвих витрат часу та корупційних ризиків.

Низький розмір пенсій змушує багатьох ветеранів продовжувати трудову діяльність навіть за наявності проблем зі здоров’ям. Особливо гостро стоїть проблема пенсійного забезпечення інвалідів війни, які потребують додаткових коштів на лікування та реабілітацію. Соціологічні дослідження свідчать про значне відчуття несправедливості серед військових пенсіонерів щодо співвідношення їхніх пенсій із пенсіями цивільних осіб, особливо тих, хто отримує пенсії за спеціальними законами [19].

Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу та вивчення успішних практик інших держав. У зв'язку з цим актуальним є дослідження зарубіжного досвіду організації пенсійних систем для військовослужбовців, зокрема країн з розвинутою системою соціального захисту. Такий компаративний аналіз дозволить виявити ефективні механізми та моделі, які можуть бути адаптовані до вітчизняних умов.

Аналіз європейського досвіду дозволяє виділити кілька базових моделей пенсійного забезпечення військовослужбовців, кожна з яких має свої особливості та переваги.

Континентальна модель, характерна для Німеччини, Франції та Австрії, базується на принципах корпоративної солідарності та соціального страхування. У Німеччині військовослужбовці бундесверу мають право на пенсію після 17 років служби, розмір якої становить близько 70% від останнього грошового забезпечення [20]. Німецька система передбачає три рівні пенсійного забезпечення: базову державну пенсію, професійну корпоративну пенсію та приватні пенсійні накопичення. Важливою особливістю є автоматична індексація пенсій відповідно до зростання прожиткового мінімуму та середньої заробітної плати.

У Франції військовослужбовці можуть вийти на пенсію після 15 років служби з правом на 50% грошового забезпечення, при цьому за кожні додаткові пів року служби розмір пенсії збільшується на 1,25% [21]. Французька система також передбачає додаткові виплати для військовослужбовців, які брали участь у бойових операціях та спеціальні програми підтримки для інвалідів війни.

Англо-саксонська модель, представлена Великою Британією та США, робить акцент на накопичувальній складовій та приватних пенсійних фондах. У Великій Британії військовослужбовці є учасниками спеціальної пенсійної схеми Armed Forces Pension Scheme, що включає обов'язкові внески як з боку військовослужбовця, так і з боку держави [22]. Після 20 років служби військовослужбовець має право на пенсію у розмірі 50% від середнього заробітку за останні роки служби. Особливістю британської системи є можливість отримання частини пенсійних накопичень одразу після звільнення у вигляді одноразової виплати.

У США діє складна система пенсійного забезпечення військовослужбовців, яка включає кілька компонентів. Традиційна пенсійна система (High-36) передбачає виплату пенсії після 20 років служби у розмірі 50% від середнього базового окладу за останні 3 роки, з подальшим збільшенням на 2,5% за кожен додатковий рік [23]. У 2018 році була запроваджена нова система Blended Retirement System, яка поєднує елементи традиційної пенсії та накопичувального плану з державним співфінансуванням.

Скандинавська модель (Швеція, Данія, Норвегія) характеризується високим рівнем соціальних гарантій та універсалізмом. У Швеції військовослужбовці є частиною загальної національної пенсійної системи, але мають право на додаткову професійну пенсію, яка фінансується роботодавцем (державою) [24]. Шведська система передбачає три рівні: базову державну пенсію для всіх громадян, обов'язкову професійну пенсію та добровільні приватні накопичення. Важливою особливістю є високий рівень цифровізації всіх процесів та прозорість управління пенсійними накопиченнями.

Балтійські країни (Литва, Латвія, Естонія) пройшли шлях трансформації пенсійних систем після здобуття незалежності та можуть бути особливо цікавими для України як приклад успішного реформування в умовах обмежених ресурсів. Естонія запровадила трирівневу пенсійну систему з обов'язковою накопичувальною складовою, що дозволило підвищити майбутні пенсії без суттєвого навантаження на державний бюджет [25]. Литва зберегла спеціальні пенсійні умови для військовослужбовців, але інтегрувала їх у загальну систему соціального страхування.

Порівняльний аналіз показує, що у більшості європейських країн співвідношення військової пенсії до останнього грошового забезпечення становить 50-70%. Водночас європейські системи характеризуються більшою диференціацією залежно від характеру

служби, вислуги років та інших факторів. Важливою спільною рисою є наявність багаторівневої структури пенсійного забезпечення з поєднанням солідарних та накопичувальних елементів.

З урахуванням виявлених проблем вітчизняної системи пенсійного забезпечення військовослужбовців та аналізу міжнародного досвіду можна запропонувати концептуальну модель реформування, яка базується на таких принципах: справедливість та адекватність пенсійних виплат; фінансова стійкість системи; відповідність європейським стандартам; диференційований підхід залежно від характеру служби; прозорість та ефективність адміністрування.

Стратегію реформування доцільно розділити на три етапи. Короткострокові заходи (2025-2026 рр.) повинні включати: усунення правових колізій та прийняття змін до базового законодавства; підвищення розмірів пенсій до рівня, що забезпечує гідне життя; спрощення та цифровізацію процедури призначення пенсій; створення єдиного реєстру військовослужбовців для автоматизації обліку вислуги років та підтвердження участі в бойових діях. Ці заходи можуть бути реалізовані без суттєвих структурних змін системи, але дозволять знизити гостроту існуючих проблем.

Середньострокові заходи (2027-2030 рр.) передбачають: запровадження обов'язкової накопичувальної складової пенсійної системи для військовослужбовців; створення спеціалізованого недержавного пенсійного фонду для військовослужбовців; диференціацію пенсій залежно від характеру служби (служба в зоні бойових дій, служба в мирний час тощо); розробку механізмів інвестування пенсійних накопичень з гарантованою державою мінімальною прибутковістю; розвиток корпоративних пенсійних програм для військовослужбовців.

Довгострокові заходи (2031-2035 рр.) мають на меті: завершення формування багаторівневої пенсійної системи; досягнення європейських стандартів співвідношення пенсій до грошового забезпечення; повну інтеграцію системи пенсійного забезпечення військовослужбовців у загальноєвропейський соціальний простір; забезпечення фінансової самодостатності системи за рахунок інвестиційного доходу від управління пенсійними накопиченнями.

Запропонована модель реформованої системи пенсійного забезпечення військовослужбовців передбачає три рівні. Перший рівень (солідарна система) забезпечує базову державну пенсію для всіх військовослужбовців. Фінансування здійснюється за рахунок державного бюджету. Розмір базової пенсії має становити не менше 50% від середнього грошового забезпечення за останні 5 років служби при вислугі 20 років, з подальшим збільшенням на 3% за кожен додатковий рік, так як це вже існує сьогодні. Для учасників бойових дій та інвалідів війни передбачаються підвищені коефіцієнти. Індексація здійснюється щорічно відповідно до офіційного рівня інфляції, але не менше ніж на 50% від темпів зростання середньої заробітної плати в країні.

Другий рівень (обов'язкова накопичувальна система) запроваджується для всіх військовослужбовців, які вступили на службу після введення нової системи. Передбачається відкриття індивідуальних пенсійних рахунків, на які щомісяця здійснюються внески у розмірі 7% від грошового забезпечення (4% сплачує держава як роботодавець, 3% утримується із грошового забезпечення військовослужбовця). Управління накопиченнями здійснюється спеціалізованим недержавним пенсійним фондом під наглядом держави. Інвестиційна стратегія має бути консервативною з мінімальними ризиками, держава гарантує збереження внесених коштів з урахуванням інфляції. При виході на пенсію накопичені кошти можуть бути отримані у вигляді: додаткової щомісячної пенсії; частково одноразової виплати (до 30%) та частково щомісячної пенсії; переведені до приватного пенсійного фонду для подальшого інвестування.

Третій рівень (добровільне недержавне пенсійне забезпечення) включає корпоративні пенсійні програми, які може запровадити Міністерство оборони для своїх

працівників, та індивідуальні пенсійні плани, які військовослужбовець може укласти з приватними пенсійними фондами. Держава стимулює участь у програмах третього рівня через податкові пільги: звільнення від оподаткування внесків до недержавних пенсійних фондів у межах 15% від річного доходу; звільнення від оподаткування інвестиційного доходу від пенсійних накопичень; зниження ставки податку при отриманні пенсійних виплат з третього рівня.

Важливим елементом реформи є перехідні положення для осіб, які на момент запровадження нової системи вже перебувають на військовій службі. Пропонується надати їм право вибору: залишитися в існуючій системі або перейти до нової з перерахунком уже набутих пенсійних прав. Для осіб передпенсійного віку (менше 5 років до виходу на пенсію) перехід до нової системи не є обов'язковим. Всі пенсійні права, набуті в старій системі, мають бути повністю збережені та гарантовані державою.

Фінансово-економічне обґрунтування реформи базується на актуарних розрахунках, які показують, що запровадження накопичувальної системи дозволить у довгостроковій перспективі знизити навантаження на державний бюджет. За оцінками експертів, початкові витрати на реформування становитимуть близько 0,3-0,5% ВВП щорічно протягом перших 5 років [26]. Однак ці витрати будуть компенсовані підвищенням ефективності управління пенсійними коштами та інвестиційним доходом від накопичувальної системи. У довгостроковій перспективі (20-25 років) реформована система стане фінансово самодостатньою.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, існуюча в Україні система пенсійного забезпечення військовослужбовців характеризується низкою системних проблем правового, економічного, організаційного та соціального характеру, що не може в повній мірі забезпечити гідний рівень життя військових пенсіонерів та не відповідає європейським стандартам соціального захисту.

По-друге, досвід країн ЄС та НАТО демонструє ефективність багаторівневих моделей пенсійного забезпечення, які поєднують солідарну, накопичувальну та добровільну складові. Ключовими елементами успішних європейських систем є: адекватність пенсійних виплат (50-70% від останнього грошового забезпечення); диференціація залежно від характеру служби; прозорість та ефективність адміністрування; високий рівень цифровізації процесів.

По-третє, реформування системи пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні має здійснюватися поетапно з урахуванням фінансових можливостей держави та необхідності захисту вже набутих пенсійних прав. Запропонована концептуальна модель трирівневої пенсійної системи дозволить поступово наблизити вітчизняні стандарти до європейських, забезпечити фінансову стійкість системи та гарантувати гідний рівень життя військових пенсіонерів.

По-четверте, успішна реалізація пенсійної реформи потребує комплексного підходу, що включає не лише законодавчі зміни, але й створення необхідної інституційної інфраструктури, цифровізацію процесів, інформаційну кампанію та залучення ветеранських організацій до процесу реформування.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Офіційний сайт Міністерства оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua> (дата звернення: 06.10.2025).
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжнар. док. від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 06.10.2025).

3. Яременко О. О. Правові аспекти соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 112–119.
4. Болотіна Н. Б. Право соціального забезпечення України: підручник. Київ: Знання, 2022. 615 с.
5. Синчук С. М. Особливості пенсійного забезпечення окремих категорій громадян. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 2 (46). С. 234–241.
6. Скуратівський В. А., Палій О. М., Лібанова Е. М. Соціальна політика: навч. посіб. Київ : УАДУ, 2018. 364 с.
7. Палій О. М. Зарубіжний досвід пенсійного забезпечення військовослужбовців та можливості його застосування в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2023. № 3. С. 78–85.
8. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.
10. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.
11. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.
12. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у спрахх щодо соціального захисту і пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 2019 року по червень 2024 року / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного адміністративного суду департаменту аналітичної та правової роботи Апарату Верховного Суду. Київ, 2024. – 50 с.
https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KAS_viiskov_sim_zahist.pdf
13. Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон України від 19 листопада 2024 № 4059-ІХ. *Відомості Верховної Ради*. 2025. №№ 15-17, ст.40.
14. Про визначення порядку виплати пенсій деяким категоріям осіб у 2025 році у період воєнного стану: Постановою Кабінету Міністрів України від 03.01.2025 р. № 1. Дата оновлення: 06.02.2025. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.10.2025).
15. Постанова КАС ВП від 11.09.2025 року у справі №120/1081/25. URL:https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_11_09_2025_roku_u_spravi_120_1081_25/#google_vignette (дата звернення: 09.10.2025).
16. Пенсійний фонд України. Статистична інформація. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statistika> (дата звернення: 09.10.2025).
17. The 2024 pension adequacy report : current and future income adequacy in old age in the EU. Volume I / European Commission, Social Protection Committee. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2024. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c854e35f-2eb1-11ef-a61b-01aa75ed71a1/language-en> (дата звернення: 06.10.2025).
18. Український інститут майбутнього. Ефективне охоплення та бар'єри у доступі до системи соціального захисту в Україні. Київ, 2024. 78 с.
19. Потреби ветеранів 2023/ Ветеранський фонд. URL: <https://veteranfund.com.ua/analytics/needs-of-veterans-2023> (дата звернення: 09.10.2025).
20. Soldatenversorgungsgesetz (SVG) in der Fassung der Bekanntmachung vom 16. September 2009. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/svg/> (дата звернення: 09.10.2025).

21. Retraite des militaires. Ministère des Armées. URL: <https://www.defense.gouv.fr/sga/au-service-agents/invalidite-retraite/retraite> (дата звернення: 07.10.2025).
22. Armed Forces Pension Scheme 2015: Your Pension Scheme Explained. Ministry of Defence UK. London, 2023. 34 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6596b527614fa2000df3a8ee/20240104_-_AFPS_15_Your_Scheme_Explained.pdf (дата звернення: 09.10.2025).
23. Military Retirement: Background and Recent Developments / Congressional Research Service ; [prepared by Kristy N. Kamarck]. Washington: Congressional Research Service, 2024. 25 p. (CRS Report RL34751). URL: <https://sgp.fas.org/crs/misc/RL34751.pdf> (дата звернення: 08.10.2025).
24. The Swedish pension system / Pensionsmyndigheten. URL: <https://www.pensionsmyndigheten.se/other-languages/english-engelska/english-engelska/pension-system-in-sweden> (дата звернення: 08.10.2025).
25. Pension Reform in the Baltics: Issues and Prospects / J. Schiff et al. IMF Occasional Paper No. 200. Washington: International Monetary Fund, 2000. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/nft/op/200/index.htm> (дата звернення: 09.10.2025).
26. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України. Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzheth/zvity/> (дата звернення: 09.10.2025).

REFERENCES

1. Ministry of Defence of Ukraine. (2025, October 6). Ofitsiyni sait Ministerstva oborony Ukrainy [Official website of the Ministry of Defence of Ukraine]. Retrieved from <https://www.mil.gov.ua>
2. Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. (2014, June 27). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
3. Yaremenko, O. O. (2023). Pravovi aspekty sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtziv v Ukraini [Legal aspects of social protection of military personnel in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*, (4), 112–119.
4. Bolotina, N. B. (2022). Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy [Social Security Law of Ukraine]. Kyiv: Znannia.
5. Synchuk, S. M. (2023). Osoblyvosti pensiinoho zabezpechennia okremykh katehoriï hromadian [Features of pension provision for certain categories of citizens]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*, 2(46), 234–241.
6. Skurativskyi, V. A., Palii, O. M., & Libanova, E. M. (2018). Sotsialna polityka [Social Policy]. Kyiv: UADU.
7. Palii, O. M. (2023). Zarubizhnyi dosvid pensiinoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtziv ta mozhlyvosti yoho zastosuvannia v Ukraini [Foreign experience of pension provision for military personnel and its application in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, (3), 78–85.
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (30), Art. 141.
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib: Zakon Ukrainy vid 9 kvitnia 1992 roku № 2262-XII [On pension provision for persons released from military service and some other persons]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (29), Art. 399.
10. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy vid 20 hrudnia 1991 roku № 2011-XII [On social and legal protection of military personnel and their families]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (15), Art. 190.

11. Verkhovna Rada of Ukraine. (1993). Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu: Zakon Ukrainy vid 22 zhovtnia 1993 roku № 3551-XII [On the status of war veterans, guarantees of their social protection]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, (45), Art. 425.
12. Supreme Court of Ukraine. (2024). Ohliad sudovoi praktyky KAS u skladi Verkhovnoho Sudu u sporakh shchodo sotsialnoho zakhystu i pensiinoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtiv ta chleniv yikh simei [Review of case law of the Administrative Cassation Court on social protection and pension provision of military personnel and their families]. Kyiv: Supreme Court. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KAS_viiskov_sim_zahist.pdf
13. Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2025 rik: Zakon Ukrainy vid 19 lystopada 2024 № 4059-IX [On the State Budget of Ukraine for 2025]. Vidomosti Verkhovnoi Rady, (15–17), Art. 40.
14. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025, February 6). Pro vyznachennia poriadku vyplaty pensii deiakym katehoriiam osib u 2025 rotsi u period voiennoho stanu: Postanova KMU vid 03.01.2025 № 1 [On the procedure for payment of pensions to certain categories of persons in 2025 during martial law]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1-2025-%D0%BF#Text>
15. Supreme Court of Ukraine. (2025, September 11). Postanova KAS VP u spravi №120/1081/25 [Decision of the Supreme Administrative Court in case No. 120/1081/25]. Retrieved from https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_11_09_2025_roku_u_spravi_120_1081_25/#google_vignette
16. Pension Fund of Ukraine. (2025, October 9). Statystychna informatsiia [Statistical information]. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/statistika>
17. European Commission & Social Protection Committee. (2024). The 2024 pension adequacy report: Current and future income adequacy in old age in the EU (Vol. I). Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c854e35f-2eb1-11ef-a61b-01aa75ed71a1/language-en>
18. Ukrainian Institute for the Future. (2024). Efektyvne okhoplennia ta bar'ieri u dostupi do systemy sotsialnoho zakhystu v Ukraini [Effective coverage and barriers to access to the social protection system in Ukraine]. Kyiv.
19. Veteran Fund. (2023). Potreby veteraniv 2023 [Veterans' needs 2023]. Retrieved from <https://veteranfund.com.ua/analytics/needs-of-veterans-2023>
20. Soldatenversorgungsgesetz (SVG) in der Fassung der Bekanntmachung vom 16. September 2009. Retrieved October 9, 2025, from <https://www.gesetze-im-internet.de/svg/>
21. Ministère des Armées. (2025, October 7). Retraite des militaires. Retrieved from <https://www.defense.gouv.fr/sga/au-service-agents/invalidite-retraite/retraite>
22. Ministry of Defence UK. (2023). Armed Forces Pension Scheme 2015: Your Pension Scheme Explained. London: Ministry of Defence. Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6596b527614fa2000df3a8ee/20240104_-_AFPS_15_Your_Scheme_Explained.pdf
23. Kamarck, K. N. (2024). Military Retirement: Background and Recent Developments (CRS Report RL34751). Washington: Congressional Research Service. Retrieved from <https://sgp.fas.org/crs/misc/RL34751.pdf>
24. Pensionsmyndigheten. (2025, October 8). The Swedish pension system. Retrieved from <https://www.pensionsmyndigheten.se/other-languages/english-engelska/english-engelska/pension-system-in-sweden>
25. Schiff, J., et al. (2000). Pension Reform in the Baltics: Issues and Prospects (IMF Occasional Paper No. 200). Washington: International Monetary Fund. Retrieved from <https://www.imf.org/external/pubs/nft/op/200/index.htm>

26. Pension Fund of Ukraine. (2025, October 9). Zvit pro vykonannia biudzhetu Pensiinoho fondu Ukrainy [Report on the execution of the Pension Fund of Ukraine budget]. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/byudzhzet/zvity/>

~~~~~ * * * ~~~~~

Сірий Ігор Юрійович

підполковник слухач навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук НУОУ;

ORCID: 0009-0008-8073-9249

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкрито сутність і правову характеристику соціального захисту учасників бойових дій - далі (УБД) в Україні як важливого елементу державної політики у сфері національної безпеки та оборони. Здійснено аналіз основних нормативно-правових актів, що регулюють соціальні гарантії для УБД (зокрема Конституції України, законів «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та інших). Визначено сучасний стан правового забезпечення, окреслено основні проблеми реалізації законодавчих норм і практичні виклики, зумовлені умовами воєнного стану.

В Україні сформовано правове підґрунтя соціального захисту УБД, яке вибудоване на конституційній нормі про обов'язок держави забезпечувати соціальний захист військовослужбовців і членів їхніх сімей та деталізоване спеціальним законодавством і підзаконними актами.

Основа гарантій формують Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (перелік пільг, послуг і допомоги) та Закон «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». У 2022–2026 рр. значно розширено коло осіб, яких відносять до УБД (зокрема, за участі добровольчих формувань та територіальної оборони), що підвищило охоплення державними гарантіями, але водночас актуалізувало питання однорідності статусів і узгодженості процедур їх підтвердження. Разом із тим виявлено низку системних вад, що стримують реалізацію прав: фрагментарність і часткова декларативність регулювання, нестача контрольних і координаційних механізмів, а також дефіцит і нерівномірність фінансового забезпечення у поєднанні з неефективним використанням ресурсів.

Наголошено на необхідності вдосконалення системи соціального захисту, забезпечення її реальної ефективності, підвищення рівня правової визначеності та усунення декларативності окремих положень. Особливу увагу приділено питанням медичної, психологічної та соціальної реабілітації УБД, удосконаленню механізмів пенсійного забезпечення, житлових програм і державного страхування життя військовослужбовців.

Встановлено, що ефективна реалізація державної політики у сфері соціального захисту УБД можлива лише за умови тісної взаємодії центральних і місцевих органів влади, ветеранських організацій, волонтерських структур та громадянського суспільства. Підкреслено доцільність впровадження європейських підходів до соціального партнерства, розширення реабілітаційної інфраструктури та забезпечення належного контролю за виконанням соціальних гарантій. У результаті дослідження зроблено висновок, що соціальний захист УБД має стати пріоритетним напрямом публічного управління, оскільки саме від його ефективності залежить моральний стан військовослужбовців, соціальна стабільність суспільства та стійкість обороноздатності держави.

Ключові слова: соціальний захист, учасники бойових дій, правове регулювання, гарантії, ветерани війни, реабілітація, соціальна політика, законодавство, пільги, соціальні програми.

LEGAL CHARACTERISTICS OF SOCIAL PROTECTION OF PARTICIPANTS OF COMBAT OPERATIONS IN UKRAINE

Abstract. The article reveals the essence and legal characteristics of social protection of participants in combat operations in Ukraine as an important element of the state policy in the field of national security and defense. The main legal acts regulating social guarantees for combatants are analyzed, in particular the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine “On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection,” “On the Social and Legal Protection of Military Servicemen and Members of Their Families,” and other legislative documents. The current state of legal regulation is examined, and the main problems of implementing legislative provisions and practical challenges under martial law are identified.

In Ukraine, a basic legal basis for social protection of combatants has been formed, which is built on the constitutional norm on the state's obligation to provide social protection for military personnel and their family members and is detailed by special legislation and by-laws. The basis of guarantees is formed by the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection" (list of benefits, services and assistance) and the Law "On Social and Legal Protection of Military Personnel and Their Family Members" (system of social and legal guarantees regardless of rank or length of service), which indicates the presence of a systemic regulatory architecture. In 2022–2026, the circle of persons classified as UBD was significantly expanded (in particular, with the participation of volunteer formations and TrO), which increased the coverage of state guarantees, but at the same time actualized the issue of uniformity of statuses and consistency of procedures for their confirmation. At the same time, a number of systemic flaws have been identified that hinder the full realization of rights: fragmentation and partial declarativeness of regulation, lack of control and coordination mechanisms, as well as shortage and uneven financial provision combined with inefficient use of resources.

The article emphasizes the need to improve the system of social protection to ensure its real effectiveness, strengthen legal certainty, and eliminate the declarative nature of some provisions. Special attention is paid to medical, psychological, and social rehabilitation of combatants, improvement of pension support mechanisms, housing programs, and state life insurance for military personnel.

It is determined that the effective implementation of state policy in the field of social protection of combatants is possible only through close cooperation between central and local authorities, veteran organizations, volunteer structures, and civil society. The importance of introducing European approaches to social partnership, expanding the rehabilitation infrastructure, and ensuring proper control over the implementation of social guarantees is emphasized. As a result, the study concludes that the social protection of participants in combat operations should become a priority area of state governance, since its effectiveness determines the moral condition of servicemen, the social stability of society, and the resilience of the state's defense capability.

Keywords: social protection, combatants, legal regulation, guarantees, war veterans, rehabilitation, social policy, legislation, benefits, social programs.

Постановка проблеми

У відповідь на збройну агресію проти України тисячі громадян, керуючись патріотичними мотивами та відчуттям обов'язку, стали на захист суверенітету, незалежності й територіальної цілісності держави, беручи участь в антитерористичній операції (АТО), операції Об'єднаних сил (ООС) та у відсічі повномасштабному вторгненню РФ на територію України. Вперше за час існування незалежної України бойові дії мають настільки масштабний і тривалий характер. За даними Міністерства у справах

ветеранів України станом на 1 вересня 2025 року кількість осіб зі статусом УБД перевищила 1,3 млн (1 326 552 особи); більшість набули цей статус після початку широкомасштабної агресії у 2022 році [1]. Дієві механізми соціального захисту для цієї категорії є ключовими: вони підсилюють мотивацію до участі у відсічі та стримуванні агресії, допомагають долати її наслідки й забезпечують належні умови для гідного рівня життя, підтримки здоров'я, здобуття освіти та реалізації права на працю.

Водночас виявляються суттєві недоліки правового поля у сфері гарантій для УБД: наявні прогалини в регулюванні діяльності уповноважених органів, слабкі механізми контролю за виконанням норм, а також пільги, що залишаються переважно декларативними та створюють лише видимість належного державного захисту. Паралельно, навіть в умовах активної фази війни, триває оборонна реформа відповідно до стандартів НАТО; актуальним є формування Збройних Сил України на засадах професійного відбору, що логічно підвищує вимоги до якості й повноти системи соціальної підтримки УБД.

Додатковим обмежувальним чинником виступає дефіцит державних фінансових ресурсів на потреби оборони, поєднаний з нерівномірним розподілом коштів. Це безпосередньо звужує можливості фінансової та матеріальної допомоги учасникам російсько-української війни. За таких умов першочергового значення набуває розширення й систематизація нормативного регулювання соціального захисту УБД аби забезпечити реальну, а не декларативну дію гарантій та стабільність відповідних програм підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У рамках дослідження соціального захисту УБД в Україні окремі аспекти досліджували такі науковці, як С. Корольов, С. Пасіка, І. Дацюк, В. Пашинський, Ю. Прудов, Б. Шамрай та ін. Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових публікацій, питання соціального захисту УБД в Україні ще потребують подальшого дослідження. Як наслідок, правове регулювання соціального захисту УБД в Україні є необхідним і важливим, його беззаперечна наукова цінність і важливість зумовлює необхідність детального аналізу даної теми.

Наукова новизна статті полягає у комплексному аналізі правової природи соціального захисту УБД в умовах воєнного стану та визначенні напрямів його удосконалення відповідно до сучасних викликів. У роботі проаналізовано чинну нормативно-правову базу, виявлено прогалини у правовому регулюванні та запропоновано авторське бачення підвищення ефективності механізмів реалізації державних гарантій. Зокрема, обґрунтовано доцільність посилення міжвідомчої координації, розширення системи соціального страхування та впровадження європейських стандартів соціальної політики у сфері захисту ветеранів війни, зокрема УБД.

Мета статті

Метою статті є здійснення комплексного правового аналізу системи соціального захисту УБД в Україні, розкриття змісту чинного законодавства у цій сфері та визначення ключових особливостей реалізації соціальних гарантій в умовах воєнного стану.

Основний матеріал статті

Збройна агресія РФ проти України та поетапна зміна форматів державного реагування в 2014–2026 рр. спричинили не лише мобілізаційні та безпекові зрушення, а й виокремлення специфічних груп громадян, які потребують підвищеного соціального захисту. У період антитерористичної операції (від квітня 2014 р. до квітня 2018 р.) вперше було чітко окреслено категорію «учасник АТО», а після переходу у 2018 р. до операції Об'єднаних сил – додано категорію «учасник ООС». Кульмінацією стала реакція держави

внаслідок повномасштабного вторгнення РФ: Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 запроваджено правовий режим – воєнний стан [2], що актуалізувало масштабне оновлення гарантій та процедур соціальної підтримки для захисників і членів їхніх сімей.

Оновлення законодавства, зокрема ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України та надання їм соціальних гарантій» від 15.03.2022 № 2121-IX суттєво розширило коло осіб, хто може набути статус УБД. Ідеться про включення добровольців територіальної оборони, учасників добровольчих формувань територіальних громад, а також осіб, залучених до заходів із захисту України та населення у зв'язку з агресією [3]. Водночас законодавець зберіг диференціацію статусів: працівники підприємств, установ, організацій не набувають статусу УБД, а відповідно статтей 7-8 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XII можуть набути статусу особи з інвалідністю внаслідок війни чи статусу учасника війни [4]. Така побудова дозволяє одночасно враховувати фактичний внесок у оборону держави і дотримуватися процедурної визначеності.

З метою забезпечення термінологічної чіткості окреслимо ключові поняття дослідження. «Учасник бойових дій» – це особа, яка виконувала бойові завдання із захисту Батьківщини у складі військових частин і формувань, а також у партизанських загонах чи підпіллі як у воєнний, так і в мирний час; «ветеран війни» — узагальнювальна категорія, що охоплює УБД, осіб з інвалідністю внаслідок війни та учасників війни [4]. Оскільки чинні норми не містять точного поняття «соціальний захист учасників бойових дій», у цій статті пропонуємо під ним розуміти цілісну систему економічних, організаційних і соціальних заходів, спрямованих на підтримку УБД та на забезпечення реалізації їхніх соціальних прав, включно з доступом до медичних, житлових, освітніх і реабілітаційних сервісів.

Конституція України (стаття 17) покладає на державу обов'язок забезпечувати соціальний захист громадян, які проходять військову службу в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей [5]. Саме з цієї норми випливають повноваження органів влади деталізувати механізми підтримки через спеціальні закони та підзаконні акти. У підсумку сформовано багаторівневу нормативну базу, що охоплює закони, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, акти інших органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Важливо, що соціальний захист ветеранів і військовослужбовців не ізольований у межах базових Законах України, а інтегрований також у кодифіковані акти. Податковий кодекс України фіксує податкові пільги та особливості обліку для УБД [6]; Житловий кодекс регулює механізми набуття й користування житлом [7]; Земельний кодекс визначає порядок надання земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва чи городництва [8]. Така «перехресна» вбудованість гарантій у різні галузі права узгоджується з європейською практикою і міжнародними стандартами соціального забезпечення, що зменшує колізії та підвищує прогнозованість правозастосування.

Системоутворювальним ядром виступають два спеціальні закони. Перший – Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [4], який містить широкий перелік пільг, послуг і видів допомоги. Другий – Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [9], що встановлює комплексні соціально-правові гарантії незалежно від звання, посади чи вислуги. Така побудова запобігає дискримінації за ознаками службового становища та уніфікує доступ до підтримки. На практичному рівні найбільш затребувані інструменти для УБД включають безоплатне забезпечення рецептами, лікарськими та імунобіологічними препаратами, медичними виробами; стовідсоткову оплату листків непрацездатності незалежно від страхового стажу; гарантії збереження робочого місця у разі скорочення; пріоритет у забезпеченні житлом і можливість одержання земельних ділянок; окремі пільги на пальне

та ремонт житла [4]. Застосування перелічених пільг забезпечується підзаконними актами, де прописано відповідальні органи, пакети документів, строки розгляду та алгоритми міжвідомчої взаємодії. Ефективність цих процедур значною мірою залежить від цифровізації, прозорості черг і доступності консультацій.

Окремим блоком у сфері соціального захисту є реабілітаційна підтримка. Закон «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» визначає понятійний апарат і перелік видів реабілітації – медичну, психологічну, соціальну та професійну, що безпосередньо відповідають потребам ветеранів і військовослужбовців, зокрема тих, хто зазнав поранень, контузій чи каліцтв [11]. Надання послуг відбувається в закладах різних форм власності, які, як правило, працюють у мультидисциплінарних командах. Добір програм здійснюється з огляду на індивідуальні параметри пацієнта: вік, стать, супутні захворювання, сімейні обставини та професійні плани [13]. Разом із тим об'єктивним викликом залишається нестача цілісної реабілітаційної інфраструктури, посилена втратою окремих об'єктів на тимчасово окупованих територіях. Логічною відповіддю стає пріоритизація розвитку мережі сучасних центрів військово-медичної реабілітації, впровадження єдиних протоколів міжвідомчої взаємодії, побудова маршрутів пацієнта «від шпиталю до громади» та залучення місцевого самоврядування, бізнесу і міжнародних партнерів до розбудови спроможностей. Водночас важливе місце посідає психосоціальна підтримка сімей захисників, включаючи програми менторингу, супроводу працевлаштування та перекваліфікації.

З огляду на підвищені ризики під час проходження військової служби, для УБД, критично важливим залишається соціальне страхування. Наявні нормативні акти про загальнообов'язкове державне страхування не повною мірою покривають специфічні потреби цієї категорії; у наукових підходах обґрунтовується модель страхового захисту життя і здоров'я з поєднанням державної та муніципальної відповідальності, підкріплена прозорими бюджетними розрахунками та механізмами співфінансування [14]. Окремі договори добровільного страхування військовослужбовців уже укладаються, проте без системної моделі вони залишаються фрагментарними.

Пенсійне забезпечення ветеранів і військовослужбовців врегульовано Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [15]. Останній детально окреслює коло суб'єктів, підстави призначення, порядок перерахунку та особливості статусу. Наявність спеціальної норми дозволяє враховувати специфіку служби, ризики і навантаження, які не притаманні цивільним професіям, що є важливим елементом справедливості пенсійної системи.

Значну роль відіграють підзаконні акти. Постанови уряду встановлюють порядки надання статусів, у тому числі осіб з інвалідністю внаслідок війни для тих, хто отримав ушкодження під час участі в АТО/ООС або заходах із забезпечення національної безпеки й оборони. Такі документи фіксують процедури, визначають відповідальних виконавців, уніфікують переліки доказових документів і забезпечують керованість процесів на рівні практичної реалізації державної політи [10], а також визначено процедуру надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність унаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації [19].

Останні роки свідчать про докорінну зміну парадигми: від радянської моделі «пільговика» до сучасної системи «людиноцентричного переходу». Фокусація здійснювалась на трьох стратегічних цілях: відновлення людського капіталу, цифровізація послуг та створення інфраструктури підтримки в громадах. Цифрова трансформація та сервіс «Е-ветеран», запуск «Veteran Pro» у за стосунку Дія: максимальне спрощення отримання статусів (УБД, особа з інвалідністю внаслідок війни). Цифрова ветеранська картка: Заміна паперових посвідчень на електронні аналоги з QR – кодами, що інтегровані з реєстрами соцзахисту. Єдиний держаний реєстр ветеранів війни (ЄДРВВ): повна

синхронізація з базами ТЦК, МОЗ та Пенсійного фонду для автоматичного призначення пільг. Охорона здоров'я та реабілітація, доплата лікарям «первинки»: у 2025-2026 роках Мінветеранів через НСЗУ запровадило додаткове фінансування (близько 650 грн основної ставки) для сімейних лікарів, які обслуговують ветеранів. Розширення пакетів НСЗУ: спеціалізовані послуги з психологічної допомоги, стоматології (компенсація до 60 000 грн на протезування) та лікування зору (Відновимо зір Захисникам). Терапевтичні сади: Будівництво мережі промторів для відновлення (перший відкрили у серпні 2025 року). Житло та економічна адаптація, прямі грошові компенсації: фінансування купівлі житла. У бюджеті на 2026 рік закладено понад 5,7 млрд грн. на житло для ветеранів з інвалідністю I-II груп. Ветеранське підприємство: Грантова програма, що надає до 7 000 євро на запуск або розвиток бізнесу. Помічник ветерана: Розгортання інституту фахівців із супроводу в громадах. План на 2026 рік – охоплення 500 000 послуг через мережу з 3 000 спеціалістів. [12; 16; 17].

Водночас зберігається низка системних викликів. Частина норм, незважаючи на належний задум, виглядає декларативною на етапі виконання; механізми міжвідомчої координації та контролю потребують посилення; фінансування часто є обмеженим або нерівномірним, що ускладнює планування і знижує ефективність реалізації прав. Відсутність законодавчо усталеного визначення поняття «соціальний захист УБД» створює додаткові труднощі. Для подолання зазначених бар'єрів доцільно рухатися кількома узгодженими напрямками. По-перше, гармонізація норм, що дозволить прибрати дублювання і прогалини, а також закріпити терміни й дефініції на рівні закону. По-друге, розбудова повного циклу реабілітаційних послуг – від гострої фази лікування до довготривалої соціальної та професійної інтеграції з персоніфікованими алгоритмами підтримки. По-третє, запровадження дієвої моделі страхового захисту життя і здоров'я для УБД з прозорими правилами фінансування, ризик-орієнтованим тарифоутворенням і належною підзвітністю. По-четверте, інституційне залучення ветеранських і громадських організацій на всіх етапах – від розроблення до моніторингу й оцінювання.

Не менш суттєвими є організаційні кроки, які підвищують якість взаємодії держави з громадянами. Сюди належать: стандартизація електронних заяв і реєстрових рішень; створення «єдиного вікна» для типових життєвих ситуацій; публікація покрокових інструкцій і частих запитань; відкриті черги на отримання житла або компенсацій; обов'язкові консультації перед ухваленням складних підзаконних актів; регулярні тренінги для працівників соціальної сфери; незалежна оцінка впливу програм і підзвітність за досягнуті результати. Сучасна цифрова взаємодія між центральними органами, громадами та надавачами послуг має поєднувати прозорість даних із захистом персональної інформації. За умов воєнного стану особливого значення набуває координація державних ресурсів із донорською допомогою. Поєднання бюджетних програм і проєктів міжнародних партнерів допомагає уникати дублювання ри та пришвидшувати модернізацію сервісів. Доречно створювати міжмуніципальні проєкти, які дають громадам можливість об'єднувати спроможності, зменшувати адміністративні витрати й поширювати кращі практики.

У підсумку можна ствердити, що в Україні сформовано базове правове підґрунтя соціального захисту УБД, яке органічно розвивається під впливом безпекових викликів. Останні нормативні ініціативи демонструють прагнення держави розширити коло захищених осіб, підвищити адресність допомоги та зробити процедури доступнішими. Водночас для перетворення задекларованих гарантій на вимірюваний результат потрібні системні рішення: завершення кодифікації, інституційне посилення координації, стабільна фінансова база, глибша інтеграція цифрових інструментів. Саме така комбінація забезпечить гідні умови життя, відновлення та повну соціальну інтеграцію захисників України.

Висновки

Підсумовуючи мною було встановлено, що правова характеристика соціального захисту УБД в Україні ґрунтується на системі конституційних, законодавчих та підзаконних норм, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері забезпечення прав і гарантій захисників держави. Соціальний захист визначено як цілісну систему економічних, організаційних і соціальних заходів, спрямованих на підтримку УБД та на забезпечення реалізації їхніх соціальних прав, включно з доступом до медичних, житлових, освітніх і реабілітаційних сервісів.

Доведено, що нормативно-правова база соціального захисту УБД (ветеранів війни) в Україні є розгалуженою, однак її практична реалізація залишається недостатньо ефективною через фрагментарність регулювання, наявність декларативних норм і брак дієвих механізмів контролю. Зокрема, існує потреба у вдосконаленні законодавства у сфері медичної та психологічної реабілітації, пенсійного забезпечення, соціального страхування та житлових програм для УБД.

Підкреслено необхідність посилення координації між органами державної влади, місцевого самоврядування, ветеранськими та громадськими організаціями з метою комплексної реалізації заходів соціальної підтримки. Важливим напрямом подальшого розвитку є запровадження механізмів державного і недержавного партнерства у сфері соціальної адаптації, а також інтеграція європейських стандартів соціальної політики у національне законодавство України.

Таким чином, соціальний захист УБД є не лише складовою системи національної безпеки, а й важливим чинником відновлення людського потенціалу держави. Його вдосконалення має базуватись на принципах верховенства права, соціальної справедливості, гідності людини та невідворотності державних гарантій для кожного, хто захищав незалежність і територіальну цілісність України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. В Україні кількість учасників бойових дій зросла до понад 1,3 млн: деталі. Юридична газета online. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-kilkist-uchasnikiv-boyouvih-diy-zrosla-do-ponad-13-mln-detali.html>
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорій осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих Захисників і Захисниць України, та надання їм соціальних гарантій : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2121-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-20#Text>
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовт. 1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
5. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
6. Податковий кодекс України : Кодекс України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
7. Житловий кодекс України : Кодекс України від 30 черв. 1983 р. № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>
8. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 груд. 1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 20.03.2025).

10. Сірий І.В. Адміністративно – правове регулювання надання соціальних послуг учасникам бойових дій в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2023. С. 84 – 86.
11. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV : станом на 5 лют. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
12. Про затвердження Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 груд. 2023 р. № 1184-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.02.2026)
13. Реабілітаційна допомога та соціальні послуги для ветеранів війни: організаційно-правові аспекти / за аг. ред. О.М.Бойка. Київ : НДІ праці та зайнятості населення, 2023. С. 45 – 48.
14. Грищенко В.В. Соціальне страхування, як елемент системи захисту життя та здоров'я учасників бойових дій. Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку в умовах воєнного стану: матеріали Міжнар. наук.-практ. Конф. Київ, 2023. С. 142 – 144.
15. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>
16. Звіт про результати діяльності Міністерства у справах ветеранів України за 2024 рік та пріоритетні напрямки роботи на 2025 – 2026 роки. Київ : Мінветеранів, 2025. С. 48.
17. Бюджетна декларація на 2026 – 2028 роки : схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 20 черв. 2025 р. № 712. URL: <https://mof.gov.ua> (дата звернення: 10.02.2026).
18. Про заохочення військовослужбовців – учасників антитерористичної операції : Указ Президента України від 19 трав. 2014 р. № 480/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480/2014#Text>
19. Про затвердження Порядку надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність унаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 верес. 2015 р. № 685. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-2015-п#Text>

REFERENCES

1. In Ukraine, the number of combatants has increased to over 1.3 million: details. Yurydychna Gazeta online. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-kilkist-uchasnikiv-bojovih-diy-zroslo-do-ponad-13-mln-detali.html> (access date: 10/27/2025).
2. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated Feb. 24, 2022 No. 64/2022. Legislation of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (access date: 09/27/2025).
3. On Amendments to Certain Laws of Ukraine to Clarify the Norms Regulating the Issue of Determining Categories of Persons Recognized as War Veterans and Family Members of the Fallen Defenders of Ukraine, and Providing Them with Social Guarantees: Law of Ukraine of March 15, 2022 No. 2121-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-20#Text> (date of application: 09/27/2025).
4. On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection: Law of Ukraine of October 22, 1993 No. 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (date of application: 09/27/2025).
5. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (access date: 09/27/2025).
6. Tax Code of Ukraine: Code of Ukraine dated Dec. 2, 2010 No. 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (access date: 03/20/2023).
7. Housing Code of Ukraine: Code of Ukraine dated Jun. 30, 1983 No. 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (access date: 11/27/2024).

8. Land Code of Ukraine: Code of Ukraine dated Oct. 25, 2001 No. 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (access date: 03/27/2025).
9. On social and legal protection of military personnel and their family members: Law of Ukraine dated December 20, 1991 No. 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (access date: 03/20/2025).
10. Siryi, I. V. (2023). Administrative and legal regulation of providing social services to combat veterans in Ukraine [Candidate's thesis in Law, Specialism 12.00.07]. Kyiv, pp. 84–86.
11. On the status of military service veterans, veterans of internal affairs bodies, veterans of the National Police and certain other persons and their social protection: Law of Ukraine of March 24, 1998 No. 203/98-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-BP#Text> (date of access: 03/27/2023).
12. On Approval of the Strategy for the Formation of the Transition System from Military Service to Civilian Life for the Period until 2032: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated Dec 15, 2023, No. 1184-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed: Feb 10, 2026).
13. Rehabilitation assistance and social services for war veterans: organizational and legal aspects / Ed. by O. M. Boiko. Kyiv: Research Institute of Labor and Employment of the Population, 2023. pp. 45–48.
14. Hryshchenko V. V. (2023). Social insurance as an element of the system for protecting the life and health of combatants. *Current problems of socio-economic development under martial law*: Materials of the International Scientific and Practical Conference. Kyiv, pp. 142–144.
15. On mandatory state pension insurance: Law of Ukraine dated July 9, 2003 No. 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (access date: 09/27/2025).
16. Report on the results of activities of the Ministry for Veterans Affairs of Ukraine for 2024 and priority areas of work for 2025 – 2026. Kyiv: Minveteraniv, 2025. p. 48.
17. Budget Declaration for 2026 – 2028: approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 20, 2025, No. 712. URL: <https://mof.gov.ua> (Accessed: Feb 10, 2026).
18. On encouraging servicemen - participants in the anti-terrorist operation: Decree of the President of Ukraine dated May 19, 2014 No. 480/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480/2014#Text> (access date: 09/27/2025).
19. On approval of the Procedure for granting the status of a person with a disability as a result of war to persons who received a disability as a result of injury, contusion, mutilation or disease received during direct participation in an anti-terrorist operation, implementation of measures to ensure national security and defense, repelling and deterring armed aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 8, 2015 No. 685. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-2015-П#Text> (date of application: 10/17/2025).

~~~~~ * * * ~~~~~

Чунаков Роман Валерійович

*ад'юнкт кафедри операційного права
навчально-наукового інституту воєнної
історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони
України;*

ORCID: 0009-0003-8756-1512

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПРОХОДЯТЬ БАЗОВУ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ТА ГРОМАДЯН, ЯКІ ПРОХОДЯТЬ БАЗОВУ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВУ ПІДГОТОВКУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасних проблем соціального і правового захисту військовослужбовців, які проходять базову військову службу, та громадян, що залучаються до базової загальновійськової підготовки. У дослідженні розглянуто ключові законодавчі новації, запроваджені Законом України № 3633-ІХ від 11 квітня 2024 року “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку”. Внаслідок прийняття цього нормативного акту відбулася суттєва трансформація системи військової служби: строкову службу замінено на базову військову, а також упроваджено нову форму підготовки — базову загальновійськову підготовку для громадян, які ще не перебувають у статусі військовослужбовців.

У статті здійснено системний аналіз взаємозв'язку нових положень законодавства з раніше діючими нормами у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців. Особливу увагу приділено питанням правової визначеності статусу осіб, які проходять базову загальновійськову підготовку та складають Військову присягу, але формально не набувають статусу військовослужбовця у розумінні чинного законодавства. Це породжує низку практичних проблем, зокрема щодо поширення на них соціальних гарантій, пільг, страхового забезпечення та медичного обслуговування.

Окремо розглянуто колізії між положеннями Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, який передбачав захист для осіб строкової служби, та оновленими законодавчими реаліями, у яких цей вид служби більше не існує. Обґрунтовано необхідність комплексного використання чинної нормативно-правової бази, з урахуванням адаптації її положень до нових форм військової підготовки. Зроблено висновок про доцільність вироблення єдиної концепції соціального і правового захисту всіх категорій осіб, які виконують конституційний обов'язок із захисту Вітчизни, незалежно від форми проходження ними служби чи підготовки.

Ключові слова: базова військова служба, базова загальновійськова підготовка, соціальний захист військовослужбовців, правовий статус, військова присяга, законодавчі колізії, проходження військової служби, військовий обов'язок.

Chunakov Roman,
*Adjunct of the Department of Operational Law,
Educational and Scientific Institute of Military
History, Law and Social Sciences, National
Defence University of Ukraine*

PROBLEMS OF SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF SERVICEMEN UNDERGOING BASIC MILITARY SERVICE AND CITIZENS UNDERGOING BASIC GENERAL MILITARY TRAINING

Abstract. The article is devoted to the analysis of contemporary issues related to the social and legal protection of servicemen undergoing basic military service and citizens engaged in basic general military training. The study examines the key legislative innovations introduced by the Law of Ukraine No. 3633-IX of April 11, 2024, “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Specific Issues of Military Service, Mobilization, and Military Registration.” As a result of the adoption of this normative act, a significant transformation of the military service system took place: conscription service was replaced by basic military service, and a new form of training — basic general military training — was introduced for citizens who have not yet acquired the status of servicemen.

The article provides a systematic analysis of the interrelation between the new legislative provisions and the previously existing norms in the field of social and legal protection of servicemen. Particular attention is paid to the issue of legal certainty of the status of persons undergoing basic general military training who take the Military Oath but do not formally acquire the status of servicemen under current legislation. This situation creates a number of practical problems, particularly regarding the application of social guarantees, benefits, insurance coverage, and medical services to such individuals.

The article also considers the legal conflicts between the provisions of the Law of Ukraine “On Social and Legal Protection of Servicemen and Their Family Members,” which provided protection for conscripted servicemen, and the updated legal framework, within which this category of service no longer exists. The necessity of comprehensive application and adaptation of the existing normative and legal framework to new forms of military training is substantiated. The author concludes on the importance of developing a unified concept of social and legal protection for all categories of persons performing their constitutional duty to defend the Homeland, regardless of the form of their service or training.

Keywords: basic military service, basic general military training, social protection of servicemen, legal status, military oath, legislative conflicts, military service, military duty.

Постановка проблеми

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року кардинально змінило систему національної безпеки і оборони держави. В умовах воєнного стану виникла нагальна потреба у швидкій мобілізації людських ресурсів, підготовці резервів та забезпеченні боєздатності Збройних Сил України. Це зумовило прийняття Закону України від 11 квітня 2024 року № 3633-IX “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку” [1], який запровадив концептуально нові форми виконання військового обов’язку — базової військової служби замість строкової та базової загальновійськової підготовки для здобувачів вищої освіти.

Однак стрімкість законодавчих змін призвела до виникнення численних правових колізій і прогалин, зокрема у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців та громадян, які проходять зазначені вище вид служби та підготовки. Оскільки у Законі України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” [2]

продовжує діяти поняття “військовослужбовці строкової служби”, яке було виключено з чинного законодавства. Це створює правову невизначеність щодо обсягу соціальних гарантій, компенсацій, пільг та інших форм державного забезпечення для осіб, які проходять базову військову службу.

Особливо гострою є проблема правового статусу громадян, які проходять базову загальновійськову підготовку у військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти. Законодавець відповідно до статті 10-1 цього Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу” [3] поширив на них під час практичних занять права та обов’язки військовозобов’язаних, призваних на навчальні (перевірочні) збори та відповідно до пункту 21 Порядку проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 року № 734, особи, які успішно завершили зазначену підготовку, встановив вимоги щодо складання Військової присяги [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика соціального захисту військовослужбовців є предметом наукового інтересу багатьох українських науковців, зокрема І. Коропатнік, С. Пасіка, С. Ненько досліджували особливості соціального захисту військовослужбовців у системі соціального забезпечення населення [5], Р. Гринько, А. Мота, С. Петреченко зосередили увагу на соціальному захисті військовослужбовців в умовах воєнного стану [6], В. Пашинський, І. Свистільник вивчали правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців в Україні [7].

Водночас у наукових публікаціях відсутній комплексний аналіз правових колізій, що виникли внаслідок заміни строкової служби на базову військову службу, щодо особливого застосування норм про соціальний захист. Не вирішеним залишається питання юридичної природи Військової присяги, складеної особами, які не перебувають на військовій службі, та її правових наслідків.

Відтак, незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень у сфері правового регулювання відносин у секторі безпеки й оборони, окремі ключові питання — зокрема щодо соціального та правового захисту військовослужбовців під час проходження базової військової служби, а також громадян, які беруть участь у базовій загальновійськовій підготовці, — залишаються поза належною науковою увагою та потребують подальшого комплексного аналізу й обґрунтованого визначення шляхів їх вирішення.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, в умовах воєнного стану питання належного правового регулювання військової служби та соціального захисту військовослужбовців набувають критичного значення для забезпечення обороноздатності держави. По-друге, запровадження нових форм виконання військового обов’язку без відповідної адаптації суміжного законодавства створює правову невизначеність, що негативно впливає на права та інтереси громадян. По-третє, наявність законодавчих колізій ускладнює правозастосування практичних військових адміністрацій, органів соціального захисту та судових органів.

Новизна дослідження відбувається в комплексному аналізі правових проблем, які виникли внаслідок запровадження базової військової служби та базової загальновійськової підготовки. Вперше проводиться системний аналіз невідповідностей між новими нормами законодавства про військовий обов’язок і раніше чинними положеннями Закону “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” [2].

Мета статті

Мета статті полягає у визначенні та аналізі проблем соціального і правового захисту військовослужбовців, які проходять базову військову службу, та громадян, які

проходять базову загальновійськову підготовку, а також обґрунтуванні необхідність внесення змін до законодавства для усунення виявлених колізій і прогалін.

Основний матеріал статті

Процеси реформування та розвитку Збройних Сил України тривають упродовж усього періоду існування української державності та є невід’ємною складовою забезпечення її національної безпеки й обороноздатності. У зв’язку із подіями 2014 року одним із ключових питань, що було поставлено у Стратегії воєнної безпеки України, став гармонійний розвиток усіх складових військового резерву людських ресурсів шляхом поєднання можливостей оперативного та мобілізаційного резерву, до яких зараховано і військовослужбовців, а також громадян, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки і захисту та входять до громадського резерву [8].

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, кардинально змінила всі плани поступового реформування сектору безпеки та оборони. Можливість рішучої збройної відсічі агресору потребувала прискореної реалізації передбачених Стратегією заходів, а також прийняття додаткових комплексних рішень. Було застосовано всі форми й способи збройної боротьби, мобілізовано весь потенціал суспільства та держави — воєнний, політичний, економічний, міжнародно-правовий, духовний та культурний.

Введення режиму військового стану як особливого правового режиму створило законодавче підґрунтя для тимчасового обмеження окремих прав і свобод громадян, встановлення додаткових обов’язків та запровадження спеціального виконання військового обов’язку. В цих умовах постала нагальна потреба в оновленні системи комплектування Збройних Сил України та підготовки військового резерву.

Закон України від 11 квітня 2024 року № 3633-ІХ “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку” став логічним етапом у трансформації правового регулювання військово-службових відносин [1]. Цей нормативно-правовий акт вніс концептуальні зміни до Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу”, замінивши строкову військову службу на базову військову службу [3].

Базова військова служба, на відміну від строкової, передбачає коротший термін підготовки громадян, що спрямована на оперативне набуття ними базових військових знань, умінь і навичок, необхідних для виконання завдань із захисту Вітчизни та ефективного формування мобілізаційного людського резерву.

Паралельно було запроваджено базову загальновійськову підготовку для громадян України, які здобувають вищу освіту. Метою якої є здобуття військово-облікової спеціальності, а також спеціальних навичок і умінь для виконання конституційного обов’язку — захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України [9]. Зазначена підготовка здійснюється не тільки у вищих військових навчальних закладах та навчальних частинах (центрах) Збройних Сил України, а й у військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти.

Як наслідок, центральною проблемою, яка виникла внаслідок запровадження базової військової служби, стала невідповідність між новою термінологією та нормами Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” [2]. Цей закон, неодноразово змінювався, однак у ньому досі діє поняття «військовослужбовці строкової служби», надаючи їм та членам їх сімей комплекс соціальних гарантій і пільг.

Після виключення поняття “строкова військова служба” із Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу” виникла правова невизначеність: чи розширюються норми про соціальний захист військовослужбовців строкової служби на осіб, які проходять базову військову службу? Формально-юридичне тлумачення норми дає

підстави для негативної відповіді, оскільки законодавець прямо не ототожнює це поняття і не встановлює правонаступництва.

Подібна ситуація породжує суттєві ризики порушення конституційних прав громадян, які проходять базову військову службу відповідно до вимог статті 65 Конституції України, яка закріплює обов'язок кожного громадянина захищати Вітчизну. Держава ж, у свою чергу, зобов'язана забезпечити належні умови для реалізації цього обов'язку, у тому числі шляхом чіткого правового регулювання засад соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Йдеться про необхідність формування єдиної, узгодженої системи гарантій, яка має ґрунтуватися на принципах справедливості, правової визначеності та соціальної рівності [2].

Відповідно до статті 1 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”, соціальний захист військовослужбовців визначається як діяльність держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливостей їх службової діяльності та статусу в суспільстві. Така діяльність покликана підтримувати соціальну стабільність у військовому середовищі та охоплює, зокрема, забезпечення осіб у випадку повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законодавством.

З огляду на це, критично важливою є відсутність нормативного визначення соціальних гарантій для осіб, які проходять базову військову службу. Особливо гостро ця проблема постає у випадках поранення, контузії, травми або каліцтва, а також захворювання під час проходження такої служби у зв'язку з виконанням службових обов'язків. У цьому контексті актуалізується питання виплати одноразової грошової допомоги, а також компенсацій сім'ям у разі загибелі військовослужбовця під час її проходження. Ці аспекти потребують чіткого, однозначного врегулювання на законодавчому рівні, з метою недопущення порушень принципів правової визначеності та рівності громадян перед законом.

Ще на нашу думку складнішою залишається ситуація із правовим статусом громадян, які проходять базову загальновійськову підготовку у військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти. Оскільки частина п'ята статті 10-1 Закону України “Про військовий обов'язок і військову службу” встановлює, що під час практичних занять, передбачених навчальними планами базової загальновійськової підготовки, на таких громадян поширюються права та обов'язки, визначені для військовозобов'язаних, призваних на навчальні (перевірочні) збори [3].

Водночас частина дев'ята статті 1 цього ж Закону визначає військовозобов'язаних як громадян, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави. Аналіз законодавства дозволяє дійти висновку, що до категорії військовозобов'язаних належать, зокрема, чоловіки віком від 25 до 60 років, а також особи віком від 18 до 25 років, які вже проходили військову службу або завершили навчання у військових підрозділах закладів вищої освіти.

Проте учасники базової загальновійськової підготовки, які ще не завершили навчання, формально не є військовозобов'язаними, і саме тому застосування до них правового режиму військовозобов'язаних лише під час практичних занять є сумнівним із точки зору юридичної визначеності. Ситуацію ускладнює й той факт, що, згідно з пунктом 21 Порядку проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 року № 734, особи, які успішно завершили зазначену підготовку, зобов'язані скласти Військову присягу [4].

Складання Військової присяги, згідно з частиною другою статті 2 Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу”, є обов’язковим елементом вступу на військову службу. Таким чином, виникає правова колізія: з одного боку, складання присяги традиційно вважається юридично значимим актом, що символізує набуття статусу військовослужбовця; з іншого боку, особи, які проходять базову загальновійськову підготовку, не приймаються на військову службу в установленому законом порядку й залишаються здобувачами вищої освіти.

Формально вони не є ані військовослужбовцями, ані військовозобов’язаними, однак на них частково поширюються права й обов’язки останніх.

Така правова конструкція породжує численні практичні задачі у зв’язку з тим, що згідно з чинним законодавством, військовозобов’язані є особами, які перебувають у запасі та можуть бути призвані на навчальні збори, мобілізовані в особливий період або залучені до виконання завдань у сфері оборони. Водночас особи, які проходять базову загальновійськову підготовку, не перебувають у запасі, не внесені до військового обліку як резервісти та не мають повного обсягу обов’язків, притаманних військовозобов’язаним.

Застосування до них норм, передбачених для іншої правової категорії, без чітко визначеного законодавчого статусу створює ситуацію правової невизначеності, що суперечить принципу юридичної визначеності — одному з основоположних принципів верховенства права. Такий підхід може призвести як до обмеження конституційних прав громадян, так і до втрати державою можливості забезпечити належний рівень соціального захисту, зокрема у випадках поранення, травмування чи загибелі під час проходження підготовки.

Окрім того, відсутність чіткого статусу породжує адміністративні та організаційні труднощі:

- неможливість чітко ідентифікувати коло осіб, на яких поширюються військові обов’язки та гарантії;
- складнощі з фінансуванням відповідних заходів соціального забезпечення;
- потенційні судові спори у разі виникнення конфліктів щодо прав, пільг чи компенсацій.

Таким чином, для усунення правової прогалини необхідно на законодавчому рівні:

- чітко визначити статус осіб, які проходять базову загальновійськову підготовку;
- встановити перелік прав, обов’язків та соціальних гарантій, які поширюються на них під час і після проходження підготовки;
- врегулювати юридичне значення складання Військової присяги у цьому контексті.

Без вирішення цих питань існує ризик формування в українському праві неконсистентної системи, в якій окремі категорії громадян фактично виконують функції військовозобов’язаних або військовослужбовців, однак не користуються відповідними правами, передбаченими для таких осіб.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави для таких висновків:

1. Запровадження базової військової служби та базової загальновійськової підготовки є необхідним кроком у реформуванні системи комплектування Збройних сил України в умовах військового стану. Однак ці зміни були здійснені без належної адаптації суміжного законодавства, що призвело до виникнення системних правових колізій і прогалин.

2. Найбільш критичною є невідповідність між термінологією Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу” та Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”. Останній продовжує діяти поняття «військовослужбовці строкової служби», яке було виключено із законодавства.

Це створює правову невизначеність щодо обсягу соціального забезпечення для осіб, які проходять базову військову службу.

3. Правовий статус громадян, які проходять базову загальновійськову підготовку у військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, залишається недостатньо визначеним. Поширення на них прав і обов'язків військовозобов'язаних лише під час практичних занять у поєднанні з вимогою складання Військової присяги створює правову конструкцію, яка не узгоджується з традиційним розумінням військово-службових відносин.

4. Складання Військової присяги особами, які не набувають статусу військовослужбовців, потребує додаткового правового регулювання. Можливо чітко застосувати правові наслідки такої присяги та її значення для подальшого проходження військової служби.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку Закон України від 11 квіт. 2024 року, № 3633-IX, Відомості Верховної Ради (ВВР), 2024, № 19, ст.78.
2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей Закон України від 20 груд 1991 року № 2011-XII, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст.190.
3. Про військовий обов'язок і військову службу Закон України від 25 бер. 1992 року, № 2232-XII, Відомості Верховної Ради України (ВВР), № 27, ст.385.
4. Порядок проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 року № 734.
5. Коротатнік І. М., Пасіка С. П., Ненько С. С. Особливості соціального захисту військовослужбовців у системі соціального забезпечення населення. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Вип. 24. Івано-Франківськ, 2010. С. 145–150.
6. Гринько Р. В., Мота А. Ф., Петреченко С. А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. Право і суспільство. 2022. № 3. С. 161–166. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.24>.
7. Пашинський В. Й., Свистільник І. А. Правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців в Україні. Юридична наука. 2013. № 6. С. 102–110.
8. Стратегія воєнної безпеки України, Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.
9. Конституція України (Основний закон) прийнята 28 черв. 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024, April 11). On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Certain Issues of Military Service, Mobilization, and Military Registration: Law of Ukraine No. 3633-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), (19), Art. 78.
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991, December 20). On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families: Law of Ukraine No. 2011-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), (15), Art. 190.
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992, March 25). On Military Duty and Military Service: Law of Ukraine No. 2232-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), (27), Art. 385.

4. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, June 21). Regulation on the Basic General Military Training of Citizens of Ukraine Who Obtain Higher Education and of Police Officers: Resolution No. 734.
5. Koropatnik, I. M., Pasika, S. P., & Nenko, S. S. (2010). Features of social protection of servicemen in the system of social security of the population. *Current Issues of Improving the Current Legislation of Ukraine*, (24), 145–150. Ivano-Frankivsk.
6. Hryenko, R. V., Mota, A. F., & Petrechenko, S. A. (2022). Social protection of servicemen under martial law. *Law and Society*, (3), 161–166. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.24>
7. Pashynskiy, V. Y., & Svystilnyk, I. A. (2013). Legal regulation of social and legal protection of servicemen in Ukraine. *Legal Science*, (6), 102–110.
8. President of Ukraine. (2021, March 25). Strategy of Military Security of Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 121/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996, June 28). Constitution of Ukraine (Fundamental Law). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

~~~~~ * * * ~~~~~

IV. Юридична відповідальність у військовій сфері

УДК: 342.7

Гелевера Іван Олександрович

слухач навчальної групи № 7202 навчально-наукового інституту права та соціальних наук Національного університету оборони України;

ORCID ID: 0009-0004-0600-5512

СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОРД В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено комплексному аналізу нагальної необхідності та концептуальних засад фундаментального реформування законодавства України про оперативно-розшукову діяльність (далі – ОРД). Обґрунтовується, що чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 1992 року є реліктом радянської правової системи, який вичерпав свій модернізаційний потенціал. Цей закон консервує парадигму, де ОРД існує як відокремлена функція держави, паралельно до кримінального провадження, створюючи «сіру зону» з ослабленим процесуальним та судовим контролем. Наголошується, що імператив ухвалення нового, концептуально іншого акта продиктований подвійним стратегічним завданням, що стоїть перед Україною: перемогою у війні та повноцінною євроатлантичною інтеграцією. Обидва вектори вимагають наявності сектору безпеки, який діє не лише ефективно, але й виключно на засадах верховенства права та є підзвітним демократичним інститутам.

Методологічною основою дослідження є аналіз стандартів Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ), вироблених у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) при тлумаченні статті 8 (право на повагу до приватного життя). Визначається, що будь-яке негласне втручання має ґрунтуватися на тріаді фундаментальних принципів: 1) Законність, що тлумачиться не лише як формальна наявність закону, а і як його «якість» (доступність, передбачуваність та наявність гарантій проти свавілля); 2) Необхідність у демократичному суспільстві, яка вимагає доведення «нагальної суспільної потреби» та застосування негласних заходів як крайнього засобу (*ultima ratio*); 3) Пропорційність, що передбачає дотримання справедливого балансу між ступенем втручання та легітимною метою.

Окрему увагу приділено аналізу рішення ЄСПЛ у справі «Денисюк та інші проти України», яке розглядається як системний діагноз фундаментальних вад українського законодавства. Суд встановив порушення статті 8 ЄКПЛ через неадекватність правових гарантій захисту адвокатської таємниці та загальну відсутність запобіжників проти свавілля. Особливо показовим є встановлення порушення статті 38 ЄКПЛ через відмову Уряду надати Суду ключові судові рішення, що демонструє глибоко вкорінену радянську інституційну культуру закритості та безконтрольності.

На основі цього аналізу пропонуються конкретні інституційні зміни. По-перше, побудова надійної архітектури судового контролю через створення обмеженого корпусу спеціалізованих слідчих суддів (на рівні апеляційних судів) з доступом до держтаємниці, що забезпечить перехід від формального до змістовного контролю (*ex ante*). Ключовою інновацією пропонується запровадження механізму подальшого контролю (*ex post*) — обов'язку повідомляти особу про факт нагляду після його завершення, що забезпечить право на ефективний засіб правового захисту. По-друге, для подолання радянського дефіциту підзвітності пропонується створення дієвого механізму демократичного цивільного нагляду за моделлю Комітету з питань розвідки та безпеки Парламенту

Великої Британії (ISC) — постійного міжпартійного комітету Верховної Ради з реальними повноваженнями доступу та контролю. У висновках підкреслюється, що лише синергія цих законодавчих, судових та парламентських змін здатна забезпечити фундаментальний розрив із тоталітарною спадщиною та утвердити Україну як європейську демократію.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, реформа законодавства, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), верховенство права, судовий контроль, парламентський нагляд, права людини.

Ivan Gelevera

student of study group No. 7202, Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences, National University of Defence of Ukraine

STRATEGIC DIRECTION OF REFORMING THE ORD SYSTEM IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the urgent need for and conceptual basis of fundamental reform of Ukrainian legislation on operational-investigative activities (hereinafter referred to as OIA). It argues that the current Law of Ukraine “On Operational-Investigative Activities” of 1992 is a relic of the Soviet legal system that has exhausted its modernization potential. This law preserves the paradigm where OIA exists as a separate function of the state, parallel to criminal proceedings, creating a “gray area” with weakened procedural and judicial control. It is emphasized that the imperative to adopt a new, conceptually different act is dictated by the dual strategic task facing Ukraine: victory in the war and full Euro-Atlantic integration. Both vectors require a security sector that not only operates effectively but also exclusively on the basis of the rule of law and is accountable to democratic institutions.

The methodological basis of the study is an analysis of the standards of the European Convention on Human Rights (hereinafter referred to as the ECHR) developed in the practice of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR) in interpreting Article 8 (the right to respect for private life). It is determined that any covert interference must be based on a triad of fundamental principles: 1) Legality, interpreted not only as the formal existence of a law, but also as its “quality” (accessibility, predictability, and the existence of guarantees against arbitrariness); 2) Necessity in a democratic society, which requires proof of “pressing social need” and the use of non-public measures as a last resort (*ultima ratio*); 3) Proportionality, which requires a fair balance between the degree of interference and the legitimate aim.

Based on this analysis, specific institutional changes are proposed. First, the establishment of a reliable judicial control architecture through the creation of a limited corps of specialized investigating judges (at the level of appellate courts) with access to state secrets, which will ensure the transition from formal to substantive control (*ex ante*). A key innovation is the introduction of a mechanism for further control (*ex post*) — the obligation to notify the person of the fact of surveillance after its completion, which will ensure the right to an effective remedy. Second, to overcome the Soviet deficit of accountability, it is proposed to create an effective mechanism for democratic civilian oversight based on the model of the UK Parliament's Intelligence and Security Committee (ISC) — a permanent cross-party committee of the Verkhovna Rada with real powers of access and control. The conclusions emphasize that only the synergy of these legislative, judicial, and parliamentary changes can ensure a fundamental break with the totalitarian legacy and establish Ukraine as a European democracy.

Keywords: operational-investigative activity, legislative reform, European Court of Human Rights (ECHR), rule of law, judicial control, parliamentary oversight, human rights.

Постановка проблеми

Проблема дослідження полягає у фундаментальній невідповідності чинної системи оперативно – розшукової діяльності стратегічним імперативам сучасної України. Ця невідповідність має два виміри.

Перший, інституційно-правовий, полягає в тому, що чинний Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» від 1992 року є реліктом пострадянської правової думки. Він консервує філософію, де ОРД існує як паралельна до кримінального провадження, відокремлена функція держави. Це створює небезпечну «сіру зону» з ослабленим процесуальним та судовим контролем, що є прямим спадком радянської доктрини тотального контролю, а не інструментом збору доказів у рамках верховенства права.

Другий, стратегічний, полягає в тому, що ця застаріла модель вступає у пряме протиріччя з подвійними стратегічними завданнями України: перемогою у війні та повноцінною євроатлантичною інтеграцією. Обидва вектори вимагають сектору безпеки, який діє не лише ефективно, але й виключно на засадах верховенства права та є підзвітним демократичним інститутам.

Ця системна проблема була остаточно діагностована та юридично зафіксована рішенням ЄСПЛ у справі «Денисюк та інші проти України». Це рішення викрило не лише порушення статті 8 ЄКПЛ (через неадекватні гарантії проти свавілля), але й симптоматичне порушення статті 38 ЄКПЛ через відмову надати Суду ключові документи. Це демонструє глибоко вкорінену радянську інституційну культуру закритості та безконтрольності, яка робить чинну систему нездатною до реформування та вимагає її повної концептуальної заміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Ідейно-інформаційним підґрунтям статті став науковий доробок вітчизняних та зарубіжних авторів, а також ключові міжнародно-правові документи. Зокрема, було проаналізовано: праці, що розкривають історичну та інституційну генезу радянських спецслужб (зокрема, Ю. Шаповала); аналітичні матеріали та стандарти НАТО щодо реформування сектору безпеки; практику ЄСПЛ при тлумаченні статті 8 ЄКПЛ (включно з Керівництвом по статті 8) та обов'язковість її застосування в Україні; ключові рішення, зокрема «Денисюк та інші проти України» та «Мішо проти Франції»; міжнародні рекомендації щодо судового контролю *ex ante* та *ex post*; законодавство та аналітичні огляди, що описують модель Комітету з питань розвідки та безпеки Парламенту Великої Британії (ISC), зокрема Justice and Security Act 2013; наукові праці, що аналізують виклики євроінтеграції в контексті реформування правоохоронної системи (зокрема, С. О. Кравцова).

Мета статті

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні та розробці комплексної, синергетичної моделі фундаментального реформування системи оперативно-розшукової діяльності в Україні. Ця модель має на меті забезпечити остаточний розрив із радянською тоталітарною спадщиною та імплементувати стандарти ЄКПЛ (зокрема, викладені у практиці ЄСПЛ) через поєднання трьох ключових елементів: ухвалення нового законодавства, побудову надійної архітектури судового контролю та створення дієвого механізму парламентського нагляду.

Основний матеріал статті

Системні недоліки, успадковані з радянських часів та поглиблені викликами сучасності, свідчать про те, що чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 1992 року вичерпав свій модернізаційний потенціал [9]. Косметичні зміни до нього не здатні вирішити фундаментальні проблеми, що лежать в основі його

філософії. Цей закон є реліктом пострадянської правової думки, яка розглядає ОРД як самостійну, відокремлену функцію держави, що існує паралельно та часто незалежно від кримінального провадження. Така модель створює небезпечну «сіру зону» з послабленим процесуальним та судовим контролем, що є прямим спадком радянської доктрини, де ОРД була інструментом тотального контролю держави, а не засобом збору доказів у рамках верховенства права [1].

Таким чином, нагальною потребою є не внесення чергових поправок, а повна заміна застарілого закону та ухвалення нового, концептуально іншого нормативно-правового акта. Цей імператив продиктований подвійними стратегічними завданнями, що стоять перед Україною: перемога у війні за власне існування та досягнення повноцінної інтеграції до європейського правового і безпекового простору. Обидва завдання вимагають наявності сектору безпеки і оборони, який є не лише ефективним у протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам, але й діє виключно на засадах верховенства права та є підзвітним демократичним інститутам. Умови війни створюють спокусу вдаватися до старих, перевірених репресивних методів заради короткострокової ефективності, однак це є стратегічною пасткою. Довгострокова стійкість та демократична життєздатність держави залежать від побудови міцних інституцій, що базуються на повазі до прав людини [10].

Курс на євроатлантичну інтеграцію вимагає приведення національного законодавства у відповідність до стандартів НАТО та ЄС, які передбачають чітке розмежування функцій спецслужб та правоохоронних органів, а також встановлення дієвих механізмів демократичного цивільного контролю [2]. Більше того, ця реформа є не зовнішньою вимогою, а внутрішнім зобов'язанням України. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» прямо визнає практику ЄСПЛ джерелом права, що робить імплементацію стандартів Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) обов'язковою для національних судів та законодавця [3]. Отже, розробка та ухвалення нового закону, що регулюватиме сферу негласного втручання у приватне життя, є не просто технічним юридичним завданням, а стратегічною необхідністю, що знаменуватиме остаточний розрив із радянською тоталітарною парадигмою та утвердить Україну як сучасну європейську демократію.

Будь-який новий закон, що регулює таку чутливу сферу, як негласне втручання держави у приватне життя, має ґрунтуватися на фундаментальних принципах, вироблених десятиліттями практики Європейського суду з прав людини при тлумаченні статті 8 ЄКПЛ. Ця стаття гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції та встановлює, що втручання держави у це право є припустимим лише тоді, коли воно відповідає трьом суворим критеріям: воно має бути «згідно із законом», переслідувати легітимну мету та бути «необхідним у демократичному суспільстві». З цих вимог випливає тріада принципів, що має стати наріжним каменем нового українського законодавства [6].

Законність (Legality) та «якість закону» (Quality of Law). Цей принцип вимагає значно більшого, ніж просто наявність формального закону, що дозволяє нагляд. ЄСПЛ наполягає, що такий закон має відповідати певному стандарту «якості». Це означає, що національне законодавство повинно бути, по-перше, доступним для громадян, а по-друге, його наслідки мають бути передбачуваними. Іншими словами, закон має бути сформульований з достатньою чіткістю, щоб особа могла, у разі потреби за допомогою юридичної консультації, передбачити, за яких обставин і за яких умов державні органи можуть вдатися до таємного нагляду. Найважливіше те, що закон повинен містити адекватні та ефективні гарантії проти свавільного втручання. Як показало, зокрема, рішення у справі «Денисюк та інші проти України», надмірно широкі та розпливчасті формулювання чинного українського законодавства не відповідають цьому стандарту, оскільки надають правоохоронним органам занадто широку свободу розсуду [4].

Необхідність у демократичному суспільстві (Necessity in a Democratic Society). Цей критерій вимагає від держави довести, що конкретне втручання у приватне життя відповідає «нагальній суспільній потребі» (pressing social need) і не є просто корисним чи бажаним. Це означає, що негласні заходи мають застосовуватися як крайній засіб (ultima ratio), коли інші, менш інтрузивні, методи розслідування є недостатніми або вичерпаними. Цей принцип безпосередньо пов'язаний з вимогою обмежувати застосування найбільш чутливих негласних заходів (таких як прослуховування телефонних розмов чи візуальне спостереження) розслідуванням лише тяжких та особливо тяжких злочинів [6].

Пропорційність (Proportionality). Це центральний елемент тесту ЄСПЛ, який вимагає дотримання справедливого балансу між ступенем втручання у права особи та легітимною метою, яку переслідує держава (наприклад, захист національної безпеки чи розкриття злочину) [6]. Втручання має бути співмірним із серйозністю правопорушення та важливістю поставленої мети. Наприклад, санкціонування тотального нагляду за особою протягом тривалого часу для розслідування незначного злочину було б явно непропорційним. Цей принцип має перестати бути абстрактною правовою концепцією і перетворитися на конкретний, обов'язковий елемент процедури судового санкціонування. Для цього необхідно законодавчо закріпити вимогу, щоб кожне клопотання про дозвіл на проведення негласного заходу містило окремий, детально обґрунтований розділ, присвячений аналізу його пропорційності. У свою чергу, слідчий суддя у своєму рішенні повинен не просто послатися на цей принцип, а чітко вказати, як саме він оцінив і перевірів співмірність заходу, створивши таким чином документований «слід пропорційності», який може бути предметом подальшого перегляду. Це перетворить судовий контроль зі здебільшого формальної перевірки на змістовний аналіз по суті.

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Денисюк та інші проти України» від 13 лютого 2025 року є не просто черговим програвом держави у Страсбурзі, а системним діагностичним висновком, який з хірургічною точністю розкрив фундаментальні вади української системи таємного нагляду [4]. Аналіз цього рішення є обов'язковим для розробки будь-якої майбутньої законодавчої реформи, оскільки воно чітко вказує на ті сфери, де чинне регулювання не відповідає мінімальним стандартам ЄКПЛ.

Суд одноголосно встановив порушення статті 8 Конвенції, виявивши низку критичних недоліків. По-перше, ЄСПЛ дійшов висновку, що не було встановлено, чи були заходи нагляду санкціоновані законним шляхом. Уряд не надав суду копії відповідних судових рішень, що унеможливило перевірку їхньої законності та обґрунтованості. Це вказує на системну проблему непрозорості та безконтрольності, коли навіть міжнародний судовий орган не може отримати доступ до ключових документів [4]. По-друге, Суд визнав неадекватними правові гарантії захисту адвокатської таємниці. ЄСПЛ наголосив, що законодавство, яке дозволяє втручання у привілейовані комунікації між адвокатом та клієнтом, має відповідати «особливо суворим вимогам щодо чіткості та точності» [5]. Українське законодавство таких гарантій не містить, що створює ризики зловживань та порушення права на захист. По-третє, Суд вказав на загальну неадекватність правових гарантій проти свавілля, що дозволяє правоохоронним органам діяти з надмірною свободою розсуду [4].

Особливо показовим є встановлення Судом порушення статті 38 ЄКПЛ, яка зобов'язує держави надавати всі необхідні засоби для ефективного розгляду справи. Відмова українського уряду надати Суду копії запитів на проведення нагляду та відповідних судових рішень була розцінена як перешкодження правосуддю [4]. Цей факт є не просто процедурним порушенням, а глибоким симптомом, що викривляє стійкість радянської інституційної культури. Він демонструє глибоко вкорінений менталітет закритості та безкарності, коли спецслужби вважають себе вищими за будь-який зовнішній контроль, навіть з боку міжнародного суду, рішення якого є обов'язковими для України. Це є прямим підтвердженням центральної тези даного дослідження про те, що

радянська спадщина продовжує справляти деструктивний вплив на правоохоронну систему, і що для її подолання недостатньо лише законодавчих змін — потрібен фундаментальний злам корпоративної культури у напрямку прозорості та підзвітності [1].

Таким чином, рішення у справі «Денисюк» надає чітку дорожню карту для законодавця, детально перелічуючи ті елементи системи, які потребують реформування.

Архітектура надійного судового контролю: від формальної санкції до змістовної перевірки

Фундаментальною гарантією проти зловживань у сфері таємного нагляду є ефективний та незалежний судовий контроль. Чинна в Україні модель, за якої дозвіл на проведення негласних заходів може надати будь-який слідчий суддя місцевого суду, є вразливою до формалізму, корупційних ризиків та браку спеціалізованих знань. Нове законодавство має побудувати принципово іншу, надійнішу архітектуру судового контролю, що базуватиметься на двох стовпах: попередньому (*ex ante*) та подальшому (*ex post*) контролі [7].

Контроль *Ex Ante* (попередній): Суть цього контролю полягає у змістовній, а не формальній, перевірці клопотання правоохоронного органу до початку втручання у приватне життя. Для забезпечення його ефективності необхідно відмовитися від існуючої практики та запровадити інститут спеціалізованих слідчих суддів. Пропонується створити обмежений корпус таких суддів (наприклад, на рівні апеляційних судів), які пройдуть ретельну перевірку, отримають доступ до державної таємниці та пройдуть спеціалізоване навчання. Концентрація повноважень у руках невеликої кількості підготовлених суддів дозволить, по-перше, розвинути у них глибоку експертизу у цій складній сфері; по-друге, значно зменшить ризик витоку оперативної інформації; по-третє, підвищить їхню інституційну незалежність та стійкість до зовнішнього тиску. Закон повинен прямо зобов'язати такого суддю не просто перевіряти наявність формальних підстав, а здійснювати повноцінний аналіз законності, необхідності та, найголовніше, пропорційності запитуваного заходу [7].

Контроль *Ex Post* (подальший): Це критично важливий елемент, який наразі практично відсутній в українській правовій системі. Його запровадження є однією з найбільш трансформаційних реформ, здатною докорінно змінити саму філософію діяльності спецслужб. Суть контролю *ex post* полягає у створенні механізму, за допомогою якого особа, щодо якої проводилися негласні заходи, може дізнатися про цей факт після їх завершення та оскаржити їх законність у суді. Без такого механізму право на ефективний засіб правового захисту, гарантоване статтею 13 ЄКПЛ, залишається ілюзорним [4]. Практична реалізація цього принципу вимагає запровадження законодавчого обов'язку правоохоронного органу повідомляти особу про факт нагляду протягом розумного строку після його закінчення. Звісно, такий обов'язок має бути збалансований з потребами захисту національної безпеки чи інтересів слідства. Тому закон повинен передбачити можливість відтермінування такого повідомлення на певний строк за вмотивованим клопотанням прокурора та на підставі рішення того ж спеціалізованого слідчого судді. Однак таке відтермінування не може бути безкінечним.

Значення запровадження контролю *ex post* виходить далеко за межі простого надання засобу правового захисту окремій особі. Воно фундаментально змінює динаміку влади, оскільки створює механізм перспективної підзвітності. Коли оперативний співробітник, прокурор та суддя знають, що їхні дії та рішення з часом можуть стати предметом відкритого змагального судового розгляду, це змушує їх діяти значно ретельніше та відповідальніше ще на етапі *ex ante*. Усвідомлення того, що таємні дії врешті-решт вийдуть на світло, є найпотужнішим стримуючим фактором проти зловживань, свавілля та надмірного втручання. Таким чином, контроль *ex post* є не лише інструментом виправлення помилок, але й превентивним механізмом, що сприяє зміцненню законності зсередини системи [7].

Побудова дієвого демократичного цивільного контролю: порівняльна модель для України.

Одним із найглибших та найнебезпечніших рудиментів радянської спадщини є системний дефіцит дієвого демократичного цивільного контролю над сектором безпеки [1]. В СРСР КДБ був «державою в державі», інструментом партії, що стояв над законом і поза будь-яким суспільним наглядом. Ця традиція закритості та невідповідності, хоч і в менших масштабах, продовжує існувати в Україні, перешкоджаючи повноцінній демократичній трансформації. Для вирішення цієї проблеми недостатньо декларативних норм; потрібен конкретний, наділений реальними повноваженнями інституційний механізм.

Успішний міжнародний досвід пропонує ефективні моделі такого контролю. Однією з найбільш релевантних для України є модель Комітету з питань розвідки та безпеки Парламенту (Intelligence and Security Committee of Parliament, ISC) Великої Британії [8]. Аналіз ключових характеристик ISC дозволяє сформулювати пропозиції щодо створення його українського аналога.

1. Статутна основа: Повноваження ISC чітко визначені законом (Justice and Security Act 2013), а не залежать від політичної волі уряду чи парламентської більшості. Це забезпечує його стабільність та інституційну незалежність [8].

2. Парламентський, а не урядовий орган: Комітет є органом Парламенту і звітує безпосередньо перед ним, а не перед виконавчою владою, яку він покликаний контролювати. Це є фундаментальною умовою його незалежності [8].

3. Склад та доступ до інформації: Комітет складається з невеликої кількості досвідчених парламентарів з обох палат та від різних партій, що забезпечує міжпартійний консенсус та деполітизацію роботи. Усі члени проходять перевірку, підписують зобов'язання про нерозголошення державної таємниці (Official Secrets Act) та отримують доступ до висококласифікованих матеріалів, необхідних для виконання їхніх обов'язків [8].

4. Широкий мандат: ISC здійснює нагляд не лише за бюджетом та адміністративною діяльністю спецслужб (МІ5, МІ6, ГСНҚ), але й за їхньою політикою та операціями. Його мандат поширюється на всю розвідувальну спільноту, включаючи підрозділи Міністерства оборони та інших відомств [8].

5. Реальні повноваження: Комітет має право викликати для надання свідчень керівників спецслужб та міністрів. Він має законодавчо закріплене право доступу до всієї інформації, за винятком тієї, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці. При цьому вето на надання інформації може накласти лише відповідний міністр (державний секретар), а не сам керівник спецслужби, що суттєво посилює позиції Комітету [8].

Створення в Україні постійно діючого спеціального комітету Верховної Ради за моделлю ISC є критично важливим кроком. Такий орган не лише забезпечить технічний нагляд за законністю та ефективністю діяльності спецслужб, що є вимогою для поглиблення співпраці з НАТО та ЄС [2]. Його значення є набагато ширшим: він покликаний вирішити проблему глибокої суспільної недовіри до органів безпеки, успадкованої з часів тоталітаризму. Міжпартійний склад та прозорість роботи (через публікацію щорічних та тематичних звітів, хоч і з необхідними редакціями) можуть переконати українське суспільство та міжнародних партнерів у тому, що таємна діяльність держави перебуває під надійним демократичним контролем. Це дозволить збудувати такий необхідний «міст довіри» між суспільством та його спецслужбами, без якого неможлива побудова стійкої та сучасної демократії.

Висновки

Проаналізовані концептуальні засади реформування законодавства у сфері оперативно-розшукової діяльності не є набором ізольованих пропозицій. Вони являють

собою єдиний, взаємопов'язаний пакет системних змін, успіх якого залежить від їхньої синергії. Ухвалення нового, прогресивного закону, що ґрунтується на стандартах ЄСПЛ, залишиться декларацією на папері без створення архітектури надійного судового контролю, здатного забезпечити його виконання на практиці [3]. У свою чергу, навіть найдосконаліша система судового контролю не зможе функціонувати ефективно без потужного механізму парламентського нагляду, який би контролював усю систему в цілому, забезпечував її підзвітність суспільству та стимулював до постійного вдосконалення [8].

Реалізація цього комплексного пакету реформ — законодавчої, судової та парламентської — означатиме не просто модернізацію окремої сфери державної діяльності. Це стане фундаментальним розривом із радянською тоталітарною парадигмою, де державна безпека була синонімом безконтрольності та репресій [1]. Побудова системи, в якій негласна діяльність правоохоронних органів та спецслужб підпорядкована кримінальному процесу, обмежена принципами необхідності та пропорційності, та перебуває під подвійним — судовим та парламентським — контролем, є квінтесенцією європейського підходу до безпеки та правосуддя [6]. Це є не лише виконанням міжнародних зобов'язань України, але й потужним внеском у зміцнення національної безпеки, адже легітимні та підзвітні інституції користуються значно вищим рівнем довіри та підтримки з боку власного народу. Таким чином, ця реформа є одним із ключових елементів, що наближає Україну до її стратегічної мети — повноправного членства в Європейському Союзі, та є tangible доказом її відданості цінностям демократії, верховенства права та поваги до прав людини [10].

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Шаповал Ю. І. ВЧК-ГПУ-НКВС в Україні: особи, факти, документи. Київ: Юрінком Інтер, 1997.
2. NATO Standards for Law Enforcement and Security Sector Reform. Brussels: NATO, 2021.
3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Відомості Верховної Ради України, 2006, № 30, ст. 260.
4. Denysiuk and Others v. Ukraine, European Court of Human Rights, Application no. 32331/16, Judgment of 13 February 2025. [Електронний ресурс: hudoc.echr.coe.int].
5. Michaud v. France, European Court of Human Rights, Application no. 12323/11, Judgment of 6 December 2012.
6. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life. Council of Europe/European Court of Human Rights, 2022.
7. Joint Factsheet on Mass Surveillance. European Court of Human Rights, 2024.
8. Justice and Security Act 2013. United Kingdom Legislation. [Електронний ресурс: legislation.gov.uk].
9. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. Відомості Верховної Ради України, 1992, № 22, ст. 303.
10. Кравцов С. О. Реформування оперативно-розшукової діяльності в Україні: виклики євроінтеграції. Юридичний вісник України, 2020, № 4, с. 45–52.

REFERENCES

1. 1.Shapoval, Yu. I. VChK-GPU-NKVD in Ukraine: People, Facts, Documents. Kyiv: Yurinkom Inter, 1997.
2. 2.NATO Standards for Law Enforcement and Security Sector Reform. Brussels: NATO, 2021.

3. 3.Law of Ukraine “On the Implementation of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights” of February 23, 2006, No. 3477-IV. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine, 2006, No. 30, p. 260.
4. 4.Denysiuk and Others v. Ukraine, European Court of Human Rights, Application no. 32331/16, Judgment of February 13, 2025. [Electronic resource: hudoc.echr.coe.int].
5. 5.Michaud v. France, European Court of Human Rights, Application no. 12323/11, Judgment of 6 December 2012.
6. 6.Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights: Right to respect for private and family life. Council of Europe/European Court of Human Rights, 2022.
7. 7.Joint Factsheet on Mass Surveillance. European Court of Human Rights, 2024.
8. 8.Justice and Security Act 2013. United Kingdom Legislation. [Electronic resource: legislation.gov.uk].
9. 9.Law of Ukraine “On Operational-Investigative Activity” of February 18, 1992, No. 2135-XII. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine, 1992, No. 22, p. 303.
10. 10.Kravtsov S. O. Reforming operational-investigative activities in Ukraine: challenges of European integration. Legal Gazette of Ukraine, 2020, No. 4, pp. 45–52.

~~~~~ * * * ~~~~~

Мензак Сергій Андрійович

*слухач навчальної групи № 7202 навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України;
ORCID ID: 0009-0000-6829-0241*

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ ВІЙСЬКОВІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу злочинності у військовому середовищі, що як наслідок безпосередньо підриває боєздатність, знижує дисципліну та деморалізує особовий склад. Аналіз таких правопорушень є важливим для удосконалення правозастосовної практики в Україні, зокрема в частині боротьби з військовою злочинністю, що негативно впливає на обороноздатність країни.

Враховуючи високий рівень загрози національній безпеці, що виникає у разі вчинення військових правопорушень, розробка та вдосконалення механізмів протидії військовій злочинності є важливим етапом у забезпеченні правопорядку. Під час війни виникає необхідність у гнучкому застосуванні правових норм, а також адаптації системи кримінального процесу до умов воєнного часу.

Удосконалення організаційно-правових механізмів протидії військовій злочинності є стратегічним пріоритетом для України, яка протистоить збройній агресії, прагне зберегти верховенство права в умовах бойових дій та забезпечити невідворотність покарання за скоєні військові злочини. Тема зумовлена необхідністю ефективної імплементації міжнародних стандартів та адаптації національної системи до викликів військового часу. Аналіз свідчить про необхідність комплексного підходу, який охоплює як інституційні, так і законодавчі зміни.

Важливим напрямом є вдосконалення координації та взаємодії між усіма суб'єктами протидії військовій злочинності, а саме, військовими формуваннями, правоохоронними органами, а також, що є критично важливим, з міжнародними інституціями (зокрема, Міжнародним кримінальним судом та іншими механізмами ООН). Це вимагає розробки чітких міжвідомчих протоколів, стандартних операційних процедур для документування злочинів та створення єдиної цифрової бази даних для збору доказів. Крім того, необхідне систематичне навчання та підвищення кваліфікації персоналу за програмами, сфокусованими на міжнародних стандартах документування воєнних злочинів.

Лише синхронний розвиток організаційної структури та правової бази дозволить створити надійний і невідворотний механізм протидії військовій злочинності.

Ключові слова. Військова злочинність, правовий механізм протидії військовій злочинності, воєнний стан, військовослужбовець.

Serhiy Menzak

student in study group No. 7202, Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences, National University of Defence of Ukraine

WAYS TO IMPROVE ORGANISATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR COUNTERING MILITARY CRIMES

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of crime in the military environment, which directly undermines combat capability, reduces discipline and demoralises personnel. Analysis of such offences is important for improving law enforcement practice in Ukraine, particularly in terms of combating military crime, which has a negative impact on the country's defence capability.

Given the high level of threat to national security posed by military offences, the development and improvement of mechanisms to combat military crime is an important step in ensuring law and order. During wartime, there is a need for flexible application of legal norms and adaptation of the criminal justice system to wartime conditions.

Improving organisational and legal mechanisms to combat military crimes is a strategic priority for Ukraine, which is facing armed aggression, seeking to preserve the rule of law in conditions of hostilities and ensure the inevitability of punishment for military crimes. This topic is driven by the need to effectively implement international standards and adapt the national system to the challenges of wartime. Analysis shows that a comprehensive approach is needed, covering both institutional and legislative changes.

An important area is improving coordination and cooperation between all actors involved in combating war crimes, namely military formations, law enforcement agencies and, critically, international institutions (in particular, the International Criminal Court and other UN mechanisms). This requires the development of clear interagency protocols, standard operating procedures for documenting crimes, and the creation of a unified digital database for collecting evidence. In addition, systematic training and professional development of personnel is necessary, with programmes focused on international standards for documenting war crimes.

Only the synchronised development of the organisational structure and legal framework will make it possible to create a reliable and irreversible mechanism for combating war crimes.

Keywords: Military crime, legal mechanism for combating military crime, martial law, military personnel.

Постановка проблеми

Дослідження шляхів удосконалення організаційно-правових механізмів протидії військовій злочинності має критично важливе значення в умовах повномасштабної війни, оскільки злочинність у військовому середовищі безпосередньо підриває боєздатність, знижує дисципліну та деморалізує особовий склад.

Так, за даними Верховного Суду, у 2024 році судами за різні кримінальні правопорушення було засуджено 6 532 військовослужбовців (у 2023 році - 5 339, у 2022 році – 2 138 військовослужбовців).

Це 10,6% від загальної кількості осіб, засуджених у 2024 році в Україні.

У порівнянні з 2023 роком у 2024 році було засуджено на 1 193 військовослужбовця більше, (на 22,3% більше). Вказана статистика підтверджує актуальність досліджуваної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Ідейно-інформаційним підґрунтям статті, став науковий доробок наступних авторів та науковців, як Карпенко М.І., Топчій В.В., Пузиревський Є.Б., Морквін Д. та інших науковці.

Мета статті

Мета дослідження полягає у визначенні, теоретичному обґрунтуванні та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення організаційно-правових механізмів протидії військовій злочинності в умовах збройного конфлікту, а також у забезпеченні ефективної імплементації норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права в національну практику.

Наукова новизна полягає в комплексному підході до дослідження проблем військовій злочинності в умовах правового режиму воєнного стану, а також в аналізі міжнародного досвіду для удосконалення національної практики.

Практичне значення полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правового забезпечення процесів протидії військовій злочинності в Україні, а також для розробки рекомендацій щодо поліпшення правозастосовної практики в умовах воєнного стану.

Основний матеріал статті

Аналіз іноземного досвіду є важливим джерелом для пошуку оптимальної моделі військової юстиції для України. При цьому важливо розуміти, що не існує єдиного «стандарту НАТО» у цій сфері. Країни-партнери використовують різноманітні моделі, що зумовлено їхніми історичними, правовими та військовими традиціями. Розглянемо ключові з них.

У Сполучених Штатах Америки розслідування воєнних злочинів займає важливе місце в системі правосуддя. Військові злочини розглядаються в рамках національного законодавства, яке відповідає міжнародному гуманітарному праву, а також відповідним принципам Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС). Важливим аспектом є те, що в США розслідування воєнних злочинів проводять спеціалізовані підрозділи, які оцінюють кожен випадок окремо, застосовуючи міжнародні стандарти. Це дозволяє уникнути політичного впливу на процес розслідування і забезпечує дотримання принципу неупередженості правосуддя.

Важливу роль у розслідуванні таких злочинів відіграють спеціалізовані слідчі групи, які працюють як на національному, так і на міжнародному рівнях. Наприклад, протягом 2019 року у США було проведено понад 2500 розслідувань, пов'язаних з порушенням прав людини під час військових операцій за кордоном, включаючи 42 випадки, пов'язані з обвинуваченнями у воєнних злочинах. [1]

Велика Британія. Сучасна система військової юстиції Великої Британії базується на Законі про Збройні Сили 2006 року (Armed Forces Act 2006), який уніфікував право для всіх видів військ. Ця модель є гнучкою та поєднує дисциплінарну владу командування з судовими гарантіями:

Підсумкове слухання (Summary Hearing): Незначні справи розглядаються командиром, який може призначити покарання, наприклад, арешт до 28 діб.

Право вибору: Обвинувачений завжди має право відмовитися від слухання у командира та вимагати розгляду справи у Військовому суді (Court Martial).

Військовий суд (Court Martial): Це постійно діючий суд, який може засідати в будь-якій точці світу. Суддями є цивільні особи (досвідчені юристи, призначені незалежною комісією), а роль журі виконує колегія з офіцерів та старшинського складу. Суд має повноваження, аналогічні цивільному суду, і може призначити покарання аж до довічного ув'язнення.

Система апеляцій: Рішення командира можна оскаржити до Підсумкового апеляційного суду, а вирок Військового суду – до Апеляційного суду Військового суду і далі до Верховного Суду. [2]

Федеративна Республіка Німеччина. Німецька модель є кардинально відмінною. Внаслідок негативного історичного досвіду нацистського періоду, Основний закон ФРН (Grundgesetz) забороняє створення військових судів у мирний час. Ця система базується на концепції «громадянина у формі» (Staatsbürger in Uniform), згідно з якою військовослужбовець залишається повноправним громадянином з усіма правами.

Юрисдикція загальних судів: Усі кримінальні правопорушення, вчинені військовослужбовцями, розглядаються загальними цивільними судами (Amtsgerichte, Landgerichte) за загальними правилами кримінального процесу.

Військовий кримінальний кодекс (Wehrstrafgesetz – WStG): Існує спеціальний закон, який визначає склади суто військових правопорушень, таких як невиконання наказу чи дезертирство. За ці правопорушення судять також цивільні суди.

Дисциплінарна відповідальність: Для менш значних проступків існує система дисциплінарних стягнень, які накладаються командирами, та спеціальні дисциплінарні суди (Truppendienstgerichte), які розглядають скарги на ці стягнення та серйозні дисциплінарні справи. [3]

Республіка Польща. Польща, як країна східноєвропейського регіону та член НАТО, зберегла систему спеціалізованих військових судів, інтегровану в загальну судову систему.

Структура судів: Система є дворівневою: гарнізонні військові суди (wojskowy sąd garnizonowy) як суди першої інстанції та окружні військові суди (wojskowy sąd okręgowy) як апеляційна інстанція для перших та перша інстанція для більш тяжких злочинів.

Нагляд за діяльністю військових судів здійснює Палата у кримінальних справах Верховного Суду Польщі, яка є касаційною інстанцією для їхніх рішень.

Статус суддів: Судді військових судів є офіцерами Збройних Сил Польщі, які мають вищу юридичну освіту та відповідають вимогам, встановленим для професійних суддів. [4]

Аналіз цих моделей показує, що вибір шляху реформування для України не повинен зводитися до сліпого копіювання однієї системи. Відсутність єдиного стандарту дає Україні простір для створення власної гібридної моделі, яка б враховувала національні потреби, конституційні рамки, фінансові можливості та найкращі практики партнерів.

З початку повномасштабного вторгнення український законодавець активно працює над адаптацією кримінального та кримінально-процесуального законодавства до умов війни. Ці зміни можна умовно поділити на два етапи, що відображають еволюцію кримінальної політики держави.

На першому етапі - 2022 рік, основний акцент робився на посиленні відповідальності. Було внесено низку змін до КК України, які посилили санкції за злочини проти основ національної безпеки, колабораційну діяльність та окремі військові правопорушення. Було також внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), зокрема до статті 615, які врегулювали особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного стану. Ці зміни дозволили продовжувати строки тримання під вартою за рішенням прокурора за неможливості функціонування судів та встановили, що до військовослужбовців, які підозрюються у вчиненні певних злочинів, застосовується виключно запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Такі кроки були спрямовані на демонстрацію жорсткої позиції держави та мали на меті залякування потенційних правопорушників. [5]

Однак згодом, зіткнувшись із масовим характером таких правопорушень, як СЗЧ та дезертирство, та усвідомивши цінність кожного військовослужбовця для оборони країни, кримінальна політика почала еволюціонувати. Законодавець перейшов від суто

репресивних методів до пошуку більш гнучких механізмів, спрямованих на збереження боездатного особового складу.

До перспективних напрямів подальшого удосконалення законодавства слід віднести:

Подальша диференціація відповідальності за СЗЧ та дезертирство, з урахуванням тривалості відсутності, мотивів, обставин вчинення (наприклад, внаслідок бойового стресу) та поведінки особи після вчинення правопорушення.

Удосконалення процесуального законодавства щодо збору та фіксації доказів у зоні бойових дій. Необхідно легалізувати та детально регламентувати процедуру документування обставин події безпосередньо командирами або уповноваженими офіцерами ВСП з подальшою передачею матеріалів до ДБР, забезпечивши при цьому їхню доказову силу.

Впровадження механізмів відновного правосуддя та психологічної реабілітації для військовослужбовців, які вчинили правопорушення внаслідок посттравматичного стресового розладу або інших розладів, пов'язаних з бойовими діями.

Інституційна система протидії військовій злочинності в Україні включає органи досудового розслідування, прокуратура та суд. Ефективність цієї системи є предметом гострих фахових дискусій.

Органи досудового розслідування та прокуратура.

Основним органом, на який покладено функцію розслідування військових кримінальних правопорушень, є Державне бюро розслідувань (ДБР). До його підслідності віднесені злочини, вчинені військовослужбовцями, а також злочини проти встановленого порядку несення військової служби. Діяльність ДБР у цій сфері стикається з низкою викликів, зокрема, з недоліками правового регулювання, проблемами кваліфікації та величезним навантаженням на слідчих через різке зростання кількості проваджень не справляються з таким обсягом навантаження. [6]

Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення в суді у провадженнях щодо військових злочинів здійснює Спеціалізована прокуратура у сфері оборони (до 2019 року – військова прокуратура). Цей орган відіграє ключову роль у забезпеченні законності на всіх етапах кримінального провадження, від реєстрації повідомлення про злочин до виконання вироку.

Важливу роль у системі протидії відіграє Військова служба правопорядку у Збройних Силах України (ВСП). До її завдань належить запобігання вчиненню і припинення кримінальних та інших правопорушень серед військовослужбовців, проведення службових розслідувань та сприяння функцій органів дізнання у межах, визначених законом. [7]

Одним з найбільш дискусійних питань інституційної реформи є доцільність відновлення в Україні системи військових судів та військової юстиції в цілому. Ця дискусія активізувалася з початком війни у 2014 році та набула особливої гостроти після повномасштабного вторгнення.

Слід навести деякі аргументи на користь відновлення військових судів, а саме:

Специфіка справ: Військові злочини мають унікальну специфіку, що вимагає від суддів глибоких знань військових статутів, бойових наказів, тактики ведення бойових дій та інших аспектів військової служби, якими цивільні судді, як правило, не володіють.

Оперативність: Розгляд справ у загальних судах часто є затягнутим, що в умовах війни є неприпустимим, оскільки підриває принцип невідворотності покарання та негативно впливає на дисципліну.

Державна таємниця: Багато справ щодо військових злочинів містять відомості, що становлять державну таємницю. Загальні суди часто не мають належних умов (спеціальних приміщень, допусків у суддів) для розгляду таких матеріалів. [10]

Захист авторитету командування: Тривалі та, на думку військових, не завжди компетентні судові процеси над командирами, які приймали складні рішення в бойовій обстановці, деморалізують офіцерський склад та армію в цілому.

На сьогоднішній день актуальним залишається питання, щодо створення військової поліції в Україні. Ідея створення виникла після 2014 року, з метою забезпечення дисципліни та законності в Збройних Силах. Згідно з проектом закону, військова поліція має стати новим формуванням з правоохоронними функціями, що замінить Військову службу правопорядку, забезпечуючи розслідування військових злочинів та підтримку порядку. Така реформа є стратегічною необхідністю для підвищення ефективності та створення військової юстиції в Україні.

Плани створення військової поліції передбачають інтеграцію з стандартами НАТО, з акцентом на незалежність та професійну підготовку. Науковці акцентують на генезисі цієї ініціативи від радянської спадщини до сучасних викликів, де військова поліція має вирішити проблеми неузгодженості нормативів та порушень прав військовослужбовців. [8]

Прагнення створити військову юстицію, зокрема і військові суди – це спроба вирішити кризу ефективності. Тому оптимальним шляхом може бути не відтворення старої системи, а пошук гібридної моделі. Як можливі варіанти розглядаються створення спеціалізованих військових палат у місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції або створення окремого Вищого військового суду за аналогією з Вищим антикорупційним судом. Така модель дозволила б поєднати спеціалізацію та компетентність суддів з їхньою незалежністю та інтеграцією в єдину судову систему. [9]

Висновки

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що військова злочинність в Україні, особливо в умовах повномасштабної збройної агресії, є складним та динамічним явищем, що становить серйозну загрозу національній безпеці. Чинна система кримінально-правової протидії, попри низку законодавчих та інституційних змін, стикається з системними викликами, що потребують комплексного вирішення.

Практика протидії військовій злочинності в умовах воєнного стану виявила гострі проблеми у сфері доказування, пов'язані з об'єктивними труднощами збору доказів у зоні бойових дій, а також тривожний розрив між кількістю зареєстрованих проваджень та їх судовою перспективою, що свідчить про низьку ефективність існуючого механізму.

Досвід країн-партнерів демонструє відсутність єдиної універсальної моделі військової юстиції, що надає Україні можливість розробити власну систему, яка б поєднувала найкращі світові практики з урахуванням національних особливостей, конституційних вимог та потреб воєнного часу.

Дискусія щодо відновлення військових судів є закономірною реакцією на неефективність існуючої системи. [11] Просте відтворення старої моделі є недоцільним; натомість необхідно шукати рішення, яке б забезпечило баланс між спеціалізацією, оперативністю, незалежністю суддів та дотриманням прав людини.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. «МКС відмовився розслідувати злочини в Афганістані та тортури в США» <https://ccrjustice.org/home/press-center/press-releases/icc-refuses-investigate-crimes-afghanistan-us-torture>
2. Посібник для командирів (Посібник з права служби: JSP 830 том 1) <https://www.gov.uk/government/publications/joint-services-publication-jsp-830-manual-of-service-law-msl>
3. The Bundesgrenzschutz: Re-civilizing Security in Postwar West Germany, 1950-1977 Permalin <https://escholarship.org/uc/item/6hr297n8>

4. Топчій В.В. Моделі систем військових судів у країнах європейського союзу: порівняльно-правовий аналіз. 2/ 2016
5. Кримінальний процесуальний кодекс України, Редакція від 01.08.2025, підстава - 4560-IX.
6. Закону України «Про Державне бюро розслідувань» № 794-VII
7. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» редакція від 27.01.2023, підстава - 2839-IX
8. Військова юстиція в Україні, Зелена книга, <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/lab-green-book.pdf>
9. Карпенко М.І., Поняття та загальна характеристика військової злочинності як наукова і прикладна проблема, Інформація і право. № 2(53)/2025
10. Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право”; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 21 с.
11. D. Morkvin, V. Batsamut, I. Hokh. Prospects for creating a military police in Ukraine to ensure discipline and legality among military personnel: genesis, current state and place in the structure of the security and defence sector

REFERENCES

1. ‘ICC refuses to investigate crimes in Afghanistan and torture in the United States’ <https://ccrjustice.org/home/press-center/press-releases/icc-refuses-investigate-crimes-afghanistan-us-torture>
2. Commanders' Guide (Service Law Guide: JSP 830 Volume 1) <https://www.gov.uk/government/publications/joint-services-publication-jsp-830-manual-of-service-law-msl>
3. The Bundesgrenzschutz: Re-civilising Security in Postwar West Germany, 1950-1977 Permalin <https://escholarship.org/uc/item/6hr297n8>
4. Топчій В.В. Models of military court systems in European Union countries: a comparative legal analysis. 2/ 2016
5. Criminal Procedure Code of Ukraine, Revision dated 01.08.2025, basis - 4560-IX.
6. Law of Ukraine ‘On the State Bureau of Investigations’ No. 794-VII
7. Law of Ukraine ‘On Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine’ edition dated 27.01.2023, basis - 2839-IX
8. Military Justice in Ukraine, Green Paper, <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/lab-green-book.pdf>
9. Karpenko M.I., Concept and general characteristics of military crime as a scientific and applied problem, Information and Law. No. 2(53)/2025
10. Puzirevsky E.B. Criminological analysis and prevention of military crimes: abstract of thesis ... Candidate of Legal Sciences: 12.00.08 ‘Criminal Law and Criminology; Criminal Enforcement Law’; Kharkiv National University of Internal Affairs.
11. D. Morkvin, V. Batsamut, I. Hokh. Prospects for creating a military police in Ukraine to ensure discipline and legality among military personnel: genesis, current state and place in the structure of the security and defence sector

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК: 343.221

Пашинський Володимир Йосипович

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права та
правоохоронної діяльності
Національний університет оборони України;
ORCID: 0000-0001-7349-2227*

Ступак Дмитро Борисович

*доктор філософії у галузі знань "Право"
доцент кафедри військового права та
правоохоронної діяльності
Національного університету оборони
України;
ORCID: 0000-0002-6514-5345*

ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ БОЙОВОГО ІМУНІТЕТУ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Анотація. У статті досліджено правову природу, зміст та проблематику становлення інституту бойового імунітету в Україні. Зазначено, що формування цього інституту є особливо актуальним в умовах триваючої збройної агресії проти України, коли питання правового захисту військовослужбовців набуває першочергового значення. Досліджено досвід впровадження цього правового інституту та обґрунтовано, що бойовий імунітет є важливим елементом правового захисту військовослужбовців, спрямованим на гарантування законності прийняття оперативних рішень у бойовій обстановці без ризику безпідставного, зокрема кримінального, переслідування. Наголошується, що відсутність чітких правових механізмів реалізації бойового імунітету може призвести до зловживань або, навпаки, до надмірного обмеження прав військових.

У роботі проведено аналіз законодавчих змін, зокрема доповнення Кримінального кодексу України статтею 43-1 та внесення відповідних положень до Закону України "Про оборону України". Встановлено, що законодавцем не врегульоване питання застосування бойового імунітету у сфері адміністративної та матеріальної відповідальності військовослужбовців, а відсутність судової практики свідчить про правову невизначеність і нефункціональність цього інституту в кримінально-правовому праві. Визначено основні колізії між положеннями законів, які по-різному трактують звільнення від відповідальності та виключення протиправності діяння. Окреслено проблеми невизначеності кола суб'єктів, на яких поширюється дія бойового імунітету. Проаналізовано поняття бойового імунітету в міжнародному праві та, в розрізі ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, акцентується увага на необхідності пришвидшення запровадження цього інституту в Україні. Додатково підкреслюється, що ефективне функціонування бойового імунітету потребує належної підготовки кадрів у сфері військового права та створення спеціалізованих органів правосуддя.

З огляду на встановлене, пропонується узгодити норми Кримінального кодексу України та Закону "Про оборону України" шляхом внесення відповідних змін. Також підкреслюється необхідність створення цілісної системи військової юстиції для кваліфікованої реалізації цього інституту на практиці.

Ключові слова: бойовий імунітет, бойова обстановка, кримінальна відповідальність.

Pashynskyi Volodymyr
*Doctor of Science in Law, Docent,
Professor of the Department of Military Law
and Law Enforcement
National University of Defense of Ukraine*

Stupak Dmytro
*PhD Student of the Department of Military Law
and Law Enforcement
National University of Defense of Ukraine*

THE LEGAL INSTITUTION OF COMBAT IMMUNITY: IMPLEMENTATION CHALLENGES AND SOLUTIONS

Abstract. The article examines the legal nature, content, and challenges of establishing the institution of combat immunity in Ukraine. It analyzes the experience of implementing this legal concept and substantiates that combat immunity serves as an essential element of legal protection for military personnel, aimed at ensuring the lawfulness of operational decision-making in combat situations without the risk of unfounded, particularly criminal, prosecution. The study provides an analysis of legislative amendments, including the addition of Article 43-1 to the Criminal Code of Ukraine and the inclusion of relevant provisions in the Law of Ukraine “On the Defense of Ukraine.” It is established that the legislator has not regulated the application of combat immunity in the sphere of administrative and material liability of servicemen, and the absence of judicial practice indicates legal uncertainty and non-functionality of this institution within the framework of criminal law. The main legal conflicts between the provisions of the aforementioned laws, which differently interpret exemption from liability and the exclusion of unlawfulness of an act, are identified. The problem of the uncertainty of the range of subjects covered by combat immunity is outlined. The concept of combat immunity in international law is analyzed, and within the context of Ukraine’s ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court, emphasis is placed on the need to accelerate the introduction of this institution in Ukraine. Based on the findings, it is proposed to harmonize the provisions of the Criminal Code of Ukraine and the Law “On the Defense of Ukraine” through appropriate amendments. The need to create a coherent system of military justice to ensure the qualified implementation of this legal institution in practice is also emphasized.

Keywords: combat immunity, combat environment, criminal liability.

Постановка проблеми

Сучасні виклики, пов’язані з відсіччю російської збройної агресії, актуалізували необхідність формування ефективних правових механізмів захисту військовослужбовців, які діють у бойовій обстановці. Одним із таких механізмів є інститут бойового імунітету, однак чинна законодавча конструкція цього інституту залишається недієздатною, що вимагає наукового дослідження порушеного питання з метою формування теоретичного підґрунтя для усунення правових колізій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика бойового імунітету знайшла своє відображення у вітчизняній науці. Значний внесок у її розроблення здійснили М. Гюндуз [1], Ю. Шинкарьов, М. Корабель [4], О. Устінова і Л. Медвідь [5], Н. Орловської [6], А. Нерсесяна [7] та інші. Проте, до сьогодні недостатньо висвітленими аспектами залишається співвідношення національного регулювання бойового імунітету з нормами міжнародного гуманітарного права та юрисдикцією Міжнародного кримінального суду, а також надання обґрунтованих

практичних рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання інституту бойового імунітету.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю адаптації національного законодавства до сучасних умов ведення війни, де військовослужбовці приймають рішення в динамічному середовищі в умовах ризику та інформаційної невизначеності. Бойовий імунітет покликаний забезпечити баланс між потребою у дотриманні принципів законності та захистом військових від юридичного переслідування за правомірні дії. Наукова новизна роботи полягає у аналізі еволюції правового інституту бойового імунітету в Україні, а також у пропозиціях щодо удосконалення статті положень Кримінального кодексу України та Закону України “Про оборону України”.

Мета статті

Метою статті є дослідження правової природи, змісту та проблем становлення інституту бойового імунітету в Україні, а також вироблення практичних пропозицій щодо вдосконалення його правового регулювання.

Основний матеріал статті

Інститут бойового імунітету є поширеним правовим явищем у розвинених країнах світу, оскільки в умовах бойової обстановки гарантії захисту військового командування від юридичної відповідальності за прийняті рішення, що призвели до негативних наслідків, виступають необхідною умовою [1].

Водночас, в Україні, незважаючи на початок російського вторгнення у 2014 році, це питання набуло актуальності лише в ході судового розгляду справи генерал-майора Віктора Назарова за вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 425 Кримінального кодексу України (недбале ставлення військової службової особи до служби, вчинене в бойовій обстановці, що призвело до тяжких наслідків), оскільки зазначений процес викликав бурхливу реакцію не лише військового співтовариства, а й іноземних політиків та експертів.

В ході численних дискусій, більшість науковців та військових експертів прийшли до висновку, що діяльність військовослужбовців, що пов’язана з відсіччю збройної агресії, апріорі не може розцінюватися суспільно небезпечною чи кримінально протиправною, а оцінка дій військовослужбовця повинна здійснюватися з урахуванням наявної (доступної) на момент ухвалення такого рішення інформації.

З метою започаткування інституту бойового імунітету в Україні, до національного законодавства було внесено низку змін [2]. Зокрема, в Законі України “Про оборону України” (далі - Закон) законодавцем визначено поняття “бойовий імунітет”, Кримінальний кодекс України (далі - Кодекс) доповнено статтею 43-1 “Виконання обов’язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України”, в частині третій статті 5 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України зобов’язали командира приймати рішення щодо необхідності притягнення до дисциплінарної відповідальності з урахуванням бойового імунітету, визначеного Законом України “Про оборону України” [3].

Однак статистика практичного їх застосування та проведений аналіз цих правових норм в науковому середовищі показав низку проблем.

Так, до основних недоліків цих законодавчих змін, в розрізі реалізації інституту бойового імунітету в кримінальному праві, науковці відносять наступні:

1. внесені зміни до Кодексу не включають поняття “Бойовий імунітет”, хоча намагаються реалізувати цей принцип в кримінальному законодавстві;

2. наявність неузгодженості між правовими нормами Кодексу та Закону. Кодекс виключає протиправність діянь, виключається взагалі можливість кваліфікувати такі діяння як злочин чи кримінальний проступок. Закон же звільняє осіб від відповідальності,

зокрема кримінальної. Тобто особа встановленим порядком з початку повинна бути визнана винною у вчиненні правопорушення;

3. відсутнє чітке розуміння на яких суб'єктів розповсюджується такий "захист" від притягнення до юридичної відповідальності, зокрема кримінальної. Закон відносить до них визначене коло військовослужбовців, правоохоронців та цивільних осіб. Кодекс же, визначає, що кожна особа має право на захист Вітчизни (ч.2). З одного боку Кодекс розширює коло осіб до всіх громадян України, оскільки на них Конституцією покладено обов'язок її захисту, з іншого, залишає поза увагою іноземців та осіб без громадянства, що мають статус військовослужбовців. Навіть сама назва статті унеможлиблює її застосування до іноземців які уклали контракт на проходження військової служби в силах оборони/безпеки, оскільки з Україною у них виникає зовсім інших характер правового зв'язку.

До того ж, кримінальна відповідальність є відповідальністю індивідуальною і постає питання про доречність включення у визначення бойового імунітету "військового командування" та відокремлення цієї категорії від "військовослужбовців" [4,5,6,7,8].

Також слід зазначити, що на законодавчому рівні взагалі не вирішено та на теперішній час не порушено питання щодо застосування інституту бойового імунітету в ході розгляду питань про притягнення військовослужбовців до адміністративної та матеріальної відповідальності.

Недосконалість правового регулювання інституту бойового імунітету підтверджується майже відсутністю таких справ в Єдиному реєстрі судових рішень.

Огляд тієї незначної кількості судових справ, де сторони намагаються використати "бойовий імунітет" як умову не притягнення до кримінальної відповідальності, також вказує на неоднозначну практику застосування цих правових конструкцій, що є підтвердженням їх недосконалості.

Так, до прикладу, Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська у справі №183/6929/22 зазначив, що військовослужбовець, перебуваючи в умовах бойового імунітету правомірно застосував зброю коли виконував наказ про затримання своїх підлеглих, які вчинили кримінальне правопорушення (дезертирство), з метою припинення спроби заволодіти зарядженою зброєю, а також з метою збереження як свого життя, так і інших військовослужбовців. В той же час, стаття 43-1 Кодексу застосована не була, оскільки засудженим було перевищено межі крайньої необхідності.

По кримінальних справах, що розглядалися судами відносно цивільних осіб, клопотання захисту щодо застосування статті 43-1 відхилялися, у зв'язку з тим, що конкретні ситуації не відповідали обставині відсічі та стримування агресії, не охоплювалися виправданим ризиком та бойовим імунітетом.

З огляду на "мертвість" таких правових конструкцій, з метою їх узгодження, групою народних депутатів до Верховної Ради України подано два законопроекти:

1. №13146 від 01.04.2025 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо обставин, які виключають кримінальну відповідальність за діяння, та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану та ведення воєнних, бойових дій» [9];

2. №13149 від 03.04.2025 р. «Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» щодо удосконалення правового регулювання бойового імунітету в умовах дії правового режиму воєнного стану та ведення воєнних, бойових дій» [10].

Зазначені законопроекти також стали предметом обговорень як в наукових колах так і серед юристів-практиків, зокрема в Національній асоціації адвокатів України, наслідком яких були висновки про недостатність таких змін, та необхідності продовження пошуків впровадження дієвої правової конструкції запровадження інституту бойового імунітету.

Так, згідно з позицією Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України №13149 від 03.04.2025 р. «Про внесення змін до Закону України «Про оборону України», усі підстави притягнення та

непритягнення особи до кримінальної відповідальності, у тому числі у разі виконання воєнних (бойових) завдань під час воєнного стану чи ліквідації збройного конфлікту в державі або в окремій місцевості держави, повинні бути визначені у Кримінальному кодексі України, а не в галузевому законодавстві, призначенням якого є унормування певних сфер суспільних відносин [11].

Також слід згадати, що в розрізі порушеної проблематики часто виникають питання наявності поняття бойового імунітету в міжнародному гуманітарному праві (далі - МГП), тим більше, з огляду на ратифікацію Україною Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду.

Тут необхідно зазначити, що поняття бойового імунітету в міжнародному гуманітарному праві має інший зміст, і зводиться він лише до того, що військовослужбовець/комбатант, який бере участь у бойових діях з дотриманням норм МГП, не несе кримінальної чи цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану противнику чи його майну під час правомірного застосування сили. Застосування бойового імунітету в МГП так само полягає у виключенні протиправності в діях комбатантів в умовах збройного конфлікту, що унеможливує їх притягнення до кримінальної відповідальності. Однак, це не забезпечує безкарність комбатантів, оскільки їх може бути притягнуто до відповідальності за вчинення серйозних порушень норм МГП.

Римський статут Міжнародного кримінального суду, встановлює юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі - МКС) над найтяжчими міжнародними злочинами, які, по суті, є серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, і не передбачає будь-яких імунітетів. З огляду на це, можна теоретично допустити та змодельовати ситуацію, в якій за національним законодавством військовослужбовець буде перебувати в умовах бойового імунітету і не підлягатиме кримінальній відповідальності, але за Римським Статутом його дії будуть кваліфікуватися як злочин.

Слід зазначити, що МКС здійснює кримінальне переслідування лише тоді, коли національне правосуддя країни не може або не бажає розглядати такі злочини. Окрім того, МКС має повноваження притягати до відповідальності вище військово-політичне керівництво держав сторін збройного конфлікту та безпосередніх організаторів та виконавців злочинів.

Під час ратифікації Римського Статуту МКС Україна заявила, що протягом семи років після набрання ним чинності для України вона не визнає юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, зазначених у статті 8 (Воєнні злочини) (з урахуванням поправок), коли, ймовірно, злочин було вчинено її громадянами” [12] . На нашу думку, зазначена “пауза” в застосуванні частини Римського статуту в Україні вказує про сформовану, в цілому, державну політику щодо створення умов для захисту військовослужбовців від кримінального переслідування з боку МКС та розгляду ймовірних злочинів скоєних громадянами України, зокрема військовослужбовцями, за цей час на національному рівні, що виключить в подальшому їх розгляд в МКС.

Отже, запровадження правового інституту бойового імунітету в умовах відбиття російської збройної агресії є позитивним, необхідним і своєчасним. В той же час, аналіз правових норм і практика застосування показує їх недосконалість. Огляд судових рішень у кримінальних справах свідчить про низьку активність застосування бойового імунітету як обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, оскільки сторони судового процесу розуміють складність її застосування. Намагання законодавців усунути проблеми правового регулювання застосування бойового імунітету вказують на недостатнє ними розуміння сутності цього правового інструменту та відсутність єдиної концепції. Реалізація бойового імунітету в національному законодавстві в розрізі адміністративної та матеріальної відповідальності військовослужбовців досі не здійснена.

З метою вирішення проблем впровадження правового інституту бойового імунітету в кримінальне законодавство пропонується внесення наступних змін до діючого законодавства:

Статтю 43-1 викласти в наступній редакції:

“ Стаття 43-1. Бойовий імунітет

1. Не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії проти України, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Право на захист суверенітету і територіальної цілісності України реалізується у порядку та формах, визначених Конституцією України та законами України, незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України.

3. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна.

4. Не вважається виконанням обов'язку щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності України діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії проти України, яке явно не відповідає небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу.”

Абзац 3 статті 1 Закону України “Про оборону України” викласти в наступній редакції:

“Бойовий імунітет — обставина, що виключає протиправність за діяння (дії чи бездіяльність), вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямовані на відсіч та стримування збройної агресії проти України військовослужбовцями, резервістами, військовозобов'язаними, добровольцями Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівниками правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України "Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України", внаслідок якого заподіяно шкоду життю чи здоров'ю особі, яка здійснювала агресію, або іншим правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак порушення законів і звичаїв війни, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Висновки

З огляду на зазначене, вбачається за необхідне, з метою швидшого “запуску” інституту бойового імунітету в кримінальному праві, продовжити роботу щодо узгодження між собою обговорених норм Кодексу та Закону з залученням провідних науковців та юристів-практиків.

З практичної точки зору, з метою підвищення якості та ефективності реалізації цього правового інституту доцільно зауважити про необхідність формування цілісної системи військової юстиції, що забезпечить: уніфікацію процедур розслідування кримінальних, адміністративних та дисциплінарних справ відносно військовослужбовців; кваліфікований розгляд кримінальних справ військовими судами враховуючи специфіку військової служби та умов її проходження; якісне представництво та захист військовослужбовців в судах.

Також, існує потреба в активізації роботи щодо імплементації бойового імунітету в інституту адміністративної та матеріальної відповідальності військовослужбовців.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Гюндуз М. Міжнародно-правове регулювання поняття бойового імунітету та його застосування в умовах збройного конфлікту в Україні. The Central Research institute of the Armed Forces of Ukraine. 2024. Vol. 2 No.4
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану. Закон України 15 березня 2022 р. № 2124-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5> (дата звернення: 15.10.2025)
3. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 07.09.2025)
4. Шинкарьов Ю. В. Щодо проблематики бойового імунітету в сучасному праві України / Ю.В. Шинкарьов, М.Г. Корабель // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». – Харків, 2023. – Вип. 37. – С. 36-43.
5. Устінова О., Медвідь Л. Бойовий імунітет: зміни до законодавства України. Електронне наукове видання “Аналітично-порівняльне правознавство”. 2025. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/113.pdf> (дата звернення: 15.10.2025)
6. Орловська Н. Проблеми регламентації бойового імунітету в кримінальному праві України. 2025. URL: <https://zenodo.org/records/15559034> (дата звернення: 15.10.2025)
7. Нерсесян А. Бойовий імунітет - реальність чи фікція? *Україна та ЄС: адаптація кримінального та кримінального процесуального законодавства: матеріали круглого столу* (23 травня 2025 року) / Н.Р. Лащук, Л.П. Брич. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/9029/1/Україна%20та%20ЄС%20мат%20кругл%20столу.pdf> (дата звернення: 15.10.2025)
8. Бойовий імунітет як механізм правового захисту військових. Національна асоціація адвокатів України. 2025. URL: <https://unba.org.ua/events/3468-bojovij-> (дата звернення: 15.10.2025)
9. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо обставин, які виключають кримінальну відповідальність за діяння, та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану та ведення воєнних, бойових дій» / Картка законопроекту №13146 від 01.04.2025 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56114> (дата звернення: 15.10.2025)
10. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» щодо удосконалення правового регулювання бойового імунітету в умовах дії правового режиму воєнного стану та ведення воєнних, бойових дій» / Картка законопроекту №13149 від 03.04.2025 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56121> (дата звернення: 15.10.2025)
11. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» щодо удосконалення правового регулювання бойового імунітету в умовах дії правового режиму воєнного стану та ведення воєнних, бойових дій» від 03.04.2025 р. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/bcee2578-9c30-460d-8b2f-9c7d6c00ef92> (дата звернення: 15.10.2025)
12. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього. Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/bcee2578-9c30-460d-8b2f-9c7d6c00ef92> (дата звернення: 15.10.2025)

REFERENCES

1. Hyunduz, M. (2024). *International and legal regulation of the concept of combat immunity and its application in the context of armed conflict in Ukraine*. The Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine, 2(4).
2. Law of Ukraine No. 2124-IX of March 15, 2022, *On amendments to the Criminal Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the definition of circumstances excluding criminal unlawfulness of an act and ensuring combat immunity under martial law*. Retrieved October 15, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#n5>.
3. Law of Ukraine No. 1932-XII of December 6, 1991, *On the Defense of Ukraine*. Retrieved September 7, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
4. Shynkarov, Y. V., & Korabel, M. H. (2023). On the issues of combat immunity in modern Ukrainian law. *Scientific Papers of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University "Law"*, 37, 36–43.
5. Ustinova, O., & Medvid, L. (2025). *Combat immunity: Amendments to the legislation of Ukraine*. Analytical and Comparative Jurisprudence. Retrieved October 15, 2025, from <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/113.pdf>.
6. Orlovska, N. (2025). *Problems of regulation of combat immunity in the criminal law of Ukraine*. Retrieved October 15, 2025, from <https://zenodo.org/records/15559034>.
7. Nersesyan, A. (2025). *Combat immunity – reality or fiction?* In N. R. Lashchuk & L. P. Brych (Eds.), *Ukraine and the EU: Adaptation of criminal and criminal procedure legislation* (Round table materials, May 23, 2025). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. Retrieved October 15, 2025, from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/9029/1/Ukraine_EU_round_table.pdf.
8. *Combat immunity as a mechanism of legal protection for the military*. (2025). National Association of Advocates of Ukraine. Retrieved October 15, 2025, from <https://unba.org.ua/events/3468-bojovij->.
9. Draft Law of Ukraine No. 13146 of April 1, 2025, *On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding circumstances excluding criminal liability for acts and ensuring combat immunity under martial law and during hostilities*. Retrieved October 15, 2025, from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56114>.
10. Draft Law of Ukraine No. 13149 of April 3, 2025, *On amendments to the Law of Ukraine "On the Defense of Ukraine" to improve the legal regulation of combat immunity under martial law and during hostilities*. Retrieved October 15, 2025, from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56121>.
11. *Conclusion on the Draft Law of Ukraine "On amendments to the Law of Ukraine 'On the Defense of Ukraine' to improve the legal regulation of combat immunity under martial law and during hostilities"* (April 3, 2025). Retrieved October 15, 2025, from <blob:https://itd.rada.gov.ua/bcee2578-9c30-460d-8b2f-9c7d6c00ef92>.
12. Law of Ukraine No. 3909-IX of August 21, 2024, *On the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and its amendments*. Retrieved October 15, 2025, from <blob:https://itd.rada.gov.ua/bcee2578-9c30-460d-8b2f-9c7d6c00ef92>.

~~~~~ * * * ~~~~~

Петков Сергій Валерійович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи в
військах (силах) Військового інституту
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка, підполковник;
ORCID: 0000-0003-4160-767X*

Шамрай Богдан Миколайович

*кандидат юридичних наук,
Начальник Центрального юридичного
управління Генерального штабу Збройних
Сил України - начальник юридичної служби
Збройних Сил України, полковник юстиції;
ORCID: 0000-0002-0076-9368*

ПОДІЛ ВІЙСЬКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ЗЛОЧИНИ ТА ПРОСТУПКИ

Анотація. У статті досліджується природа військового делікту як складного суспільного явища, що коріниться у правовому нігілізмі та особистій недисциплінованості військовослужбовця. Автори аналізують психологічні та моральні аспекти порушення встановлених правил, розглядаючи делікт як конфлікт між егоїстичними інтересами особи та суспільним обов'язком. Основну увагу приділено розмежуванню військових правопорушень на злочини та проступки за матеріальним (ступінь суспільної небезпеки) та формальним (вид санкції) критеріями.

Розглянуто структуру складу правопорушення у військовій сфері, визначено об'єкт, суб'єкт та суб'єктивну сторону військових правопорушень. Окремо висвітлено особливості інституту співучасті, що дозволяє притягати до відповідальності осіб, які не є військовослужбовцями. Детально проаналізовано норми Кримінального кодексу України (зокрема статті 402 та 403) та Дисциплінарного статуту Збройних Сил України.

Важливий акцент зроблено на останніх змінах у законодавстві (Закон № 3902-ІХ від 20 серпня 2024 року), які запровадили механізм звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності за вперше вчинене самовільне залишення частини або дезертирство за умови їхнього добровільного повернення на службу та згоди командира.

Автори обґрунтовують необхідність реформування системи військової юстиції шляхом кодифікації норм про військову дисципліну. Запропоновано створення Військово-дисциплінарного Кодексу України, який би об'єднав розпорошені антиделіктні норми, забезпечив прозорість процедур службових перевірок та мінімізував суб'єктивізм командирів при накладенні стягнень. Це сприятиме подоланню правового нігілізму та зміцненню правопорядку та обороноздатності держави в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: військовий делікт, військова дисципліна, Військово-дисциплінарний Кодекс України, військове правопорушення, воєнний стан, Дисциплінарний статут ЗС України, злочин, Кримінальний кодекс України, правовий нігілізм, проступок, суб'єкт злочину.

Petkov Sergey

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Social Work in the Armed Forces of the Military Institute of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Lieutenant Colonel

Shamrai Bohdan

Candidate of Law, Head of the Central Legal Department of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice

CLASSIFICATION OF MILITARY OFFENSES INTO CRIMES AND MISDEMEANORS

Abstract. The article examines the nature of military delict as a complex social phenomenon rooted in legal nihilism and personal lack of discipline. The authors analyze the psychological and moral aspects of violating established rules, considering delict as a conflict between personal egoistic interests and social duty. The primary focus is on distinguishing between military crimes and military misdemeanors based on material (degree of social danger) and formal (type of sanction) criteria.

The structure of the elements of an offense in the military sphere is examined, defining the object, subject, and subjective side of military criminal offenses. Special attention is paid to the institute of complicity, which allows for the prosecution of persons who are not military personnel. The norms of the Criminal Code of Ukraine (specifically Articles 402 and 403) and the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine are analyzed in detail.

A significant emphasis is placed on recent legislative changes (Law No. 3902-IX of August 20, 2024), which introduced a mechanism for exempting military personnel from criminal liability for the first-time commission of unauthorized abandonment of a unit or desertion, provided they voluntarily return to service and obtain the commander's consent.

The authors justify the need to reform the military justice system by codifying the norms of military discipline. The creation of a Military Disciplinary Code of Ukraine is proposed to consolidate scattered anti-delict norms, ensure transparency in service investigation procedures, and minimize the subjectivism of commanders when imposing sanctions. This will contribute to overcoming legal nihilism and strengthening the state's defense capability under martial law.

Keywords: military delict, legal nihilism, military crime, military misdemeanor, military discipline, martial law, Disciplinary Statute of the AFU, Criminal Code of Ukraine, Military Disciplinary Code, subject of crime.

Постановка проблеми

Актуальність дослідження щодо розмежування військових правопорушень на злочини та проступки зумовлена викликами повномасштабної збройної агресії РФ проти України, що спричинила безпрецедентне за масштабами залучення громадян до лав Сил оборони та, як наслідок, зростання кількості деліктів у військовій сфері. В умовах воєнного стану чітка диференціація між кримінально караними діяннями та дисциплінарними порушеннями стає критично важливою для забезпечення справедливості, підтримання залізної дисципліни та боєздатності підрозділів. Динамічні зміни у законодавстві (зокрема щодо гуманізації відповідальності за самовільне залишення військової частини та дезертирство за умови добровільного повернення) потребують наукового переосмислення механізмів реагування на правопорушення,

оскільки помилкова кваліфікація може призвести або до надмірного карального тиску, що деморалізує особовий склад, або до безкарності, що руйнує засади військової служби.

Таким чином, розробка чітких критеріїв розмежування деліктів та кодифікація військово-дисциплінарних норм є не просто юридичним питанням, а стратегічним елементом зміцнення національної безпеки та обороноздатності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання розмежування військових правопорушень на злочини та проступки, а також зміцнення військової дисципліни є предметом постійної уваги українських науковців та практиків. Дослідження спирається на вагомий доробок фахівців у галузі військового та кримінального права. Питання поділу військових правопорушень на злочини та проступки за ступенем їхньої суспільної небезпеки детально вивчалися у працях Р. В. Алієва, Н. А. Дмитренко, М. І. Карпенка, М. І. Панова, С. В. Петкова та В. П. Петкова, С. О. Харитоновна, О. О. Шкута та ін. Їхні дослідження заклали методологічну базу для розуміння делікту як прояву правового нігілізму та індивідуальної недисциплінованості.

Питанням відмежування військових кримінальних діянь від дисциплінарних проступків присвячені роботи Р. В. Алієва, О. Г. Боднарчука та С. В. Петкова [3; 25]. Специфіку військово-дисциплінарного проступку, його поняття та склад в умовах сучасного законодавства ґрунтовно проаналізував В. Ф. Залужний [8]. Система суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони України досліджується О. В. Нестеренко [16]. Військові адміністративні правопорушення стали предметом вивчення М. С. Моїсєєва [14].

Загальні питання військового права, статутного порядку та національної безпеки висвітлені у підручниках і посібниках за редакцією І. М. Короткіна, І. М. Шопіної, І. М. Копотуна та інших [1; 2; 3; 4]. Проблеми захисту прав військовослужбовців та конституційних гарантій в умовах воєнного стану досліджено у працях Б. М. Шамрая [20-32] та О. В. Марцеляка [13].

Особливості кваліфікації злочинів проти порядку несення служби (зокрема самовільне залишення військової частини, дезертирства, непокори) та актуальна судова практика в умовах агресії РФ відображені у роботах Є. М. Пащенко [17] та колективних науково-практичних коментарях до КК України та КУпАП [12; 15; 17].

Попри наявність значної кількості досліджень, динамічні зміни у законодавстві та виклики повномасштабної війни зумовлюють наявність низки недостатньо висвітлених аспектів. Зокрема це проблема розпорошеності антиделіктних норм. На сьогодні відповідальність за військові проступки не кодифікована і розпорошена між Дисциплінарним статутом ЗС України, КУпАП та наказами Міністерства оборони України. Це створює труднощі у правозастосуванні та порушує принцип правової визначеності. Також недостатність критеріїв розмежування у нових правових реаліях. Потребує детальнішого аналізу межі між кримінальною та дисциплінарною відповідальністю в контексті новітніх змін (Закон № 3902-ІХ), що дозволяє звільняти від відповідальності за самовільне залишення військової частини та дезертирство за умови повернення на службу.

Залишається законодавчо не врегульованим питання критеріїв, якими має керуватися командир (суб'єктивізм у прийнятті рішень), надаючи згоду на повернення військовослужбовця до частини для звільнення його від кримінальної відповідальності. Ці проблеми підсилюються та заглиблюються через відсутність єдиного кодифікованого акта. Питання перетворення Дисциплінарного статуту на повноцінний Військово-дисциплінарний Кодекс, який би містив чіткі процедурні гарантії, каталог порушень та механізми оскарження, залишається дискусійним і потребує наукового обґрунтування.

Саме цим актуальним питанням – системному розмежуванню військових деліктів та обґрунтуванню необхідності кодифікації військово-дисциплінарного законодавства – присвячена дана стаття.

Мета статті

Метою дослідження є комплексний науково-правовий аналіз чинної системи нормативно-правового регулювання військових правопорушень крізь призму їх поділу на злочини та проступки, а також виявлення концептуальних і практичних проблем такого розмежування у вітчизняному законодавстві.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачається виконання таких завдань: здійснити аналіз чинних нормативно-правових актів, що визначають правові підстави кваліфікації військових правопорушень як злочинів або проступків; дослідити співвідношення кримінально-правових та дисциплінарно-правових засобів реагування на порушення військової дисципліни; обґрунтувати необхідність реформування системи військової юстиції шляхом кодифікації норм про військову дисципліну та відповідальність військовослужбовців у межах єдиного уніфікованого Військово-дисциплінарного кодексу України.

Основний матеріал статті

Делікт – суспільне явище яке відноситься до особливостей людської психіки – нігілізму, яке виражається в особистій недисциплінованості та порушенні встановлених на основі моралі правил. Делікт є проявом правового нігілізму. Правовий нігілізм – це психологічна установка, що полягає у запереченні цінності права. Коли людина вважає, що правила “не для неї” або що вони “несправедливі”, виникає підґрунтя для делікту. Особиста недисциплінованість виступає внутрішнім фактором, коли людина не здатна або не бажає узгоджувати свою поведінку з суспільними нормами. Моральний аспект проявляється в тому, що правила базуються на моралі, а делікт – це конфлікт між егоїстичним “я хочу” та суспільним “треба” [19].

Водночас хоча психологічне коріння важливе, для права делікт (правопорушення) – це насамперед дія (або бездіяльність) і щоб нігілізм перетворився на делікт, мають бути наявні чотири елементи: *об’єкт* – суспільні відносини, на які посягають (наприклад, власність або здоров’я); *об’єктивна сторона* – саме діяння, наслідки та зв’язок між ними; *суб’єкт* – особа, яка вчинила дію (та сама “недисциплінована” людина), *суб’єктивна сторона* – психічне ставлення особи до вчинку (вина у формі умислу чи необережності) [18].

Важливо пам’ятати, що не кожне порушення моралі є деліктом. Мораль регулює внутрішній світ і оцінюється совістю або осудом суспільства. Делікт регулюється законом і тягне за собою державний примус (штраф, відшкодування збитків тощо). Нігілізм та недисциплінованість проявляються у різних формах. Правовий інфантізм: у фразах-діях “Я забув”, “Я не знав, що це важливо”. Свідомий саботаж: намагання приховати доходи або майно (особливо у чиновників). Бюрократичний бар’єр складності заповнення форм, що викликає внутрішній опір (прокрастинацію).

Як суспільне явище делікт (правопорушення) поділяється на злочин (суспільно небезпечне діяння, за вчинення якого на особа несе покарання) та проступок (суспільно-шкідливе діяння за яке на особу накладається стягнення). Зазвичай ці два поняття розмежовують за двома критеріями: матеріальним (ступінь шкоди суспільству чи іншій особі – фізичній або юридичній) та формальним (вид покарання у законі) [20].

Правопорушення може вчинятись в різних сферах суспільного життя: в митній – митні правопорушення (проступки та злочини), податковій – податкові правопорушення (злочини та проступки), в адміністративній (управлінській) – посадові або управлінські (злочини та проступки), військовій – військові (злочини та проступки). Цей поділ допомагає державі дотримуватися принципу пропорційності.

За проступок особа отримує адміністративне стягнення (штраф, догану). За злочин – кримінальне покарання (арешт, позбавлення волі) і тавро судимості.

Таблиця 1.

Характеристика	Злочин	Проступок
Ступінь суспільної небезпеки	Суспільно небезпечне діяння (завдає значної шкоди).	Суспільно шкідливе діяння (має менший ступінь небезпеки).
Наслідки для особи	Має наслідком судимість.	Не тягне судимості.
Вид санкції	Покарання (позбавлення волі, конфіскація).	Стягнення (штраф, догана, громадські роботи).
Нормативна база	Тільки Кримінальний кодекс України.	КУпАП (адміністративні), КЗпПУ, Митний кодекс України та інші нормативні акти.

Таб. 1. Характеристика критеріїв розмежування злочинів та проступків

Зокрема в митній сфері антиделіктними нормами захищається економічна безпека держави та порядок переміщення товарів через кордон. Матеріальний склад проступків (порушення митних правил): наприклад, невчасне подання декларації або порушення режиму митного складу, міститься в Митному кодексі України. Матеріальний склад злочинів (кримінальні правопорушення): контрабанда культурних цінностей, зброї або наркотиків у великих розмірах, міститься в КК України.

Антиделіктні податкові норми захищають фінансову систему та наповнення бюджету: проступки – неподання податкової звітності або помилки в розрахунках, що не призвели до великих збитків; злочини – умисне ухилення від сплати податків у значних чи особливо великих розмірах (ст. 212 КК України) [11].

Важливою та надзвичайно колізійною є адміністративна (управлінська) сфера, яка стосується порядку державного управління та обов'язків посадових осіб. Антиделіктні адміністративні норми в цій сфері покликані захищати громадян, юридичних осіб і саму державу від свавілля чиновників які вчиняють проступки: порушення вимог фінансового контролю (Стаття 172-6 КУпАП), порушення правил благоустрою або неналежне виконання обов'язків чиновником (якщо немає тяжких наслідків); злочини: зловживання владою, одержання неправомірної вигоди (хабар), службова недбалість.

Антиделіктні норми у військовій сфері спрямовані на підвищення обороноздатності держави. Зокрема вони захищають порядок несення служби військові проступки – наприклад, недбале ставлення до служби або розпивання алкоголю на території частини (ст. 172-10 – 172-20 КУпАП) [9]; військові злочини – дезертирство, самовільне залишення частини, непокора або мародерство (Розділ XIX Кримінального кодексу України) [11].

Основними законодавчими і нормативно-правовими актами, які регулюють військовий обов'язок і військову службу, є:

- 1) Закон України № 2232-ХІІ від 25 березня 1992 року “Про військовий обов'язок і військову службу”;
- 2) Закон України № 548-ХІV від 24 березня 1999 року “Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України”;
- 3) Закон України № 550-ХІV від 24 березня 1999 року “Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України”;
- 4) Закон України № 551-ХІV від 24 березня 1999 року “Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України”;
- 5) Закон України № 1934-ХІІ від 06 грудня 1991 року “Про Збройні Сили України”;

б) Закон України № 876-VII від 13 березня 2014 року “Про Національну гвардію України”;

7) Закон України № 2229-XII від 25 березня 1992 року “Про Службу безпеки України”;

8) Закон України № 1449-IV від 05 лютого 2004 року “Про Державну спеціальну службу транспорту”;

9) Закон України № 3475-IV від 23 лютого 2006 року “Про Державну службу спеціального зв’язку та захисту інформації України”;

10) Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затверджене указом Президента України № 1153/2008 від 10 грудня 2008 року;

11) Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби зовнішньої розвідки України, затверджене указом Президента України № 690/2021 від 30 грудня 2021 року;

12) Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України, затверджене указом Президента України № 1115/2009 від 29 грудня 2009 року;

13) Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України, затверджене указом Президента України № 463/2015 від 31 липня 2015 року;

14) Положення про проходження військової служби (навчання) курсантами вищих військових навчальних закладів (військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти) Служби безпеки України, затверджене указом Президента України № 739/2019 від 09 жовтня 2019 року.

Об’єктом злочинного посягання статті 401 КК України є встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби. Суб’єктом військових кримінальних правопорушень є військовослужбовець, а також військовозобов’язаний і резервіст під час проходження останнім навчальних (перевірних) або спеціальних зборів. Військовослужбовець – це громадянин, який проходить військову службу у збройних силах або інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства. Військовозобов’язаний – це особа, яка перебуває у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави. Резервісти – це військовозобов’язані громадяни, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, або інших утворених відповідно до закону військових формувань.

Кримінальна протиправність – це визнання діяння військовим кримінальним правопорушенням тільки в тому разі, якщо воно прямо передбачене у коментованому Розділі КК України. За відсутності хоча б однієї із зазначених складових діяння не може бути кваліфіковане як військове кримінальне правопорушення. Частина статті 401 КК України визначає військовими кримінальними правопорушеннями усі діяння, що передбачені у Розділі XIX КК України (статті 401–435-1). При цьому скоєння цих діянь має бути з боку військовослужбовців (під час проходження/несення військової служби), або військовозобов’язаних та резервістів (під час проходження зборів). В статті військовослужбовцем слід вважати громадянина України, який проходить службу у Збройних Силах України (інших військових формуваннях).

У частині 2 статті 401 КК України конкретизуються військові формування, службовці яких є суб’єктами скоєння військових кримінальних правопорушень. Перелік не має вичерпного характеру. Частина 3 статті 401 КК України визначає можливість, за якою особа, що не є військовослужбовцем (військовозобов’язаним та резервістом під час проходження зборів), може нести відповідальність за статтями Розділу XIX КК України. Це можливо через застосування інституту співучасті. Взагалі чинне кримінальне законодавство не містить загальних вказівок щодо можливості співучасті у кримінальних

правопорушеннях із спеціальним суб'єктом, де виконавцем є особа, наділена, крім загальних (вік, осудність), додатковими специфічними ознаками (службове становище, особливий вид професійної діяльності та інше). Але стосовно військових кримінальних правопорушень у коментованій статті прямо вказано, що співучасниками в них можуть бути й особи, які не є військовослужбовцями.

При цьому слід зауважити, що, зважаючи на специфіку військових кримінальних правопорушень, їх виконавцем може бути тільки спеціальний суб'єкт (в наших випадках військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів), а організатором, підбурювачем, пособником можуть бути й інші особи, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта.

Зважаючи на приписи статті 44 КК України, за певних обставин особа (військовослужбовець), крім поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, що передбачені статтями Розділу XIX КК України, але при цьому обов'язково до неї застосовуються заходи, які передбачені Дисциплінарним статутом Збройних Сил України. До підрозділу поліції особливого призначення Національної поліції України відноситься Корпус оперативно-раптові дії (КОРД), завданням якого є вирішення надзвичайних ситуацій,

Дисциплінарний статут Збройних Сил України визначає сутність військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів щодо її додержання, види заохочень та дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг [23].

На військовослужбовців можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: зауваження; догана; сувора догана; позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти); попередження про неповну службову відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби); пониження в посаді; пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу); пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського (старшинського) складу); звільнення з військової служби через службову невідповідність (крім осіб, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, а також військовозобов'язаних під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів та резервістів під час проходження підготовки та зборів) [23].

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України та існуючі численні загрози обороноздатності нашої держави потребували посилення захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, належного виконання громадянами України свого конституційного обов'язку. Згідно статистичних даних, лише упродовж січня-квітня 2024 року органами досудового розслідування та прокурорами було зареєстровано 10584 кримінальних проваджень за статтею 407 КК України та 7 306 кримінальних проваджень за статтею 408 Кримінального кодексу України. Загалом у провадженні органів досудового розслідування перебуває майже 19000 кримінальних проваджень за скоєння військових кримінальних правопорушень. Проте у чинному кримінальному законодавстві були відсутні правові підстави для можливості звільнення під час дії воєнного стану військовослужбовців Збройних Сил України від кримінальної відповідальності за вперше вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтями 407, 408 КК України, та за умови їх щирого каяття та бажання повернутися до проходження військової служби. Це не дозволяло військовослужбовцям Збройних Сил

України продовжити захист суверенітету і територіальної цілісності України від збройної агресії російської федерації [11].

З метою вдосконалення під час дії воєнного стану кримінального законодавства у сфері злочинів проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби Верховна Рада України 20 серпня 2024 року прийняла Закон України №3902-IX “Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану”, яким коментовану статтю України було доповнено частиною 5, відповідно до якої особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 КК України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби.

Таким чином, законодавець визначив, що для застосування частини 5 статті 401 КК України необхідна сукупність наступних умов: особа вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407 та 408 КК України; особа добровільно звернулася з відповідним клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби; командир (начальник) військової частини (установи) письмово погодив це.

Зазначеним Законом №3902-IX частину 2 статті 286 і частину 1 статті 287 Кримінального процесуального кодексу України було доповнено нормами, за якими у разі наявності підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченої частиною 5 статті 401 КК України, прокурор або суд повинен отримати письмову згоду командира (начальника) військової частини (установи) про можливість продовження проходження військової служби таким підозрюваним або обвинуваченим.

Таким чином, законодавець в основу рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності поклав рішення третіх осіб, оскільки вводиться залежність питання звільнення від письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження особою військової служби. Разом з тим, законодавець не встановив критерії, якими мав би керуватися командир (начальник) військової частини (установи) при наданні згоди.

Суспільна безпека непокори (стаття 402 КК України) полягає в порушенні закріпленого у військових статутах порядку управління військами, встановленого з метою забезпечення їхньої постійної боєготовності та боєздатності, ускладненні нормального виконання військовими частинами та підрозділами покладених на них завдань.

Основним безпосереднім об'єктом даного кримінального правопорушення є порядок виконання у військових формуваннях України наказів, який забезпечує необхідні в умовах військової служби відносини підлеглості та військової честі. З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення може виражатися у двох формах: відкрита відмова виконати наказ начальника; інше умисне невиконання наказу.

Непокора вважається закінченою, залежно від форми її вчинення, з моменту відмови виконати наказ начальника або з моменту його фактичного невиконання. Так, відповідно до Закону України № 551-XIV від 24 березня 1999 року “Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України”: військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця додержуватися Конституції України та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги статутів Збройних Сил України, накази

командирів; право командира – віддавати накази і розпорядження, а обов’язок підлеглого – їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження; наказ має бути виконаний сумлінно, точно та у встановлений строк; відповідальність за наказ несе командир, який його віддав.

Згідно Закону України №548-XIV від 24 березня 1999 року “Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України”: єдиноначальність є одним із принципів будівництва і керівництва Збройними Силами України і полягає: в наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і покладенні на нього персональної відповідальності перед державою за всі сторони життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця; в наданні командирові (начальникові) права одноособово приймати рішення, віддавати накази; в забезпеченні виконання зазначених рішень (наказів), виходячи із всебічної оцінки обстановки та керуючись вимогами законів і статутів Збройних Сил України; за своїм службовим становищем і військовим званням військовослужбовці можуть бути начальниками або підлеглими стосовно інших військовослужбовців; начальник має право віддавати підлеглому накази і зобов’язаний перевіряти їх виконання підлеглий зобов’язаний беззастережно виконувати накази начальника; начальники, яким військовослужбовці підпорядковані за службою, у тому числі і тимчасово, є прямими начальниками для цих військовослужбовців (найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником); військовослужбовець після отримання наказу відповідає: «Слухаюсь» і далі виконує його; військовослужбовець зобов’язаний неухильно виконати відданий йому наказ у зазначений термін.

Відповідно до Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого указом Президента України №1153/2008 від 10 грудня 2008 року, право видавати накази по особовому складу надається командирам, командувачам, начальникам, керівникам органів військового управління, з’єднань, військових частин, установ, організацій, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, які утримуються на окремих штатах, за посадами яких штатом передбачено військове звання полковника (капітана 1 рангу) і вище, а також керівникам служб персоналу Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України.

Суб’єктом кримінального правопорушення є військовослужбовець (військовозобов’язаний та резервіст під час проходження зборів), підлеглий щодо начальника, який віддав наказ. З суб’єктивної сторони кримінальне правопорушення може бути вчинене лише з прямим умислом. Мотиви непокори у цілому не мають значення для кваліфікації. Психічне ставлення до тяжких наслідків може характеризуватися тільки необережністю.

Спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Державного бюро розслідувань та Міністерства оборони України № 25/60/99 від 09 лютого 2024 року “Про обмін інформацією між органами прокуратури, Державного бюро розслідувань та Військової служби правопорядку у Збройних Силах України щодо правопорушень, вчинених військовослужбовцями, працівниками Міністерства оборони України, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, військовозобов’язаними та резервістами під час проходження зборів, а також проведення відповідних звірок” визначено, що слідчі, дізнавачі, керівники органу досудового розслідування Державного бюро розслідувань, прокурори спеціалізованих прокуратур у сфері оборони після внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про кримінальне правопорушення, передбачене статтею 402 КК України, зобов’язані письмово інформувати відповідні органи управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, які в свою чергу до 05 числа кожного місяця зобов’язані надавати керівнику відповідного органу досудового розслідування територіального управління Державного бюро розслідувань для погодження у 2 примірниках акт звірки щодо

кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, працівниками Міністерства оборони України, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, та результатів їх досудового розслідування (Додаток 1 до зазначеного наказу).

Кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення за частиною 2 статті 402 КК України є: скоєння його групою осіб; спричинення ним тяжких наслідків.

Відповідно до статті 28 КК України кримінальне правопорушення визнається таким, що вчинене за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення.

Спричинення тяжких наслідків передбачає спричинення великої матеріальної шкоди, заподіяння потерпілим тяжких тілесних ушкоджень, значне зниження тривалості життя людей, тощо.

Кваліфікаційною ознакою кримінального правопорушення за частиною 3 статті 402 КК України є непокора, вчинена в умовах особливого періоду, крім воєнного стану. Особливий період – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення за частиною 4 статті 402 КК України є непокора, вчинена в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Згідно Примітки до статті 402 КК України під бойовою обстановкою в коментованій статті слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

Колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду в своїй постанові від 23 травня 2024 року (справа № 185/4595/22, провадження № 51-7414км23) зазначила наступне: «Непокора порушує закріплений у військових статутах порядок керування військами й перешкоджає нормальному виконанню військовими частинами та підрозділами покладених на них завдань. Це діяння заподіює істотну шкоду суспільним відносинам у сфері встановленого порядку несення військової служби, що охороняються кримінальним законом, та здатне створити реальну загрозу спричинення такої шкоди, що й визначає його суспільну небезпеку. Скоєна засудженим в умовах воєнного стану непокора, навіть за відсутності конкретних тяжких наслідків, є діянням, яке характеризується всіма ознаками складу злочину, передбаченого частиною 4

статті 402 Кримінального кодексу України, та безсумнівно становить притаманну злочину суспільну небезпеку».

Основним безпосереднім об'єктом військового злочину невиконання наказу (стаття 403 КК України) є порядок виконання у військових формуваннях України наказів, який забезпечує необхідні в умовах військової служби відносини підлеглості та військової честі. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується тільки бездіяльністю, а саме, невиконанням наказу начальника, вчинене за відсутності ознак, зазначених у частині 1 статті 402 КК України. За приписами статті 403 КК України мають каратися випадки невиконання, неточного або неповного виконання законного наказу внаслідок неухважності, безпам'ятності тощо.

Кримінальне правопорушення є закінченим з моменту фактичного настання тяжких наслідків. Перелік можливих тяжких наслідків закон не визначає, проте ними можуть бути завдана суттєва матеріальна шкода, смерть особи, тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, втрата боєздатності підрозділу тощо.

Суб'єктом кримінального правопорушення є військовослужбовець (військовозобов'язаний та резервіст під час проходження зборів), підлеглий щодо начальника, який віддав наказ. З суб'єктивної сторони невиконання наказу начальника вчинюється лише з необережності у вигляді кримінальної протиправної недбалості або кримінальної протиправної самовпевненості. Тобто при невиконанні наказу винний не розглядав можливості не виконувати наказ, хоча повинен був і міг передбачити. Або свідомо не виконав наказ, легковажно розраховуючи на обставини, завдяки яким його буде виконано. Це спільно з іншими ознаками цього кримінального правопорушення (тяжкими наслідками) дозволяє відмежовувати невиконання наказу від кримінального правопорушення, передбаченого частиною 2 стаття 402 КК України (непогора, що спричинила тяжкі наслідки). Якщо військовослужбовець не виконав наказ, але тяжких наслідків не було спричинено, тоді дії не кваліфікуються за коментованою статтею.

Кваліфікаційною ознакою кримінального правопорушення за частиною 2 статті 403 КК України є те саме діяння, вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану. Кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення за частиною 3 статті 403 КК України є діяння, передбачене частиною 1 цієї статті, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Висновки

Якщо відповідальність за військові злочини чітко регламентована та зконцентрована в одному нормативному акті – КК України, то відповідальність за військові проступки наразі розпоршена між багатьма нормативними актами, що надзвичайно не раціонально та не відповідає принципу правової визначеності. Доречно перетворити нинішній Дисциплінарний статут ЗСУ на повноцінний Військово-дисциплінарний Кодекс, структурований за класичним юридичним зразком: Загальна частина: – правила військової дисципліни. Особлива частина – порушення. Спеціальна – особливості проведення службової перевірки та притягнення до дисциплінарної відповідальності. Така кодифікація дозволила б усунути розпорошеність норм між Статутом, наказами Міноборони та КУпАП.

Загальна частина: Основи дисципліни. Тут мають бути закладені "правила гри" та психологія військового порядку. Визначення військової дисципліни: не просто як "суворе дотримання статутів", а як професійний стандарт. Суб'єкти: військовослужбовці, резервісти та військовозобов'язані під час зборів та інших режимів. Принципи: єдиноначальність, законність наказу, повага до гідності підлеглого. Обставини, що виключають відповідальність: наприклад, виконання наказу в умовах крайньої необхідності або бойового імунітету.

Особлива частина: Каталог порушень. Замість загальних формулювань – чіткий перелік складів проступків, розділений на категорії. Проти порядку підпорядкованості:

невиконання наказу (що не тягне кримінальної відповідальності), порушення субординації. Проти порядку несення служби: порушення правил вартової, внутрішньої чи патрульної служби. Проти порядку збереження майна: втрата або псування спорядження через недисциплінованість. Ганебні вчинки: вживання алкоголю, наркотичних засобів, порушення правил етикету військовослужбовця.

Спеціальна частина: Процесуальні гарантії. Це найважливіший блок для захисту прав: службова перевірка: чіткі строки, право на адвоката (представника), право надавати докази. Доказування: фото/відеофіксація, покази свідків, результати тестів на алкоголь. Види стягнень: від зауваження до пониження у званні чи звільнення з військової служби. Механізм оскарження: порядок звернення до вищого командування або військового омбудсмена.

Переваги такої структури полягають в наступному. Прозорість: кожен солдат і офіцер знає: “за дію А передбачено стягнення Б, а процедура доведення – В”. Боротьба з правовим нігілізмом: коли правила чіткі та однакові для всіх (від солдата до генерала), рівень особистої дисципліни зростає. Мінімізація суб'єктивізму: командир не зможе покарати “на власний розсуд”, виходячи за рамки Особливої частини Кодексу.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження встановлено, що поділ військових правопорушень на злочини та проступки є не лише техніко-юридичним інструментом диференціації юридичної відповідальності, а й важливим елементом формування ефективної системи забезпечення військової дисципліни, заснованої на принципах правової визначеності, пропорційності та справедливості.

Військові проступки за своєю правовою природою доцільно розглядати як різновид спеціальних адміністративних деліктів, які характеризуються особливим суб'єктивним складом, підвищеним рівнем публічно-правової відповідальності та функціональною спрямованістю на підтримання внутрішнього правопорядку у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Такий підхід забезпечує чітке відмежування військових проступків від військових злочинів і унеможливорює необґрунтовану криміналізацію діянь, що за своїм ступенем суспільної небезпеки не досягають кримінально-правового рівня.

Фрагментарність чинного нормативно-правового регулювання військової дисциплінарної відповідальності створює передумови для правової невизначеності та різнотлумачень у правозастосовній практиці, що, своєю чергою, сприяє поширенню проявів правового нігілізму у військовому середовищі. За відсутності чітко систематизованих і уніфікованих правил відповідальності зростає ризик вибіркового застосування дисциплінарних стягнень та нерівності військовослужбовців перед законом.

У зв'язку з цим аргументовано, що кодифікація норм, які регламентують військову дисципліну та дисциплінарну відповідальність військовослужбовців, у межах єдиного Військово-дисциплінарного кодексу України здатна істотно знизити рівень суб'єктивізму у діяльності командирів (начальників), оскільки межі та підстави дисциплінарної відповідальності будуть чітко визначені нормами Особливої частини такого кодексу, що унеможливить накладення стягнень «на власний розсуд» поза встановленими законом рамками.

Зроблено висновок, що запровадження уніфікованої та прозорої моделі дисциплінарної відповідальності, однакової для всіх категорій військовослужбовців – від рядового складу до осіб вищого офіцерського корпусу, сприятиме підвищенню рівня особистої та службової дисципліни, формуванню довіри до інститутів військової юстиції та ефективній протидії правовому нігілізму у сфері військових правовідносин.

Отже, реалізація запропонованих у статті підходів відповідає як внутрішнім потребам реформування національної системи військової юстиції, так і загальноновизнаним міжнародним стандартам верховенства права та демократичного цивільного контролю над збройними силами, що є особливо актуальним в умовах трансформації сектору безпеки і оборони України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Бойко О. В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних Сил України : монографія. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. 667 с.
2. Військова служба правопорядку у Збройних Силах України. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення, судова практика. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 494 с.
3. Військове право : підручник / Р. В. Алієв та ін. ; за ред. І.М. Коропатніка, І.М. Шопіної. Київ: Алерта, 2019. 648 с.
4. Військові правопорушення : практ. посіб. / І. М. Копотун та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2022. 360 с.
5. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
6. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
8. Залужний В. Ф. Військово-дисциплінарний проступок: поняття, склад, особливості нормативного закріплення у військово-дисциплінарному законодавстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221397>.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-Х: станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
10. Конституція України. Науково-практичний коментар : станом на січень 2020 р. / Я. О. Берназюк та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2020. 290 с.
11. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Т. I : станом на 17 лют. 2025 р. / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : Центр учбової літератури, 2025. 708 с.
13. Марцеляк О. В. Військовий омбудсман як інституційна гарантія захисту прав військовослужбовців (зарубіжний досвід). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81, ч. 1. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.20>.
14. Моїсєєв М. С. Військові адміністративні правопорушення: поняття та характерні ознаки. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. № 16. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-115-119>.
15. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення: станом на 01.12.2019 / за заг. ред. С. В. Петкова. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 792 с.
16. Нестеренко О. В. Система суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони України. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.04>.
17. Пащенко Є. М. Злочинність військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань України в умовах агресії росії проти України. Кримінологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81, ч. 2. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.50>.
18. Петков В., Петков С. Юридична відповідальність за злочини: до питання щодо видового поділу правопорушень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. № 2 (54). С. 57–63.
19. Петков С. В. До питання про види юридичної відповідальності в контексті зміни державотворчих парадигм. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2021. № 1 (2). С. 119–126.

20. Петков С. В. Поділ правопорушення (*delictum*) за ступенем суспільної небезпеки на проступок (суспільно шкідливе діяння) та злочин (суспільно небезпечне діяння) в контексті реформування кримінальної юстиції. *Публічне право*. 2020. № 1. С. 72–84.
21. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10.12.2008 № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#n17>(дата звернення: 13.01.2026).
22. Правовий режим воєнного стану в Україні : [зб. матер.] / уклад.: В. М. Бесчастний та ін.; за заг. ред. Б. М. Шамрая. Київ : ВД «Професіонал», 2025. 468 с.
23. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV : станом на 9 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
24. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 13.01.2026).
25. Провадження у справах про адміністративні правопорушення : навч. посіб. / О. Г. Боднарчук та ін. ; під заг. ред. С. В. Петкова. Київ : КНТ, 2023. 197 с.
26. Процесуальні документи в кримінальному провадженні та в кримінальному судочинстві. Практичний коментар та зразки / уклад.: І. М. Копотун та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 200 с.
27. Сили територіальної оборони Збройних Сил України. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 274 с.
28. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37573> (дата звернення: 13.01.2026).
29. Український національний спротив (рух опору, партизанський рух) під час російсько-української війни : [зб. матер.] / уклад.: І. М. Коропатнік та ін. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 428 с.
30. Шамрай Б. М. Конституційні гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 256 с.
31. Шамрай Б. М. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 1 (3(28)). С. 70–73. DOI: 10.32837/ryuv.v1i3(28).322.
32. Шамрай Б. М. Теоретичні дослідження гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні. *Юридичний вісник Національного авіаційного університету. Повітряне і космічне право*. 2013. № 3 (28). С. 37–42.

REFERENCES

1. Boiko, O. V. (2020). *Teoriia i metodyka formuvannia liderskoi kompetentnosti ofitseriv Zbroinykh Syl Ukrainy*[Theory and methodology of forming leadership competence of officers of the Armed Forces of Ukraine] (Monograph). Zhytomyr: O.O. Yevenok.
2. *Viiskova sluzhba pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy. Istoriia, suchasnyi stan, osnovni normatyvni akty, komentari i roziasnennia, sudova praktyka* [Military law enforcement service in the Armed Forces of Ukraine. History, current state, basic regulations, comments and explanations, judicial practice] (2022). Kyiv: VD «Professional».
3. Aliev, R. F., Petkov, S. V., & Stetsiuk, S. P. (2019). *Viiskove pravo: pidruchnyk* [Military law: textbook] (I. M. Koropatnik & I. M. Shopina, Eds.). Kyiv: Alerta.
4. Kopotun, I. M., Koropatnik, I. M., & Aliev, R. V. (2022). *Viiskovi pravoporushennia. Praktychnyi posibnyk* [Military offenses. Practical guide]. Kyiv: VD «Professional».
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). *Pro oboronu Ukrainy* [On the defense of Ukraine] (Law of Ukraine No. 1932-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). *Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu* [On the foundations of national resistance] (Law of Ukraine No. 1702-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu* [On the legal regime of martial law] (Law of Ukraine No. 389-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
8. Zaluzhnyi, V. F. (2022). Viiskovo-dystsyplinarnyi prostupok: poniattia, sklad, osoblyvosti normatyvnoho zakriplennia u viiskovo-dystsyplinarnomu zakonodavstvi [Military disciplinary offense: concept, composition, features of regulatory consolidation in military disciplinary legislation]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, (6). <https://doi.org/10.32782/39221397>
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (1984). *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia* [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (No. 8073-X). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
10. Bernaziuk, Ya. O., Velychko, V. O., & Petkov, S. V. (2020). *Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentari* [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]. Kyiv: VD «Professional».
11. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine] (No. 2341-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
12. Kopotun, I. M. (Ed.). (2025). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentari* [Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary] (Vol. 1). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
13. Martseliak, O. V. (2024). Viiskovyi ombudsman yak instytutysiina harantiia zakhystu prav viiskovosluzhbovtziv (zarubizhnyi dosvid) [Military ombudsman as an institutional guarantee of protection of the rights of servicemen (foreign experience)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 81(1). <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.20>
14. Moiseiev, M. S. (2024). Viiskovi administratyvni pravoporushennia: poniattia ta kharakterni oznaky [Military administrative offenses: concepts and characteristic features]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*, (16). <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-115-119>
15. Petkov, S. V. (Ed.). (2020). *Naukovo-praktychnyi komentari Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia* [Scientific and practical commentary on the Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Kyiv: Yurinkom Inter.
16. Nesterenko, O. V. (2020). Systema subiektiv zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [System of subjects of ensuring national security and defense of Ukraine]. *Law and Safety*, (2). <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.04>
17. Pashchenko, Ye. M. (2024). Zlochynnist viiskovosluzhbovtziv ZSU ta inshykh viiskovykh formuvan Ukrainy v umovakh ahresii rosii proty Ukrainy. Kryminolohichni aspekt [Crime of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and other military formations of Ukraine in the conditions of Russian aggression against Ukraine. Criminological aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 81(2). <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.50>
18. Petkov, V., & Pietkov, S. (2023). Yurydychna vidpovidalnist za zlochyny: do pyttannia shchodo vydovoho podilu pravoporushen [Legal liability for crimes: on the issue of specific division of offenses]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky*, 2(54), 57–63.
19. Petkov, S. V. (2021). Do pyttannia pro vydy yurydychnoi vidpovidalnosti v konteksti zminy derzhavotvorchykh paradyhm [On the question of types of legal liability in the context of changing state-building paradigms]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii: Pravo*, 1(2), 119–126.

20. Petkov, S. V. (2020). Podil pravoporushennia (delictum) za stupenem suspilnoi nebezpeky na prostupok ta zlochyn [Division of an offense (delictum) by the degree of public danger into a misdemeanor and a crime]. *Publichne pravo*, (1), 72–84.
21. President of Ukraine. (2008). *Polozhennia pro prokhozhenia hromadianamy Ukrainy viiskovoi sluzhby u Zbroinykh Sylakh Ukrainy* [Regulations on the military service of citizens of Ukraine in the Armed Forces of Ukraine] (Decree No. 1153/2008). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008>
22. Shamrai, B. M. (Ed.). (2025). *Pravovyi rezhym voiennoho stanu v Ukraini* [Legal regime of martial law in Ukraine]. Kyiv: VD «Professional».
23. Verkhovna Rada of Ukraine. (1999). *Pro Dystsyplinarnyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy* [On the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine] (Law of Ukraine No. 551-XIV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>
24. Verkhovna Rada of Ukraine. (1999). *Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy* [On the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine] (Law of Ukraine No. 548-XIV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>
25. Petkov, S. V. (Ed.). (2023). *Provdzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia* [Proceedings in cases of administrative offenses]. Kyiv: KNT.
26. Kopotun, I. M., Koropatnik, I. M., & Pietkov, S. V. (2023). *Protsesualni dokumenty v kryminalnomu provdzhenni ta v kryminalnomu sudochynstvi* [Procedural documents in criminal proceedings and in criminal justice]. Kyiv: VD «Professional».
27. *Syly terytorialnoi oborony Zbroinykh Syl Ukrainy* [Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine]. (2022). Kyiv: Tsentr uchbovnoi literatury.
28. President of Ukraine. (2021). *Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy* [On the Military Security Strategy of Ukraine] (Decree No. 121/2021). <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37573>
29. Koropatnik, I. M., & Petkov, S. V. (Eds.). (2023). *Ukrainskyi natsionalnyi sprotyv pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny* [Ukrainian national resistance during the Russian-Ukrainian war]. Kyiv: VD «Professional».
30. Shamrai, B. M. (2025). *Konstytutsiini harantii prav ta svobod viiskovosluzhbovtiv v Ukraini* [Constitutional guarantees of the rights and freedoms of servicemen in Ukraine] (Monograph). Kyiv: Yurinkom Inter.
31. Shamrai, B. M. (2020). Pravovi aspekty obmezhenia konstytutsiinykh prav ta svobod viiskovosluzhbovtiv pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Legal aspects of limiting constitutional rights and freedoms of servicemen during the legal regime of martial law]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 1(3), 70–73. [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3\(28\).322](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3(28).322)
32. Shamrai, B. M. (2013). Teoretychni doslidzhennia harantii konstytutsiinykh prav i svobod viiskovosluzhbovtiv v Ukraini [Theoretical studies of guarantees of constitutional rights and freedoms of servicemen in Ukraine]. *Air and Space Law*, (3), 37–42.

~~~~~ * * * ~~~~~

Смиряко Євген Вікторович

слухач навчальної групи № 7202

навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України;

ORCID: 0009-0005-4360-0780

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДІЇ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз підходів притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовців в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Дослідження фокусується на ключовій суперечності, з якою зіткнулася державна політика: необхідності підтримання найсуворішої військової дисципліни та потребі у збереженні боєздатного особового складу в умовах затяжної війни.

Доведено, що правова реакція держави на виклики війни розвивалася діалектично, поєднуючи значне посилення санкцій за військові кримінальні правопорушення з подальшим впровадженням прагматичних, гуманізуючих механізмів, спрямованих на збереження особового складу. Цей розвиток пройшов два етапи. Перший, 2022 рік – Закон України “Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці” від 13.12.2022 № 2839-IX, що усунув судову дискрецію щодо призначення умовних термінів.

Проаналізовано ієрархічну систему ключових правових понять – “особливий період”, “воєнний стан”, “бойова обстановка” – як умов для диференціації юридичної відповідальності. Доведено, що використання цих термінів (де “бойова обстановка” є оціночною категорією) як кваліфікуючих ознак є інструментом калібрування санкцій.

Розглянуто законодавчі зміни, зокрема суперечливу динаміку між законами, що посилювали репресивність у 2022 році, та ініціативами 2024 року, що створили умови для звільнення від відповідальності. Другий етап, 2024 рік – Закон України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану” від 20.08.2024 № 3902-IX, що запровадив “другий шанс”.

Висвітлено роль судової практики Верховного Суду як стабілізуючого фактора, що забезпечує баланс між імперативами державної безпеки та дотриманням верховенства права. Проаналізовано позиції щодо стандартів доказування та розмежування кваліфікуючої ознаки від обтяжуючої обставини.

Ключові слова: особливий період, воєнний стан, бойова обстановка, військові кримінальні правопорушення, кваліфікуючі ознаки, самовільне залишення військової частини, дезертирство, судова практика, гуманізація відповідальності, посилення відповідальності.

Simiryako Yevgen
student officer of study group 7202
war history, law, social sciences institute
National University of Defense of Ukraine

REGULATORY, LEGAL, AND PRACTICAL ASPECTS OF BRINGING MILITARY PERSONNEL TO CRIMINAL RESPONSIBILITY DURING A SPECIAL PERIOD

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of approaches to bringing military personnel to criminal responsibility in the context of the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began on February 24, 2022. The study focuses on the key contradiction faced by state policy: the need to maintain the strictest military discipline and the pragmatic need to preserve combat-ready personnel in the context of a protracted war.

It has been proven that the state's legal response to the challenges of war developed dialectically, combining a significant strengthening of sanctions for military criminal offenses with the subsequent introduction of pragmatic, humanizing mechanisms aimed at preserving personnel. This development went through two stages. The first, 2022 – Law of Ukraine “On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine, and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Specifics of Military Service in Conditions of Martial Law or in a Combat Situation” dated 13.12.2022 No. 2839-IX, which eliminated judicial discretion in imposing suspended sentences.

The hierarchical system of key legal concepts – “special period”, “martial law”, “combat situation” – as conditions for the differentiation of legal liability was analysed. It has been proven that the use of these terms (where “combat situation” is an evaluative category) as qualifying characteristics is a tool for calibrating sanctions.

Legislative changes are considered, in particular the contradictory dynamics between the laws that increased repression in 2022 and the initiatives of 2024 that created conditions for exemption from liability. Second stage, 2024 – Law of Ukraine “On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, and Other Laws of Ukraine Regarding the Improvement of Criminal Liability for Crimes Against the Established Order of Military Service During Martial Law” dated 20 August 2024 No. 3902-IX, which introduced a “second chance.”

The role of the Supreme Court’s judicial practice as a stabilizing factor that ensures a balance between the imperatives of state security and respect for the rule of law is highlighted. The positions on the standards of proof and the distinction between a qualifying feature and an aggravating circumstance are analyzed.

Keywords: special period, martial law, combat situation, military criminal offenses, qualifying characteristics, unauthorized absence from military unit, desertion, judicial practice, humanization of liability, increased liability.

Постановка проблеми

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України та введення на всій території держави воєнного стану кардинально змінили правові реалії, поставивши перед правоохоронною системою безпрецедентні виклики. Різке зростання кількості військових кримінальних правопорушень зумовило первинну реакцію законодавця у вигляді посилення відповідальності. Однак реалії затяжної війни виявили суперечність між необхідністю підтримання суворої дисципліни та прагматичною потребою у збереженні особового складу. Таким чином, ключова проблема полягає у дослідженні змін законодавчих підходів – від максимальної репресивності до гуманізації – та пошуку

балансу між забезпеченням обороноздатності держави та дотриманням прав військовослужбовців в екстремальних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення перебувала у фокусі уваги таких провідних українських вчених-правників, як О. М. Артеменка, В. К. Грищука, М. І. Карпенка, В. О. Навроцького, М. І. Панова, Є. М. Пащенко, С. О. Харитонова та інших. Водночас динаміка законодавчих змін та формування нової судової практики в умовах повномасштабної війни зумовлюють нагальну необхідність подальших комплексних досліджень у цій сфері.

Мета статті

Мета статті полягає у комплексному аналізі розвитку інституту кримінальної відповідальності військовослужбовців в Україні після 24 лютого 2022 року, дослідження динаміки змін законодавства від посилення до гуманізації відповідальності, а також висвітлення ролі судової практики у забезпеченні балансу між інтересами обороноздатності та захистом прав людини.

Основний матеріал статті

Для коректної кваліфікації військових кримінальних правопорушень та розуміння логіки законодавця у диференціації відповідальності ключовим є чітке розмежування понять “особливий період”, “воєнний стан” та “бойова обстановка”. Ці терміни, хоч і пов’язані між собою, але не є тотожними та мають різне правове навантаження, утворюючи продуману архітектуру ескалації правових режимів та, відповідно, кримінальної відповідальності.

“Особливий період” є найширшим із цих понять. Згідно зі ст. 1 Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” від 21.10.1993 № 3543-ХІІ, це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов’язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення воєнних дій [1].

“Воєнний стан” – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Його правові засади визначаються Законом України “Про правовий режим воєнного стану” від 12.05.2015

№ 389-VIII [2]. Цей режим є більш інтенсивним, ніж “особливий період”, і передбачає можливість тимчасового обмеження конституційних прав та надання надзвичайних повноважень військовому командуванню. Таким чином, воєнний стан є складовою особливого періоду, але не тотожний йому, позначаючи фазу активної та прямої воєнної загрози [3].

“Бойова обстановка” – це поняття, яке не має чіткого законодавчого визначення і є оціночною категорією. В теорії кримінального права та судовій практиці під бойовою обстановкою розуміють умови безпосереднього ведення бойових дій (наступ, оборона, бій) або існування реальної та безпосередньої загрози їх початку. Встановлення наявності бойової обстановки є прерогативою суду в кожному конкретному випадку.

Отже, узагальнюючи, можна сказати, що структура правових станів, яка зображена на схемі (рис. 1), є не просто термінологічною вправою, а свідомим законодавчим інструментом для калібрування кримінальної відповідальності.

Рис. 1. Структура правових станів

Вибір конкретного терміна як кваліфікуючої ознаки у статті Кримінального кодексу України (далі – КК України) прямо відображає оцінку законодавцем ступеня суспільної небезпечності діяння. Наприклад, для таких військових кримінальних правопорушень, як перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України (далі – ЗС України)

(ст. 114-1 КК України), достатньою умовою є “особливий період” [4]. Натомість для найтяжчих посягань на військову дисципліну, таких як непокоря (ст. 402 КК України) чи дезертирство (ст. 408 КК України), законодавець вимагає більш інтенсивних станів – “в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці” [5]. Це демонструє логічний підхід: чим прямішою є загроза боєздатності та військовому порядку, тим більш специфічні та суворі умови вимагаються для настання посиленої відповідальності.

Розділ XIX Особливої частини КК України містить вичерпний перелік діянь, що визнаються військовими кримінальними правопорушеннями. Легальне визначення цього поняття надано у статті 401 КК України, згідно з якою військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби [5]. Ключовою ознакою, що об’єднує всі кримінальні правопорушення цієї групи, є їх родовий об’єкт – суспільні відносини, що забезпечують встановлений законодавством порядок несення та проходження військової служби. Цей порядок є сукупністю правил і вимог, закріплених у Конституції України, законах та військових статутах [6].

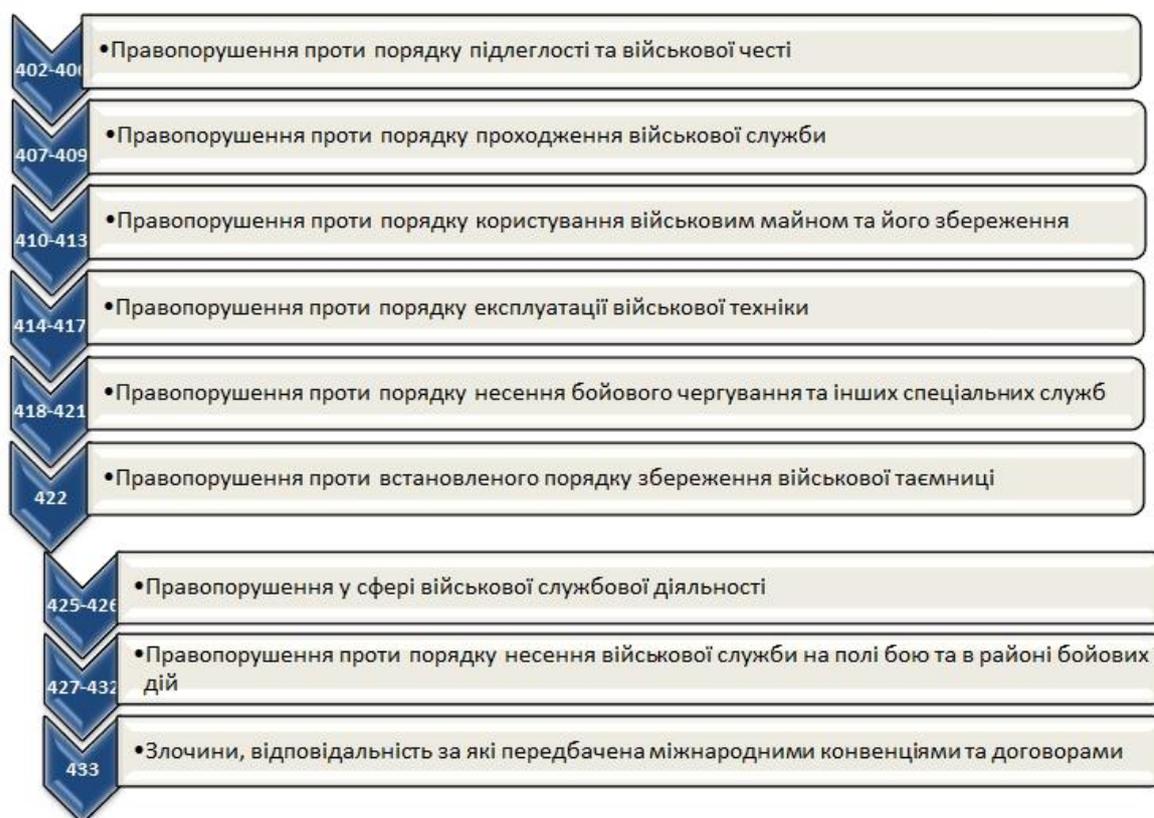
Відмінною рисою військових кримінальних правопорушень є наявність спеціального суб’єкта. Відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 401 КК України, відповідальність за статтями Розділу XIX КК України несуть військовослужбовці ЗС України та інших військових формувань, а також військовозобов’язані та резервісти під час проходження зборів [5].

Окремої уваги заслуговує питання відповідальності цивільних осіб. Частина 3 ст. 401 КК України встановлює, що особи, не зазначені у частинах першій та другій цієї статті, за співучасть у військових кримінальних правопорушеннях підлягають відповідальності за відповідними статтями цього розділу [5]. Це положення є винятком із загального правила і створює певні складнощі на практиці, що є предметом наукових дискусій [7].

Наукова доктрина та логіка побудови Розділу XIX КК України дозволяють класифікувати військові кримінальні правопорушення за їх безпосереднім об’єктом

посягання. Така систематизація сприяє глибшому розумінню сутності кожного військового кримінального правопорушення. Спираючись на доктринальні підходи, можна виділити такі основні групи (рис. 2) [7]:

- Правопорушення проти порядку підлеглості та військової честі (статті 402 – 406 КК України).
- Правопорушення проти порядку проходження військової служби (статті 407 – 409 КК України).
- Правопорушення проти порядку користування військовим майном та його збереження (статті 410 – 413 КК України).
- Правопорушення проти порядку експлуатації військової техніки (статті 414 – 417 КК України).
- Правопорушення проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб (статті 418 – 421 КК України).
- Правопорушення проти встановленого порядку збереження військової таємниці (ст. 422 КК України).
- Правопорушення у сфері військової службової діяльності (статті 425 – 426 КК України).
- Правопорушення проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій (статті 427 – 432 КК України).
- Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями та договорами (статті 433 – 435 КК України).

Рис. 2. Основні групи військових кримінальних правопорушень

Ця класифікація демонструє різноманітність суспільних відносин, що охороняються нормами Розділу XIX КК України, та підкреслює комплексний характер встановленого порядку несення військової служби.

Разом з тим, однією з ключових особливостей кримінально-правового регулювання є використання умов, в яких вчиняється діяння, як кваліфікуючих ознак. Вчинення кримінального правопорушення “в умовах воєнного

стану” чи “в бойовій обстановці” у багатьох складах військових кримінальних правопорушень перетворює його на кваліфікований або особливо кваліфікований, що тягне за собою значно суворіше покарання. Суспільна небезпечність військових кримінальних правопорушень в умовах ведення бойових дій незрівнянно вища, адже невиконання наказу чи залишення позицій може призвести до катастрофічних наслідків.

Такий підхід законодавця наочно демонструє порівняльний аналіз санкцій, наведений у таблиці.

Таблиця

Порівняльний аналіз санкцій за окремі військові кримінальні правопорушення, вчинені в мирний час та в умовах особливого періоду

Кримінальне правопорушення	Частина статті КК	Умови вчинення	Санкція
Непокора	ч. 1 ст. 402	Мирний час	до 3 років позбавлення волі
	ч. 4 ст. 402	Воєнний стан / бойова обстановка	від 5 до 10 років позбавлення волі
Самовільне залишення частини	ч. 3 ст. 407	Тривалість понад місяць	від 2 до 5 років позбавлення волі
	ч. 5 ст. 407	Воєнний стан / бойова обстановка	від 5 до 10 років позбавлення волі
Дезертирство	ч. 1 ст. 408	Загальний склад	від 2 до 5 років позбавлення волі
	ч. 4 ст. 408	Воєнний стан / бойова обстановка	від 5 до 12 років позбавлення волі

Апогеєм цієї тенденції до посилення репресивності стало прийняття Закону України “Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці” від 13.12.2022 № 2839-IX [8]. Цей нормативно-правовий акт фактично ліквідував судовий розгляд щодо можливості призначення умовних термінів за найпоширеніші військові кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану. Це рішення було спрямоване на забезпечення максимальної жорсткості та невідворотності покарання, що мало слугувати потужним превентивним сигналом для всіх військовослужбовців.

Важливо також відмежовувати кваліфікуючу ознаку “вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану” від обставини, що обтяжує покарання, “вчинення кримінального правопорушення з використанням умов воєнного стану” (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України). Як роз’яснив Верховний Суд, кваліфікуюча ознака є елементом складу злочину і змінює його юридичну природу, тоді як обтяжуюча обставина впливає лише на міру покарання в межах санкції [9]. Це розмежування є життєво важливим для правильної кваліфікації та уникнення подвійного інкримінування.

Слід зауважити, що попри початкову ставку на максимальну суворість, реалії затяжного конфлікту виявили недоліки суто карального підходу. Кримінальне переслідування тисяч військовослужбовців, багато з яких мали бойовий досвід, створювало ризик втрати цінного людського капіталу та надмірно навантажувало систему правосуддя. У відповідь на ці виклики 20.08.2024 за № 3902-IX було прийнято Закон України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або

проходження військової служби під час дії воєнного стану” (далі – закон № 3902-IX), який ознаменував значний зсув у державній політиці [10].

Цей закон не є послабленням відповідальності, а радше стратегічною адаптацією. Він надав можливість військовослужбовцям, які вперше вчинили самовільне залишення військової частини, уникнути кримінального переслідування за умови добровільного повернення до служби за згодою командира. Такий підхід дозволяє зберегти особовий склад, враховує психологічний стан та особисті обставини військових, а також сприяє їхній реінтеграції. За первинними даними, цей механізм довів свою ефективність, оскільки значна кількість військовослужбовців скористалася можливістю повернутися до своїх частин.

Водночас ця новація не позбавлена ризиків. Експерти вказують на потенційну суб’єктивність у рішеннях командирів, що може призвести до нерівномірного застосування закону. Також існує побоювання, що можливість уникнути відповідальності може бути сприйнята як послаблення дисципліни. Таким чином, законодавство демонструє складну діалектику: збереження жорстких санкцій для злісних порушників та створення “другого шансу” для тих, хто оступився вперше.

Враховуючи обставини, умови динамічного та суперечливого законодавства – судова влада, зокрема Верховний Суд, виконує надзвичайно важливу стабілізуючу функцію. Судова практика, що формується в умовах повномасштабної війни, виступає індикатором балансу між двома, на перший погляд, протилежними завданнями: забезпеченням обороноздатності держави через невідворотність покарання та гарантуванням фундаментальних прав військовослужбовців.

З одного боку, суди активно застосовують кваліфікуючі ознаки “воєнний стан” та “бойова обстановка”, підтримуючи державну політику щодо посилення відповідальності за військові кримінальні правопорушення. Жорсткі вироки у справах про дезертирство чи невиконання наказу в бойовій обстановці підтверджують каральну спрямованість системи військової юстиції.

З іншого боку, Верховний Суд послідовно виступає гарантом дотримання належної правової процедури. Він наголошує на необхідності високих стандартів доказування та чіткої конкретизації обвинувачення. Наприклад, у справах про втрату військового майна (ст. 413 КК України) суд вимагає від сторони обвинувачення довести, які саме конкретні правила зберігання майна були порушені, вважаючи загальні посилання на статuti недостатніми [11]. Ця позиція запобігає надмірному формалізму та захищає військовослужбовців від необґрунтованих обвинувачень. Таким чином, судова влада діє як системний стабілізатор, який не дозволяє правовій системі схилитися до крайнощів ані надмірної репресивності, ані невинуватої поблажливості, забезпечуючи дотримання верховенства права навіть під екстремальним тиском війни.

Незважаючи на це, у правозастосуванні залишається низка проблем. Однією з найскладніших є доведення умислу назавжди ухилитися від служби при дезертирстві (ст. 408 КК України) та відмежування його від тимчасового умислу при самовільному залишенні частини (ст. 407 КК України). Також суди стикаються з об’єктивними труднощами при встановленні оціночної категорії “бойова обстановка” на основі доказів, отриманих у зоні активних бойових дій [11].

Висновки

Кримінальна відповідальність військовослужбовців в особливий період є складним, багатограним правовим інститутом, функціонування якого в умовах повномасштабної війни зазнало значних змін. Проведений аналіз нормативно-правових актів та судової практики дозволяє зробити висновок, що кримінально-правова політика України у цій сфері еволюціонувала від переважно реактивного посилення репресивності до більш зрілого, стратегічного підходу. Цей підхід намагається збалансувати невідворотність покарання як інструмент стримування та підтримання дисципліни з прагматичною

необхідністю збереження досвідченого особового складу та гуманізації відповідальності, що відображає глибше розуміння людського фактора у зтяжному збройному конфлікті.

Діалектична взаємодія між тенденціями до посилення та гуманізації, а також стабілізуюча роль судової практики Верховного Суду свідчать про стійкість фундаментальних принципів верховенства права навіть в екстремальних умовах.

Перспективи подальших досліджень питання притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності під час дії особливого періоду є багатограними.

По-перше, важливим напрямом є проведення емпіричного дослідження ефективності Закону № 3902-IX: аналіз кількості військовослужбовців, що повернулися, впливу на дисципліну в підрозділах та практики застосування командирами дискреційних повноважень.

По-друге, окремим напрямом має стати вивчення психологічних, соціальних та кримінологічних чинників, що детермінують вчинення військових кримінальних правопорушень в умовах екстремального бойового стресу, з метою розробки ефективних заходів їх запобігання.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-viii>.
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
4. Демидова Л. М., Назимко Є. С. Особливий період як обов'язкова ознака складу злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України. Актуальні проблеми політики. 2024. Вип. 73. С. 135–141.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
6. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
7. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 11-те вид., допов. і перероб. Харків : Право, 2020. 1384 с.
8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за військові злочини в умовах воєнного стану: Закон України від 22.11.2022 № 2839-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20>.
9. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15 січня 2024 року у справі № 722/594/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116479718>.
10. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо звільнення від кримінальної відповідальності за окремі військові злочини: Закон України від 09.08.2024 № 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20>.
11. Огляд судової практики в кримінальних провадженнях про військові злочини / упоряд. А. М. Овчаренко. ResearchGate. 2023. DOI: 10.13140/RG.2.2.21350.19520.

REFERENCES

1. On mobilization preparation and mobilization: Law of Ukraine No. 3543-XII of October 21, 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.
2. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine No. 389-VIII of May 12, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-viii>.

3. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 dated 24.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
4. Demidova L. M., Nazymko E. S. A special period as a mandatory element of the crime provided for in Article 114-1 of the Criminal Code of Ukraine. *Current issues in politics*. 2024. Issue 73. Pp. 135–141.
5. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2001 No. 2341-III. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. No. 25–26. Art. 131.
6. On the Defense of Ukraine: Law of Ukraine dated 06.12.1991 No. 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
7. Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary / edited by V. Ya. Tatsia, V. I. Borisov, V. I. Tiutiugina. 11th edition, supplemented and revised. Kharkiv: Pravo, 2020. 1384 p.
8. On Amendments to the Criminal Code of Ukraine Regarding Increased Liability for War Crimes under Martial Law: Law of Ukraine No. 2839-IX of November 22, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20>.
9. Resolution of the Joint Chamber of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court of 15 January 2024 in case
10. No. 722/594/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116479718>.
11. On Amendments to the Criminal Code of Ukraine Regarding Exemption from Criminal Liability for Certain War Crimes: Law of Ukraine No. 3902-IX of August 9, 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20>.
12. Review of judicial practice in criminal proceedings for war crimes / compiled by A. M. Ovcharenko. ResearchGate. 2023. DOI: 10.13140/RG.2.2.21350.19520.

~~~~~ * * * ~~~~~

V. Розвиток і особливості застосування операційного і гуманітарного права

УДК 355:34.01(477)

Алієв Роман Вагіфович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри операційного права
навчально-наукового інституту воєнної
історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони
України;*

ORCID: 0000-0002-4309-3652

ВСТУП ДО ОПЕРАЦІЙНОГО ПРАВА

Анотація. У статті доведено, що міжнародне гуманітарне право/право збройних конфліктів покликане обмежити і полегшити, наскільки це можливо, нещастя війни, проводячи кордони між тим, що дозволено (законно), і тим, що заборонено, тобто визначає дисципліну війни.

Встановлено, що за своєю природою дисципліна війни є звичайним правом, яке базується на практиці ведення війни, що склалася у звичаях. З часом дисципліна війни все більше окреслює свій предмет правового регулювання, насамперед стосовно підготовки, організації, проведення операцій, застосування військ (підрозділів), а також захисту цивільного населення, учасників і жертв збройного конфлікту.

Обґрунтовано, що виникнення дисципліни війни – не спонтанне явище, а швидше зобов'язання підпорядкованих військових підрозділів чинити лише законні дії під час виконання поставленого завдання. Успішність майбутніх операцій (бойових дій) залежить від можливості інтеграції застосування міжнародного гуманітарного права/права збройних конфліктів у процеси прийняття рішень оперативного і тактичного рівнів, а також бойові накази під час бойових дій, що дасть змогу створити необхідні умови для дотримання права війни, яке враховують під час проведення операцій. Для цього необхідно прийняти низку додаткових заходів, таких як призначення та підготовку осіб, у тому числі юридичних радників у збройних силах, а також забезпечити розташування військових підрозділів у таких місцях, де вони не створюють загрози для осіб та об'єктів, що перебувають під захистом.

В статті наведена мета операційного права, яка полягає в мінімізації негативних гуманітарних наслідків, правовому забезпеченні підготовки та бойового застосування військ у збройному конфлікті, забезпеченні захисту учасників збройного конфлікту.

Водночас, науковий інтерес отриманих результатів сприятиме вирішенню питання правового забезпечення планування та ведення сучасних військових операцій з дотримання норм і принципів міжнародного гуманітарного права/права збройних конфліктів, що перетворюється на комплексний процес інтеграції норм права війни в операційне право (Operational law).

Доведено, що операційне право має стати запорукою запровадження таких штабних процедур, які забезпечуватимуть розроблення військових планів і наказів з належним та ефективним використанням норм права збройних конфліктів в операційній практиці (практиці ведення бойових дій), що зменшуватимуть таким чином наслідки збройного конфлікту для тих, хто бере участь у бойових діях або вже припинив це робити.

Ключові слова: військове право, захист цивільного населення, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, операційне право, право збройних конфліктів, підготовка, організація та проведення операцій.

Aliiev Roman

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor, Department of Operational
Law, Educational and Scientific Institute of
Military History, Law, and Social Sciences,
National University of Defense of Ukraine*

INTRODUCTION TO OPERATIONAL LAW.

Abstract. In the article, it is proved that international humanitarian law/the law of armed conflict is designed to limit and alleviate, as far as possible, the misfortunes of war. It draws boundaries between what is permitted (legal) and what is prohibited, that is, it defines the discipline of war.

It is established that by its nature, the discipline of war is customary law based on the practice of warfare established in customs. Over time, the discipline of war further specifies the subject matter it regulates, primarily with regard to the preparation, organisation and conduct of operations, the use of troops (units), as well as the protection of civilians, participants and victims of armed conflict.

It is proved that the discipline of warfare is not a spontaneous phenomenon, but rather an obligation to perform only lawful actions in the course of the task assigned to subordinate military units. The success of future operations (combat actions) depends on where and how the application of international humanitarian law/law of armed conflict should be integrated into operational and practical decision-making processes, as well as into combat orders during combat operations. This will create the necessary conditions for compliance with the law of war, considered during operations (combat operations). This requires a number of additional measures, such as appointing and training personnel, including legal advisers in the armed forces, as well as ensuring that military units are located in places where they do not pose a threat to persons and objects under protection.

The article reveals that the purpose of operational law is to minimise negative humanitarian consequences, provide legal support for the preparation and combat use of troops in armed conflict, and ensure the protection of participants in armed conflict.

Moreover, the scientific interest of the results obtained will contribute to resolving the issue of legal support for planning and conducting modern military operations in compliance with the provisions and principles of international humanitarian law/law of armed conflict, which transforms into a comprehensive process of integrating the provisions of the law of war into operational law.

It is proved that operational law should become a guarantee for introducing headquarters procedures that will ensure the development of military plans and orders with the proper and effective application of the provisions of the law of armed conflict in operational practice (the practice of conducting combat operations), thereby reducing the consequences of armed conflict for those who are participating in combat operations or have already ceased to do so.

Key words: military law, protection of civilians, armed conflict, international humanitarian law, operational law, law of armed conflict, preparation, organization and conduct of operations.

Постановка проблеми

У праці “Про право війни і миру” Гуго Гроцій описує, “які дії і до яких меж можливі, до яких прийомів дозволено вдаватися на війні, а також те, що дотримується тут само собою, а що – в силу попередньої обіцянки”, звертаючи увагу на те, що “не можна наводити як заперечення, що такого роду діяння, як вбивство ворога, для того, хто спонукає відповідну особу вчинити злодіяння, є законним. Йому дозволено виконати це,

але не таким способом” [1, с. 667]. Філософ вважає, що “цього стосується також правило, що не слід іншого ні примушувати, ні спонукати робити те, що йому заборонено”. Аналізуючи зазначене, Гуго Гроцій наводить приклади таких випадків: коли підданий не може вбивати свого царя, або здавати міста без загальної згоди, або грабувати громадян, або спонукати підданого, який перебуває в подібному стані, бо кожен, хто подає іншому привід скоювати злочин, той сам винен у злочині [1, с. 667].

Окреслена позиція Гуго Гроція в сучасному міжнародному гуманітарному праві втілена в нормах Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року і трьох додаткових протоколах, прийнятих у 1977 та 2005 роках, спрямованих на захист осіб, що не беруть участі (або припинили брати участь) у бойових діях, та обмеження засобів і методів ведення війни.

За 200 років до того майбутні вимоги Женевських конвенцій та їх додаткових протоколів частково враховували в армійських штабах тогочасних армій часів французьких революційних війн, коли генерал-майор Луї-Александр Бертє був призначений начальником штабу французької армії в Італії (1795) та створив спеціальну групу штабних офіцерів, діяльність яких полегшувала його роботу з управління військами [2, с. 9–10].

Штаб мав три частини: перша частина була найбільшою і складалася із трьох підрозділів, очолюваних полковниками, один з них відповідав за пересування військ, режим таємності, доведення наказів тощо, другий – за розквартирування офіцерів штабу, охорону штабу, постачання та шпиталі, третій – за питання полонених та дезертирів, реквізицію, призов на службу, воєнні ради, правове і нормативне забезпечення. Друга частина штабу була меншою та відповідала за військові польові табори, марші військ та їх розквартирування. Третя частина штабу на чолі з генералом, мала завдання задовольняти потреби армії в розвідці та військових картах [2, с. 9–10].

Невдовзі Прусія створила схожу штабну систему. Першим історичним прикладом врахування норм права війни в ході планування воєнних дій можна вважати штабну діяльність Пруської армії (1806), відповідно до якої тогочасний Генеральний штаб поділявся на відповідні відділи за трьома театрами: східним – Прусією, центральним – Сілезією і Польщею, західним – Вестфалією.

Карл фон Клаузевіц у праці “Прусія в 1806 році” розповідав про діяльність саме цих трьох відділів, яка полягала в тренуванні та підготовці офіцерів штабу, що перебували при них, у вивченні театрів воєнних дій та розробленні для них відповідних оперативних планів. Приділяли увагу також “вищому вченню про місцевість”, тобто суміші тактики, стратегії та геології, а також вивченню офіцерами історії попередніх кампаній, які велися в цих районах [3, с. 35]. Водночас автор праці зазначав, що розроблення оперативних планів часто було ілюзорним, оскільки не приводило до жодних заходів чи висновків.

Досвід іспано-американської війни 1898 року зумовив необхідність реформування армії США – створення власної версії пруського генерального штабу, впровадження загальновійськової освіти для офіцерів. У міжвоєнний період в американських військових академіях було зосереджено увагу на застосуванні централізованої системи управління. При цьому вихованню лідерства у майбутніх командирів великих військових формувань приділяли мало уваги, натомість багато часу присвячували розвитку менеджерських якостей (як у бізнесі) для виконання завдань з мобілізації, функціонування військових органів (забезпечення повсякденної діяльності), забезпеченню військ та організації постачання. Саме тому випускники академії краще розуміли науку управління (Science of Management), ніж мистецтво війни (Art of War) [2, с. 9–10].

Виклад історії сучасного міжнародного гуманітарного права прийнято починати з 24 червня 1859 р., коли під селищем Сольферіно в Північній Італії відбулася найбільша у Другій війні за незалежність Італії битва між військами франко-сардинського альянсу та австрійською армією. Гуманітарні наслідки на полі бою, а також у розташованих поблизу населених пунктах були жахливими (залишилися кілька десятків тисяч поранених та

загиблих солдатів з обох сторін). Свідком цих подій став женевський підприємець Анрі Дюнан, який, вражений стражданнями поранених, покинутих без медичної допомоги на полі бою, намагався разом із місцевими мешканцями організувати надання медичної допомоги всім, хто її потребував. На основі своїх вражень А. Дюнан у 1862 році опублікував книгу “Спогади про Сольферіно”, в якій сформулював дві основні пропозиції: укласти юридично обов’язкову конвенцію, що надаватиме захист пораненим у діючих арміях, та створити національні товариства, які в мирний час могли б готувати персонал й матеріальні ресурси до надання допомоги пораненим і хворим під час війни, підтримуючи зусилля військових санітарних служб [4, с. 8].

Вже в серпні 1864 року було прийнято першу Женевську конвенцію про поліпшення долі поранених у діючих арміях. Прийняття Конвенції 1864 р. започаткувало розвиток такого напрямку сучасного міжнародного гуманітарного права, як захист жертв збройних конфліктів (право Женеві).

Перша і друга Гаазькі мирні конференції 1899 та 1907 сприяли становленню та розвитку міжнародного гуманітарного права як окремої самостійної галузі міжнародного публічного права. Без сумніву, всі перелічені історичні факти в різні часи вирішально вплинули на визначення засобів та прийомів, до яких дозволено було вдаватися на війні, способів підготовки і тренувань штабних офіцерів з вивчення театрів воєнних дій та розроблення відповідних оперативних планів, і нарешті правил захисту жертв збройного конфлікту.

На сьогодні міжнародне гуманітарне право/право збройних конфліктів застосовують у разі виникнення збройного конфлікту. Держави створили його, щоб встановити певні межі на насильство під час війни, обмежити страждання, захистити жертв війни тощо. Одним з основних у праві збройних конфліктів є принцип “відповідальності командування або ієрархічної (командної) відповідальності у процесі прийняття рішень під час бойових дій”. На наш погляд, норми міжнародного гуманітарного права/права збройних конфліктів мають бути інтегровані у процеси прийняття рішень оперативного і тактичного рівнів, а також бойові накази та розпорядження під час ведення операцій (бойових дій). Інтеграція має відбуватися із запровадженням і розвитком відповідного інституту в системі військового права України – інституту операційного права. Зазначеній проблематиці присвячене це дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Нормативно-визначений спосіб знешкодження противника має бути врахований операційним правом (або правом операцій, Operational law), що передбачає застосування як принципів і норм міжнародного гуманітарного права/права збройних конфліктів, так і норм інших міжнародних договорів ратифікованих Верховною Радою України. З огляду на це існує потреба в дослідженні питань, пов’язаних із загальним розумінням сутності поняття операційного права, його предмета і методу правового регулювання, джерел походження, реалізації норм під час планування операції (бойових дій) та в ході застосування військ (сил), які в умовах збройної агресії російської федерації проти України посідають важливе місце в системі забезпечення національної безпеки та оборони держави.

Мета статті

Мета дослідження – науково обґрунтувати зміст операційного права як відповідного міжгалузевого інституту в системі військового права України, визначити функції операційного права в умовах війни за незалежність України.

Основний матеріал статті

В українській науковій думці проблема інтеграції операційного права (військово-операційного права) в систему військового права висвітлена у працях І. В. Авдошина, П. П. Богуцького, О. О. Гущина, В. Й. Пашинського та інших.

На сьогодні виникає питання природи операційного права, його генези в національному законодавстві, форми, змісту, функції, призначення тощо. Поява різноманітних ідей щодо інтеграції права та концепцій його розуміння стали своєрідною парадигмою наукового пізнання у сфері юриспруденції, адже в багатьох країнах та міжнародних безпекових організаціях нормативні акти, що встановлюють підстави й умови застосування сили під час збройного конфлікту, достатньою мірою врегульовані та систематизовані у праві операцій.

Наприклад, успішність такої систематизації підтверджена виданням у збройних силах США Довідника з операційного права, який щорічно з 2000 року публікує відділ міжнародного та операційного права. Довідник містить такі розділи: структура і складові національної безпеки, правові аспекти об'єднаних операцій, застосування сили, право збройних конфліктів, міжнародне право прав людини, затримання й допити, угоди про статус сил, інформаційні та кібернетичні операції, операції в повітрі, на морі й суходолі, військова підтримка операцій з цивільного захисту, захист природного середовища, процес прийняття рішень під час бойових дій, правові аспекти планування операцій та правове забезпечення їх ведення, іноземна гуманітарна допомога, військове правосуддя, евакуація некомбатантів тощо [5, с. 165].

У Юридичному довіднику НАТО, який у стислій формі максимально точно відображає правові, політичні та практичні позиції Альянсу, окреслено, зокрема, такі правові аспекти коаліційних операцій, як процес прийняття рішень, право міжнародних організацій, правове забезпечення діяльності Альянсу, кадрові питання, ресурсні, фінансові та логістичні аспекти, правові межі і правові основи воєнних операцій, право збройних конфліктів, дотримання прав людини, захист довкілля тощо [5, с. 165].

Природою виникнення операційного права слід вважати норми міжнародного гуманітарного права/права збройних конфліктів, права бойової підготовки, планування та застосування військ у ході збройного конфлікту.

Концептуальні засади необхідності інкорпорації групи норм міжнародного гуманітарного права/права збройних конфліктів в окремий правовий інститут – інститут операційного права як одну зі складових системи військового права України.

Метою будь-якого права є реалізація його соціальної цінності в житті людини, суспільства та держави. З огляду на це у ході дискусії потрібно визначити мету операційного права, яка надалі має стати основою для впровадження норм права збройних конфліктів у систему національного права України загалом і безпосередньо у контексті операційного права – у систему військового права.

Однак сучасна національна юридична наука ще не має єдиного підходу до розуміння сутності інтеграції норм міжнародного гуманітарного права/права збройних конфліктів у процес військового планування під час бойових дій, який би набув необхідної значущості серед інших інститутів в системі військового права України.

На сьогодні Українська держава перебуває в епіцентрі подій, одночасно відбиваючи збройну агресію російської федерації та наближаючись до стандартів, а в перспективі і вступу до найпотужніших інтеграційних об'єднань сучасності – Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та Європейського Союзу (ЄС). Цілком логічно, що саме в українській національній системі права поступово виокремлюється інститут операційного права в межах галузі військового права, функціонування якого, на наш погляд, доцільно запровадити за моделлю США.

Враховуючи, що міжнародне співтовариство у третьому тисячолітті існує в умовах постійної інтенсифікації науково-технічного прогресу, результати якого неминуче впливають і на розвиток військової справи в Україні, що відображається у створенні

нових видів зброї, удосконаленні наявних засобів ведення збройної боротьби (наприклад, штучного інтелекту або наземних роботизованих систем), вибір моделі запровадження “інституту операційного права” має враховувати норми не лише міжнародного гуманітарного права/права збройних конфліктів, а й національного законодавства, власного правового режиму, зміст якого визначається особливостями військової служби.

Наприклад, П. П. Богуцький до змісту системи військового права пропонує включити таке інституційне утворення, як “право бойової підготовки та застосування військ” (військово-операційне право) [6, с. 148]. Науковець вважає, що “військово-операційне право” – це певна сукупність норм і визначених військовим законодавством правил поведінки, що утворюють міжгалузевий інститут військового права та покликані забезпечувати правове регулювання діяльності військових формувань, військовослужбовців під час бойової підготовки та бойового застосування військ у збройному конфлікті [6, с. 157].

Погоджуємось із запропонованим П. П. Богуцьким змістом системи військового права, але вважаємо, що ключовими елементами змісту операційного права, крім діяльності військового командування, військовослужбовців під час підготовки військових операцій та бойового застосування військ у збройному конфлікті, слід вважати міжнародне гуманітарне право, норми військово-адміністративного права в частинах управління операціями, планування операцій та правового забезпечення їх проведення.

Не викликає сумнівів предмет правового регулювання операційного права, який, на думку П. П. Богуцького, проявляється крізь призму врегулювання військово-правових відносин, які стосуються підготовки, організації, проведення операцій та захисту цивільного населення, учасників і жертв збройного конфлікту. Водночас імперативний метод правового регулювання операційного права дає змогу окреслити його специфіку в системі військового права України.

З приводу специфіки предмета операційного права В. Й. Пашинський однією з груп однорідних суспільних відносин у сфері забезпечення військової безпеки та оборони держави вважає суспільні відносини, що виникають у процесі збройного конфлікту і стосуються аспектів оперативно-тактичного управління військами під час ведення бойових дій. Учений вважає, що ця група суспільних відносин безпосередньо пов’язана з публічною управлінською діяльністю і належить до адміністративного права, яка, на думку західних та деяких вітчизняних представників сучасної юридичної науки, регулюється нормами оперативного або військово-оперативного права. На думку науковця, “розвиток зазначеної групи суспільних відносин пов’язаний з імплементацією в національне законодавство норм міжнародного права, передусім норм, які регулюють суспільні відносини в період збройного конфлікту” [7, с. 89].

Частково погоджуємося з поглядами В. Й. Пашинського, але вважаємо, що питання підготовки, організації, проведення операцій, застосування військ (сил) та захисту цивільного населення, учасників і жертв збройного конфлікту пов’язане із виникненням саме військово-правових відносин, які утворюють певну сукупність норм інституту операційного права в системі військового права України.

Функціями операційного права необхідно вважати регулятивну, охоронну, координуючу, превентивну та забезпечувальну.

Регулятивна функція операційного права полягає у вчиненні впливу на формування рішень уповноваженим командуванням на видання військових наказів щодо проведення операцій (бойових дій). Зазначена функція стає основою для оцінювання відповідності військових наказів і стану їх виконання вимогам імplementованих у внутрішнє законодавство міжнародних норм, які містяться у відповідних конвенціях.

Охоронна функція операційного права визначає ті військово-правові відносини, які потребують охорони з використанням правового режиму, що об’єднує можливості інших галузей національного або міжнародного права для досягнення успіху під час проведення операції (бойових дій).

Координуюча функція операційного права полягає у забезпеченні взаємодії різних структурних підрозділів військового штабу (S, G, J) на користь виконання завдань, поставлених їм під час бойової підготовки, планування та застосування військ (сил) у збройному конфлікті.

Превентивна функція операційного права дає змогу визначити і реалізувати організаційно-правові та військово-адміністративні заходи із запобігання загрозам потенційного або реального невиконання військовослужбовцями Збройних Сил України норм міжнародного гуманітарного права/права збройних конфліктів.

Забезпечувальна функція операційного права полягає у регулюванні виниклих військово-правових відносин, а також дій у ситуаціях, пов'язаних зі станом збройного протистояння із застосуванням різних видів озброєння. Зазначені обмеження не можуть не впливати на організацію і проведення бойових операцій, застосування зброї та бойової техніки.

Отже, функціональність інституту операційного права полягає у правовому забезпеченні проведення операцій (бойових дій), застосування зброї та бойової техніки, захисту цивільного населення, учасників і жертв збройного конфлікту, а також досягнення успіху в запланованій операції.

Юридичними джерелами операційного права є: 1) стандарти в галузі захисту прав людини під час збройного конфлікту; 2) статuti, бойові статuti і положення, які стосуються військової служби, статусу військовослужбовця, бойової готовності, організації виконання бойових завдань; 3) правовий порядок військово-морської, військово-повітряної та військово-космічної діяльності; 4) умови й межі застосування зброї та озброєння в бойовій обстановці; 5) правила ведення війни; 6) порядок і процедура укладання міжнародних договорів про військове співробітництво; 7) правила затримання та допиту; 8) процес прийняття рішень під час бойових дій; 9) накази і розпорядження командира з підготовки, планування та застосування військ (сил).

На наш погляд, всі зазначені юридичні джерела права операцій потрібно предметно або тематично інкорпорувати в норми інституту операційного права, безпосередньо пов'язаних із системою військового права України.

Інтегрованість норм операційного права в межах галузі військового права пояснюється тим, що у процесі прийняття рішень командування має узгоджувати тактичні, оперативні і стратегічні цілі досягнення військової переваги з необхідністю комплексного підходу до захисту цивільного населення, врахування політичних процесів, стратегічних комунікацій з громадянським суспільством, забезпечення кібернетичної безпеки, захисту довкілля, розуміння та поваги до права, культури і звичаїв країни або місцевості перебування тощо [5, с. 165].

Отже метою військового права є забезпечення єдності і взаємозалежності компонентів такого інституційного утворення, як операційне право на основі його функціонального призначення, зумовленого предметом і методом правового регулювання. У свою чергу, мета операційного права полягає в досягненні успіху під час проведення операції (оборонної, наступальної, стабілізаційної), правовому забезпеченні підготовки та бойового застосування військ у збройному конфлікті, забезпеченні захисту учасників збройного конфлікту.

Практична складова застосування норм “операційного права” у процесі прийняття рішень під час бойових дій

Імперативність норми ст. 35 розділу I “Методи та засоби ведення війни” Додаткового протоколу від 8 червня 1977 року до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) [8] передбачає, що “у разі будь-якого збройного конфлікту право сторін, які перебувають у конфлікті, обирати методи або засоби ведення війни не є необмеженим”.

Саме “обмеженість права” дій сторін конфлікту у методах та засобах ведення війни зобов'язує учасників конфлікту враховувати можливі наслідки збройного конфлікту

відносно тих, хто не бере участі в бойових діях або вже припинив це робити. Держава зобов'язана забезпечувати виконання норм міжнародного гуманітарного права, інтегруючи право збройних конфліктів у військово-правові керівні документи, стандарти військової освіти, тренування та встановлення юридичної відповідальності щоб забезпечити таку поведінку учасників збройного конфлікту, яка б відповідала міжнародному гуманітарному праву.

В дослідженнях П. П. Богуцького визначено, що об'єкти військових правовідносин набувають конкретності відповідно до особливостей предметної сфери військового права і мети, якої прагнуть досягнути учасники військових відносин у конкретній предметній сфері, реалізуючи певні соціально значущі інтереси, зумовлені військовою діяльністю [6, с. 131].

Враховуючи особливості предметної сфери й мету операційного права, як його об'єкт необхідно розуміти соціальні, безпосередньо військові цінності та інтереси, на які спрямовує свою діяльність операційне право. Під час збройного конфлікту такими інтересами є життя і безпека цивільного населення, учасників і жертв збройного конфлікту, досягнення переваги над противником відповідно до операційного планування з урахуванням міжнародного гуманітарного права.

Об'єкти військових правовідносин характеризуються нормативною багатокладністю, що виявляється насамперед у деталізації порядку дій кожного суб'єкта відносин – військовослужбовців, органів військового управління, військових підрозділів, військових частин тощо стосовно призначення реалізації встановлених законодавством статусів у воєнній сфері [6, с. 132]. Так, до загальних обов'язків військовослужбовців належать знання і неухильне дотримання прийнятих Україною норм міжнародного гуманітарного права. У свою чергу, кожен командир (начальник) зобов'язаний знати, дотримуватись особисто та вимагати від особового складу неухильного дотримання норм міжнародного гуманітарного права [9, с. 8, 15].

Законом України “Про правовий режим воєнного стану” від 12.05.2015 № 389-VIII визначено, що військовим командуванням є: Головнокомандувач Збройних Сил України, Командувач об'єднаних сил Збройних Сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (начальники) органів військового управління, командири з'єднань, військових частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань. У межах своїх повноважень військове командування видає обов'язкові до виконання накази і директиви з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку проведення заходів правового режиму воєнного стану [10].

Одним із суб'єктів операційного права є помічник командира з правової роботи, який під час збройного конфлікту виконує обов'язки юридичного радника командира. Під час збройного конфлікту юридичний радник надає командуванню консультації щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права, правил застосування сили та проводить інструктаж особового складу з їх виконання [9, с. 49].

Основними завданнями підрозділу юридичного радника є: а) надання консультацій командуванню щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права у ході планування та ведення операції (бойових дій) та проведення інструктажу особового складу щодо їх виконання; б) надання необхідної допомоги командуванню у вирішенні правових питань стосовно вибору способу дій, який був би одночасно і законним, і ефективним у ході планування та ведення операції (бойових дій); в) ознайомлення з планами майбутніх воєнних дій для оцінювання їх відповідності нормам і вимогам законодавства, міжнародного гуманітарного права; г) правова оцінка і візування проєктів оперативних (бойових) та інших документів перед прийняттям відповідним командуванням (командиром, начальником) рішення на ведення операції (бойових дій) на їх відповідність нормам законодавства, у тому числі нормам міжнародного гуманітарного права; д) надання допомоги командуванню у вирішенні виниклих правових питань, усунення

правових перешкод, що можуть виникнути у ході планування та ведення операції (бойових дій); е) участь у плануванні застосування військ (сил) та інших складових сил оборони в операції (бойових діях).

Отже, суб'єктами операційного права є військовослужбовці, командири (начальники), військово командування, які готують, планують, забезпечують та застосовують військові підрозділи в операціях (бойових діях).

Операційне право має стати запорукою запровадження таких штабних процедур, які забезпечуватимуть розроблення військових планів і наказів з належним та ефективним використанням норм права збройних конфліктів в операційній практиці (практиці ведення бойових дій), що зменшуватимуть таким чином наслідки збройного конфлікту для тих, хто бере участь у бойових діях або вже припинив це робити. Операційне право призначене для послаблення негативних наслідків війни в гуманітарній сфері.

Висновки

Таким чином, концепція запровадження інституту операційного права дає змогу інтегрувати норми міжнародного гуманітарного права/права збройних конфліктів у систему військового права України, наповнюючи їх глибоким змістом. Хибно, на наш погляд, ігнорувати потенційні наукові досягнення міжнародного гуманітарного права, адже основною метою операційного права має стати забезпечення відповідності внутрішнього законодавства міжнародним стандартам.

На сьогодні ми формуємо операційне право, а потім операційне право буде формувати нас.

Питання про розвиток операційного права потрібно розглядати за двома аспектами: як галузь військово-правових знань, тобто систему наукових знань про відповідний міжгалузевий інститут військового права; як системну єдність відповідних норм військового права та міжнародного гуманітарного права, що регулюють військово-правові відносини з підготовки, планування та ведення бойових дій під час збройного конфлікту, застосування Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань згідно з вимогами законодавства.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Гроцій Г. Про право війни і миру. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 960 с.
2. Методичні рекомендації з планування та організації бою за стандартами НАТО (штаб бригади (батальйону) та їм рівних). Київ: Центр учбової літератури, 2022. 134 с.
3. Клаузевіц К. Прусія в 1806 році. Москва. 1932. 193 с.
4. Грушко М. В. Міжнародне гуманітарне право : навч.-метод. посіб. / за ред. проф. О. В. Бігняка. Одеса : ВД "Гельветика", 2022. 136 с.
5. Гуцин О. О. Інтеграція операційного права в систему військового права України // Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 листоп. 2018 р.). Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2018. С. 164–166.
6. Богуцький П. П. Право національної безпеки та військово право: сучасні виклики : навч. посіб. / Державна наукова установа "Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України". Київ–Одеса : Фенікс, 2023. 252 с.
7. Пашинський В. Й. Забезпечення оборони України: адміністративно-правові аспекти: монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 10.09.2025).
9. Статути Збройних Сил України: збірник законів: чинне законодавство зі змінами та доп. на 01.11.2022: офіц. текст. Київ: Алерта, 2022. 435 с.

10. Закон України “Про правовий режим воєнного стану” від 12.05.2015 № 389-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 10.09.2025).

REFERENCES

1. Grotius, H. On the Law of War and Peace. Kyiv: Center for Educational Literature, 2020. 960 p.
2. Methodological Recommendations for Planning and Organizing Combat Operations According to NATO Standards (Brigade (Battalion) Headquarters and Equivalents). Kyiv: Center for Educational Literature, 2022. 134 p.
3. Clausewitz K. Prussia in 1806. Moscow. 1932. 193 p.
4. Grushko, M. V. International Humanitarian Law: Teaching and Methodological Manual. Edited by Prof. O. V. Bignyak. Odessa: Helvetica Publishing House, 2022. 136 p.
5. Gushchin O. O. Integration of Operational Law into the Military Law System of Ukraine // Status and Prospects of Reforming the Security and Defense Sector: Materials of the II International Scientific and Practical Conference (Kyiv, November 30, 2018). Kyiv: FOP Kandiba T. P., 2018. Pp. 164–166.
6. Bohutskyi, P. P. National Security Law and Military Law: Contemporary Challenges: Textbook. Kyiv–Odesa: Phoenix, 2023. 252 p.
7. Pashynsky, V. Y. Ensuring Ukraine's Defense: Administrative and Legal Aspects: Monograph. Kyiv: FOP Maslakov, 2018. 408 p.
8. Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of June 8, 1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (accessed on 10.09.2025).
9. Statutes of the Armed Forces of Ukraine: collection of laws: current legislation with amendments and additions as of 01.11.2022: official text. Kyiv: Alerta, 2022. 435 p.
10. Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” dated 12.05.2015 No. 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (accessed on 10.09.2025).

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК: 341.322:341.381

Банашко Тетяна Андріївна

слухач 2 курсу навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України;

ORCID: 0009-0005-9335-4776

Ступак Дмитро Борисович

доктор філософії у галузі знань “право”, доцент кафедри військового права та правоохоронної діяльності Національного університету оборони України;

ORCID: 0000-0002-6514-5345

ГУМАНІТАРНИЙ КОМПОНЕНТ ОБОРОННОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Анотація. У статті висвітлено гуманітарний компонент оборонної політики України як невід’ємний елемент реалізації державної безпеки в умовах триваючої збройної агресії російської федерації. Розкрито сутність імплементації норм міжнародного гуманітарного права (МГП) у діяльність сектору безпеки і оборони як системного процесу, що поєднує правові, морально-етичні та організаційні аспекти. Досліджено вплив положень Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів 1977 року та Стратегії воєнної безпеки України (2021) на формування гуманітарної політики в Збройних Силах України. Показано роль наказів Міністерства оборони № 164 (2017 р.) та № 608 (2021 р.) у створенні навчально-методичної системи підготовки особового складу з питань дотримання норм МГП, розвитку гуманітарної культури військовослужбовців і правового забезпечення бойових дій. Визначено значення гуманітарних принципів для воєнного управління, планування, оперативної діяльності та взаємодії військових із цивільним населенням. Обґрунтовано, що гуманітарна політика в оборонному секторі є не лише юридичною, але й ціннісною категорією, яка забезпечує моральну легітимність Збройних Сил, підвищує довіру міжнародного співтовариства та сприяє зміцненню партнерства з НАТО, ЄС і Міжнародним комітетом Червоного Хреста. Розкрито практичні аспекти співпраці України з міжнародними гуманітарними організаціями у сфері захисту цивільного населення, військовополонених і документування воєнних злочинів. Зроблено висновок, що ефективна імплементація МГП потребує цілісного підходу, який поєднує державну політику, військове навчання, наукові дослідження та міжнародну координацію. Гуманітарний компонент визначено як стрижень сучасної оборонної політики, що формує нову гуманітарну культуру українського війська — культуру права, людяності та відповідальності.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право; оборонна політика; сектор безпеки і оборони; гуманітарний компонент; Женевські конвенції; Збройні Сили України; МКЧХ; НАТО; імплементація; правова культура.

Banashko Tetiana

*the second-year student officer of War history,
Law and Social sciences institute National
University of Defense of Ukraine*

Stupak Dmytro

*PhD, Associate Professor of the Department of
Military Law and Law Enforcement Activities
National University of Defense of Ukraine*

THE HUMANITARIAN COMPONENT OF UKRAINE'S DEFENCE POLICY: IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW NORMS IN THE SECURITY AND DEFENCE SECTOR

Abstract. The article highlights the humanitarian component of Ukraine's defence policy as an essential element of national security implementation amid the ongoing armed aggression of the Russian Federation. It explores the integration of international humanitarian law (IHL) norms into the activities of the security and defence sector as a comprehensive process that unites legal, ethical, and institutional dimensions. The paper analyses the influence of the 1949 Geneva Conventions, the 1977 Additional Protocols, and the *Strategy of Military Security of Ukraine* (2021) on shaping the humanitarian policy of the Armed Forces. Special attention is paid to the Ministry of Defence Orders No. 164 (2017) and No. 608 (2021), which established a system for IHL education, legal support of military operations, and the development of humanitarian awareness among personnel. The study demonstrates that humanitarian principles are embedded in command and control, operational planning, and interaction between the armed forces and the civilian population. It is argued that the humanitarian policy in the defence sector is not only a legal but also a moral and value-based category ensuring the legitimacy of the Armed Forces, strengthening international trust, and promoting cooperation with NATO, the EU, and the International Committee of the Red Cross. The article outlines Ukraine's practical efforts in protecting civilians, prisoners of war, and documenting war crimes in cooperation with international institutions. The conclusions emphasize that effective IHL implementation requires a holistic approach combining state policy, military education, research, and international coordination. The humanitarian component is defined as the core of modern defence policy, fostering a new humanitarian culture within the Ukrainian Armed Forces — a culture of law, humanity, and responsibility.

Keywords: international humanitarian law; defence policy; security and defence sector; humanitarian component; Geneva Conventions; Armed Forces of Ukraine; ICRC; NATO; implementation; legal culture.

Постановка проблеми

Сучасна оборонна політика України формується в умовах тривалої збройної агресії російської федерації, що зумовлює необхідність перегляду підходів до забезпечення воєнної безпеки держави. У цьому контексті гуманітарний компонент набуває принципового значення, адже відображає не лише суто правові, а й морально-ціннісні орієнтири діяльності сектору безпеки і оборони. В умовах повномасштабної війни особливого значення набуває дотримання норм міжнародного гуманітарного права (МГП), яке виступає правовою основою цивілізованого ведення збройної боротьби та гарантією захисту прав людини навіть у найекстремальніших обставинах.

Проблематика гуманітарного виміру оборонної політики пов'язана з поєднанням двох взаємозалежних систем — воєнно-політичної та правової. З одного боку, держава має забезпечити ефективність воєнних дій, з іншого — дотриматися принципів гуманності, пропорційності та захисту цивільного населення. Саме баланс між воєнною

доцільністю та гуманітарними зобов'язаннями визначає зрілість держави як суб'єкта міжнародного права.

Після 2014 року Україна стала прикладом держави, яка одночасно веде збройну боротьбу за незалежність і послідовно розвиває національну систему імплементації норм МГП. Це проявляється у діяльності Збройних Сил України, Міністерства оборони, правоохоронних органів, а також у розвитку науково-освітнього напрямку в межах військових вишів. Водночас, практика воєнних дій виявила низку проблем, серед яких — недостатня правова підготовка військовослужбовців, обмежені механізми фіксації порушень МГП, недостатній рівень координації між органами влади та гуманітарними структурами.

Отже, дослідження гуманітарного компонента оборонної політики України має не лише наукове, а й прикладне значення — воно визначає ефективність державної системи реагування на сучасні виклики безпеки, а також формує міжнародний імідж України як правової, цивілізованої держави, що дотримується норм МГП навіть у стані війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні основи гуманітарного права та його роль у системі міжнародних відносин були закладені у працях класиків міжнародного права — Г. Гроція, Е. де Ваттеля, Л. Оппенгейма, Ж. Пікте, які обґрунтували принципи гуманності, необхідності й пропорційності у збройних конфліктах. У подальшому ці ідеї дістали розвиток у положеннях Гаазьких правил 1907 року та Женевських конвенцій 1949 року, що закріпили гуманітарні стандарти поведінки сторін під час війни.

У сучасній доктрині міжнародного гуманітарного права значну увагу приділяють проблемам імплементації гуманітарних норм у національні системи безпеки. Питання поєднання оборонної політики та гуманітарних зобов'язань досліджували такі вчені, як В. Денисов, О. Копиленко, М. Богущкий, О. Кресін, Ю. Барабаш, М. Кривенко, які аналізують особливості інтеграції норм МГП у військову діяльність України [5; 6].

Серед міжнародних авторів варто відзначити дослідження К. Сасолі, Дж. Кроуфорда, А. Робертса, які розглядають роль гуманітарного права у забезпеченні безпеки держав і прав людини під час конфліктів. Їхні роботи формують основу для переосмислення гуманітарних принципів у контексті сучасних асиметричних війн, гібридних загроз та окупаційних режимів.

Наукові публікації останніх років доводять, що гуманітарний компонент є не лише похідним від політики, а й її визначальним чинником. Як наголошують сучасні дослідники, держава, яка дотримується норм МГП, формує власну моральну перевагу, зміцнює міжнародну підтримку і сприяє розвитку партнерських відносин у сфері безпеки [7; 9].

Водночас у науковій літературі залишається недостатньо розкритим питання інтеграції гуманітарного права у систему оборонного планування та управління, а також формування гуманітарної складової в навчанні військових кадрів. Це визначає необхідність подальшого дослідження гуманітарного компоненту оборонної політики України з урахуванням реалій збройної агресії та процесів євроатлантичної інтеграції.

Мета статті

Метою статті є визначення змісту гуманітарного компонента оборонної політики України та аналіз процесу імплементації норм міжнародного гуманітарного права у діяльність сектору безпеки і оборони.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- з'ясувати сутність і зміст гуманітарного компонента оборонної політики;
- проаналізувати основні нормативно-правові акти, які регулюють імплементацію міжнародного гуманітарного права в Україні;

- дослідити практику застосування норм МГП у діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил України;
- визначити роль міжнародних партнерів у формуванні гуманітарних стандартів сектору безпеки і оборони;
- обґрунтувати напрями вдосконалення реалізації гуманітарного компонента у процесі подальшого реформування оборонної системи.

Основний матеріал статті

Гуманітарний компонент оборонної політики України є системою правових, морально-етичних і організаційних принципів, що спрямовані на забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права (МГП) під час діяльності Збройних Сил, інших військових формувань і правоохоронних органів. Його сутність полягає у поєднанні воєнної доцільності з вимогами гуманності, унеможливленні застосування методів ведення війни, що суперечать основоположним принципам МГП.

Міжнародно-правову основу гуманітарного компонента становлять Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року, які визначають стандарти захисту поранених, хворих, військовополонених і цивільного населення. Положення цих актів імплементовані у національне законодавство України відповідно до статті 9 Конституції України, яка встановлює, що чинні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, є частиною національного права [11].

Нормативною основою імплементации гуманітарного права у секторі безпеки і оборони виступають також Накази Міністерства оборони України № 164 від 23.03.2017 р. “Про організацію вивчення норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України” та № 608 від 26.10.2021 р. “Про затвердження Концепції розвитку системи правового забезпечення у Збройних Силах України”. Вони визначають порядок підготовки військовослужбовців, посадових осіб і командирів щодо знання та застосування норм МГП у бойовій діяльності.

Зокрема, Наказ № 164 регламентує створення у військових частинах і навчальних закладах системи викладання міжнародного гуманітарного права, підготовку інструкторів, проведення занять, тренувань і командно-штабних навчань із гуманітарним компонентом. Такий підхід сприяє формуванню в особового складу свідомого ставлення до виконання норм гуманності, що є важливим елементом правової культури Збройних Сил України [5].

Водночас, Наказ № 608 конкретизує механізми правового супроводу діяльності військ, зокрема у сфері дотримання міжнародних зобов'язань, документування воєнних злочинів, забезпечення прав військовослужбовців і цивільного населення у районах бойових дій. Ці документи утворюють основу державної системи реалізації гуманітарного права в оборонній політиці України.

Не менш важливою складовою гуманітарного компонента є підготовка військових юристів, офіцерів з правового забезпечення, психологів, капеланів і командирів, які безпосередньо впроваджують гуманітарні стандарти під час служби. Наукові й освітні установи Міністерства оборони, насамперед Національний університет оборони України, здійснюють системну підготовку фахівців із питань МГП, забезпечуючи інтеграцію гуманітарних знань у навчальні програми та службову практику. Це відповідає сучасним вимогам НАТО щодо морально-етичного виховання військовослужбовців та запобігання порушенням гуманітарного права під час ведення бойових дій [9].

Особливе місце у реалізації гуманітарного компонента займає взаємодія України з міжнародними організаціями, насамперед з Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ), який з 2014 року здійснює в Україні спостереження, консультації та гуманітарні операції. У 2022–2025 роках ця співпраця активізувалася: представники МКЧХ беруть участь у розробленні стандартів обміну полоненими, репатріації тіл загиблих, гуманітарної евакуації цивільного населення з районів бойових дій.

У межах євроатлантичного курсу гуманітарна політика оборонного сектору України узгоджується з підходами НАТО, де питання дотримання міжнародного гуманітарного права вважається невід'ємною частиною оперативного планування. Відповідно до керівних документів Альянсу (АJP-01 "Allied Joint Doctrine"), гуманітарний вимір є однією з основ військової етики, яка визначає межі застосування сили і захисту цивільного населення.

Таким чином, на сучасному етапі гуманітарний компонент оборонної політики України формується як система взаємопов'язаних інституційних, правових та освітніх механізмів, що забезпечують практичне втілення норм міжнародного гуманітарного права в діяльність сектору безпеки і оборони.

У процесі реформування оборонного сектору Україна приділяє особливу увагу розвитку системи правового забезпечення діяльності Збройних Сил та інших складових сил оборони. Гуманітарний компонент виступає не лише елементом правової політики, а й критерієм ефективності функціонування військових інституцій у контексті міжнародних зобов'язань. Відповідно до Стратегії воєнної безпеки України (Указ Президента № 121/2021), одним із основних принципів державної оборонної політики визначено "неухильне дотримання норм міжнародного гуманітарного права та прав людини у процесі реалізації заходів із забезпечення національної безпеки" [11].

Реалізація цього принципу на практиці вимагає інтеграції гуманітарних стандартів у військове управління, планування, підготовку особового складу та інформаційну діяльність. У межах Міністерства оборони створено підрозділи з питань дотримання міжнародного гуманітарного права, які здійснюють методичне забезпечення підготовки командирів і штабів. Крім того, в структурі оборонного відомства функціонує Офіс Уповноваженого з питань дотримання норм МГП, який координує діяльність у сфері гуманітарного права, взаємодію з міжнародними партнерами та здійснює контроль за впровадженням гуманітарних принципів у навчальний процес [6].

У практиці Збройних Сил України гуманітарний компонент реалізується через низку напрямів:

- дотримання принципів гуманності, пропорційності та військової необхідності під час ведення бойових дій;
- запровадження спеціалізованих курсів і тренінгів з МГП у навчальних центрах і військових академіях;
- підготовка офіцерів юридичної служби, психологів і капеланів до реагування на гуманітарні виклики;
- розроблення стандартів документування воєнних злочинів, у тому числі із залученням представників Міжнародного кримінального суду та Офісу прокурора МКС [4; 10].

Важливо підкреслити, що гуманітарна політика оборонного сектору тісно пов'язана з міжнародною співпрацею. Україна є активним учасником програм Північноатлантичного альянсу з гуманітарного права, зокрема програм *Building Integrity* та *Defence Education Enhancement Programme (DEEP)*, спрямованих на зміцнення добросовісності, підзвітності та гуманітарних стандартів у військовій освіті [9]. Відповідно до керівних документів НАТО, гуманітарні стандарти розглядаються як невід'ємна частина стратегічних комунікацій і морального обличчя сучасних Збройних Сил.

Ключовим напрямом гуманітарної складової оборонної політики є захист цивільного населення у районах бойових дій, що прямо передбачено IV Женевською конвенцією [1]. Україна вживає комплекс заходів для евакуації цивільних, створення гуманітарних коридорів, надання медичної допомоги, розслідування порушень з боку збройних сил російської федерації. У цьому процесі активно співпрацюють Міністерство оборони, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Національна поліція, Уповноважений Верховної Ради з прав людини та міжнародні гуманітарні місії.

Окреме місце у реалізації гуманітарного права займає документування воєнних злочинів. Україна створила єдину платформу збору доказів порушень МГП (*War Crimes Database*), яка функціонує під координацією Офісу Генерального прокурора та Міністерства юстиції. Ця база використовується для формування доказової бази у справах Міжнародного кримінального суду [4; 6].

Розвиток гуманітарного компоненту оборонної політики передбачає також морально-психологічну підготовку військовослужбовців, формування цінностей людяності, співчуття й поваги до права навіть у воєнних умовах. Наказ МОУ № 164 встановлює обов'язкове включення гуманітарних модулів до програм бойової підготовки, що дозволяє мінімізувати ризики порушення норм МГП [5].

Позитивний досвід України у сфері гуманітарної оборонної політики вже визнано на міжнародному рівні. Зокрема, у звітах УВКПЛ ООН та МКЧХ відзначено, що українська сторона дотримується гуманітарних стандартів навіть за умов активних бойових дій, зокрема під час евакуації цивільних з Маріуполя, Херсона, Харкова та інших міст [9].

Водночас, наявні проблеми потребують подальшого вдосконалення:

- відсутність уніфікованого механізму моніторингу порушень МГП у секторі оборони;
- обмеженість правової підготовки на рівні тактичних підрозділів;
- потреба у посиленні цивільного контролю за діяльністю сил оборони в гуманітарній сфері;
- необхідність оновлення внутрішніх інструкцій та статутів відповідно до сучасних вимог міжнародного права [7; 8].

Перспективним напрямом є розроблення Державної стратегії з імплементації міжнародного гуманітарного права у секторі безпеки і оборони, яка має визначити чіткі стандарти підготовки кадрів, систему моніторингу, механізми відповідальності та взаємодії з міжнародними партнерами. Реалізація такого документа сприятиме поглибленню співпраці України з НАТО та ЄС, а також зміцненню її позицій як держави, що дотримується гуманітарних принципів навіть у стані війни.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що гуманітарний компонент оборонної політики України є невід'ємною складовою системи забезпечення національної безпеки, яка поєднує воєнно-політичні, правові, моральні та ціннісні засади функціонування сектору безпеки і оборони.

Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у діяльність Збройних Сил України здійснюється на основі Конституції, законів, указів Президента, наказів Міністерства оборони та міжнародних договорів [5; 6; 11]. Сучасна практика доводить, що гуманітарна політика оборонного сектору не є формальною складовою — вона визначає ефективність взаємодії військових структур з цивільним населенням, впливає на моральний стан військовослужбовців і підвищує рівень довіри до Збройних Сил України.

Важливою умовою подальшого розвитку гуманітарного компоненту є системна підготовка кадрів, створення дієвих механізмів контролю за дотриманням норм МГП, а також посилення партнерства з міжнародними організаціями — НАТО, МКЧХ, ЄС.

У результаті інтеграції гуманітарних принципів у всі рівні оборонного управління Україна не лише зміцнює власну систему національної безпеки, а й формує нову гуманітарну культуру війська, засновану на повазі до людини, права та моральних цінностей. Це є важливою передумовою відновлення довіри міжнародного співтовариства і підвищення авторитету нашої держави як суб'єкта міжнародного права, який відстоює принципи гуманності навіть у найтяжчих умовах збройної боротьби.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 року. – Женева: Міжнародний комітет Червоного Хреста, 1977.
2. Гаазька конвенція про закони і звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 року. – Гаага, 1907.
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. – Нью-Йорк: ООН, 1998.
4. Звіти Офісу Генерального прокурора України щодо документування воєнних злочинів 2014–2025 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua>.
5. Наказ Міністерства оборони України № 164 від 23.03.2017 р. «Про організацію вивчення норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України». – Київ: МОУ, 2017.
6. Наказ Міністерства оборони України № 608 від 26.10.2021 р. «Про затвердження Концепції розвитку системи правового забезпечення у Збройних Силах України». – Київ: МОУ, 2021.
7. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. – Відомості Верховної Ради України, 2018, № 31.
8. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. – Відомості Верховної Ради України, 2015, № 28.
9. NATO Allied Joint Doctrine (AJP-01). – Brussels: NATO Standardization Office, 2021.
10. Звіти Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) про ситуацію з правами людини в Україні, 2014–2025 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ohchr.org>.
11. Стратегія воєнної безпеки України: Указ Президента України № 121/2021 від 25 березня 2021 р. – Офіційний вісник Президента України, 2021.
12. Денисов В. М. Міжнародне гуманітарне право: проблеми імплементації в Україні. – Київ: Юрінком Інтер, 2020.
13. Кресін О. В., Богуцький М. М., Копиленко О. Л. Міжнародне право: навчальний посібник. – Київ: НАУ, 2021.
14. Сасолі К. Вступ до міжнародного гуманітарного права. – Женева: ICRC, 2019.
15. Офіційні матеріали Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icrc.org/ua>.

REFERENCES

1. Geneva Conventions of 12 August 1949 and Additional Protocols of 8 June 1977. Geneva: International Committee of the Red Cross, 1977.
2. Hague Convention on the Laws and Customs of War on Land, 18 October 1907. The Hague, 1907.
3. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. New York: United Nations, 1998.
4. Office of the Prosecutor General of Ukraine. Reports on the Documentation of War Crimes 2014–2025. Retrieved from <https://www.gp.gov.ua>
5. Ministry of Defence of Ukraine. Order No. 164 of 23 March 2017 “On the Organization of Studying International Humanitarian Law in the Armed Forces of Ukraine.” Kyiv: MoD, 2017.
6. Ministry of Defence of Ukraine. Order No. 608 of 26 October 2021 “On Approval of the Concept for the Development of the Legal Support System in the Armed Forces of Ukraine.” Kyiv: MoD, 2021.
7. Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” No. 2469-VIII of 21 June 2018. Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2018, No. 31.
8. Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” No. 389-VIII of 12 May 2015. Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2015, No. 28.

9. NATO Allied Joint Doctrine (AJP-01). Brussels: NATO Standardization Office, 2021.
10. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Human Rights Monitoring Mission in Ukraine: Reports 2014–2025. Retrieved from <https://www.ohchr.org>
11. Strategy of Military Security of Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 121/2021 of 25 March 2021. Kyiv: Presidential Bulletin, 2021.
12. Denysov, V. M. (2020). *International Humanitarian Law: Problems of Implementation in Ukraine*. Kyiv: Yurinkom Inter.
13. Kresin, O. V., Bohutskyi, M. M., & Kopylenko, O. L. (2021). *International Law: Textbook*. Kyiv: National Aviation University.
14. Sassòli, M. (2019). *An Introduction to International Humanitarian Law*. Geneva: ICRC.
15. International Committee of the Red Cross (ICRC). Official Publications and Field Reports on Ukraine. Retrieved from <https://www.icrc.org/ua>

~~~~~ * * * ~~~~~

Копач Роман Володимирович,
*слухач навчальної групи 7205, Національний
університет оборони України*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню системних правових, процесуальних та інституційних проблем притягнення до кримінальної відповідальності за масові та систематичні воєнні злочини, вчинені в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України. Актуальність роботи визначається безпрецедентним масштабом зафіксованих порушень міжнародного гуманітарного права (МГП), включаючи катування, вбивства цивільного населення, примусову депортацію дітей та знищення цивільної інфраструктури. Ці діяння брутально порушують норми, закріплені у Женевських конвенціях та Римському статуті. Глобальне превентивне значення ефективного покарання є критичним, оскільки нездатність світової спільноти оперативно покарати за злочини в Україні створює небезпечний прецедент безкарності. Цей провал підриває саму ідею міжнародного права та може захочувати потенційних агресорів у світі, підвищуючи ризик нових конфліктів та масових порушень прав людини.

Основна увага приділяється аналізу трьох ключових викликів: 1) недосконалості національних правових механізмів, що вимагають невідкладної та повної адаптації кримінального та кримінального процесуального законодавства до міжнародних стандартів, включаючи імплементацію норм Римського статуту, яка досі не завершена. Це стосується як визначення складу злочинів, так і процесуальних гарантій; 2) складнощам доказування, зокрема збору, належного документування та збереження доказів (у тому числі цифрових) з окупованих територій та зон активних бойових дій. Особлива проблема пов'язана з необхідністю встановлення командної відповідальності, яка вимагає доведення обізнаності вищого військового та політичного керівництва про злочини підлеглих. Не менш складною є і передача доказів до Міжнародного кримінального суду (МКС) з дотриманням всіх процедур допустимості; та 3) інституційній пасивності міжнародних структур, зокрема паралічу Ради Безпеки ООН через право вето держави-агресора, що блокує можливість створення ефективного міжнародного трибуналу з мандатом ООН.

Новизна дослідження полягає у поєднаному аналізі трьох рівнів відповідальності: національної, міжнародної та командної, у контексті їх взаємодії та юрисдикційних колізій. Крім того, робота містить комплексне виявлення системних прогалин, які не знайшли свого вирішення у вітчизняній доктрині, зокрема: відсутність реального та дієвого механізму виконання вироків міжнародних судових органів на практиці; проблеми юрисдикційних колізій між національними судами та МКС; та необхідність розробки єдиних протоколів документування, що відповідають усім вимогам.

Метою статті є проаналізувати сучасні правові, процесуальні та інституційні проблеми притягнення до відповідальності за воєнні злочини, виявити причини неефективності існуючих механізмів і запропонувати шляхи їх удосконалення в контексті збройної агресії, зважаючи на необхідність підвищення ролі та інституційної спроможності військової юстиції у системі національної безпеки. Для досягнення мети поставлені завдання охарактеризувати стан правового регулювання на національному та міжнародному рівнях; визначити ключові проблеми доказування та юрисдикційні колізії; проаналізувати причини пасивності міжнародних інституцій і, зрештою, запропонувати конкретні напрями вдосконалення системи воєнної юстиції України, включаючи навчання спеціалістів у сфері військового права та зміцнення міждержавного правового

співробітництва. Ефективна відповідальність є критично важливим чинником стримування в глобальному масштабі.

Ключові слова: воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право, кримінальна відповідальність, Міжнародний кримінальний суд, спеціальний трибунал, Римський статут, Україна, докази, командна відповідальність, агресія.

Kopach Roman

student of study group 7205, National Defence University of Ukraine

CURRENT ISSUES OF ACCOUNTABILITY FOR WAR CRIMES

Abstract. The article is dedicated to the study of systemic legal, procedural, and institutional challenges in prosecuting mass and systematic war crimes committed during the ongoing armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The urgency of the work is defined by the unprecedented scale of recorded violations of international humanitarian law (IHL), including torture, the murder of civilians, forced deportation of children, and the destruction of civilian infrastructure. These actions brutally violate the norms enshrined in the Geneva Conventions and the Rome Statute. The global deterrent significance of effective punishment is critical, as the international community's inability to swiftly prosecute crimes in Ukraine creates a dangerous precedent of impunity. This failure undermines the very idea of international law and may encourage potential aggressors worldwide, increasing the risk of new conflicts and mass human rights abuses.

Primary attention is given to the analysis of three key challenges: 1) Imperfections in national legal mechanisms, which require the urgent and full adaptation of criminal and criminal procedural legislation to international standards, including the yet-to-be-completed implementation of the Rome Statute norms. This concerns both the definition of crimes and procedural safeguards; 2) Difficulties in evidence collection and proving the facts, particularly the gathering, proper documentation, and preservation of evidence (including digital evidence) from occupied territories and active combat zones. A specific problem is associated with the need to establish command responsibility, which requires proving the awareness of senior military and political leadership regarding the crimes committed by their subordinates. Equally complex is the transfer of evidence to the International Criminal Court (ICC) while adhering to all admissibility procedures; and 3) Institutional passivity of international structures, particularly the paralysis of the UN Security Council due to the veto power of the aggressor state, which blocks the possibility of creating an effective international tribunal under the UN mandate.

The novelty of the research lies in the combined analysis of three levels of accountability: national, international, and command, in the context of their interaction and jurisdictional conflicts. Furthermore, the work includes a comprehensive identification of systemic gaps that have not found resolution in domestic legal doctrine, specifically: the absence of a real and effective mechanism for the practical enforcement of sentences issued by international judicial bodies; issues of jurisdictional conflicts between national courts and the ICC; and the necessity of developing unified documentation protocols that meet all requirements.

The aim of the article is to analyze contemporary legal, procedural, and institutional challenges in prosecuting war crimes, identify the causes of the inefficiency of existing mechanisms, and propose ways to improve them in the context of armed aggression, taking into account the necessity of enhancing the role and institutional capacity of military justice within the national security system. To achieve this goal, the following tasks are set: to characterize the status of legal regulation at the national and international levels; to define the key problems of evidence and jurisdictional conflicts; to analyze the reasons for the passivity of international institutions; and finally, to propose specific directions for the improvement of Ukraine's military

justice system, including the training of specialists in military law and the strengthening of inter-state legal cooperation. Effective accountability is a critically important global deterrent factor.

Keywords: war crimes, international humanitarian law, criminal liability, International Criminal Court, special tribunal, Rome Statute, Ukraine, evidence, command responsibility, aggression.

Постановка проблеми

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває з 2014 року та набула масштабного характеру після 24 лютого 2022 року, супроводжується масовими та систематичними воєнними злочинами. Катування, вбивства цивільного населення, депортації, знищення об'єктів цивільної інфраструктури, примусові переміщення дітей — ці діяння стали невід'ємним елементом сучасної війни, що брутально порушує всі норми міжнародного гуманітарного права, закріплені, зокрема, у Женевських конвенціях та Римському статуті. Це створює безпрецедентний виклик для світової системи правосуддя.

Водночас питання притягнення до відповідальності винних осіб набуває особливої актуальності через складність доказування (зокрема збір доказів на окупованих територіях та їх належне документування), недосконалість національних правових механізмів (потреба у адаптації кримінального та процесуального законодавства до міжнародних стандартів) та пасивність міжнародних інституцій. Зокрема, Рада Безпеки ООН фактично паралізована правом вето держави-агресора, що блокує можливість створення ефективного міжнародного трибуналу за мандатом ООН.

Актуальність цієї проблеми виходить далеко за межі українсько-російського конфлікту. Нездатність світової спільноти ефективно й оперативно покарати за воєнні злочини в Україні створює небезпечний прецедент безкарності. Цей провал підриває саму ідею міжнародного права та може слугувати заохоченням для інших потенційних агресорів і авторитарних режимів, підвищуючи ризик виникнення нових збройних конфліктів та масових порушень прав людини у майбутньому. Ефективна відповідальність за злочини, скоєні в Україні, є критично важливим чинником стримування в глобальному масштабі. Таким чином, дослідження актуальних проблем притягнення до відповідальності за воєнні злочини є не лише національною, але й фундаментальною міжнародно-правовою та політичною необхідністю для забезпечення миру і стабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед вітчизняних вчених варто відзначити ґрунтовні роботи В. Репецького, О. Задорожного, В. Буткевича та М. Баймуратова, які зробили вагомий внесок в аналіз міжнародно-правових аспектів воєнних злочинів, принципів універсальної юрисдикції та функціонування Міжнародного кримінального суду (МКС). Ці праці заклали теоретичну основу для розуміння природи цих злочинів у контексті міжнародного гуманітарного права (МГП).

Окремі аспекти відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, а також проблеми їх імплементації в національне законодавство України (кримінальний та кримінальний процесуальний кодекси) детально розглядалися у працях Г. Тимченка, О. Костюченка та О. Мірошниченка. Їхні дослідження були зосереджені на необхідності адаптації національної правової системи до міжнародних стандартів, зокрема з урахуванням специфіки Римського статуту.

Незважаючи на значні теоретичні напрацювання, безпрецедентний масштаб агресії РФ проти України виявив низку системних прогалин, які не знайшли свого комплексного вирішення у доктрині і котрим присвячується ця стаття. До таких невирішених проблем можна віднести невирішеність механізму реального виконання вироків міжнародних судових органів, практичні способи документування та передачі доказів до МКС в умовах триваючого конфлікту та окупації, а також проблеми визначення командної відповідальності.

Актуальність теми зумовлена безпрецедентною кількістю злочинів, а також очевидною недостатністю чинних міжнародно-правових інструментів для ефективного притягнення винних до відповідальності. Ця потреба посилюється на тлі нових потенційних конфліктів, що розгортаються у світі, зокрема, на Близькому Сході та в інших нестабільних регіонах, які демонструють системну кризу колективної безпеки та неефективність існуючих механізмів стримування.

Новизна дослідження полягає у поєднаному аналізі трьох рівнів відповідальності — національної, міжнародної та командної. Особлива увага приділяється практичним проблемам взаємодії між українськими правоохоронними органами та міжнародними судовими інституціями.

Мета статті

Мета статті — проаналізувати сучасні правові, процесуальні та інституційні проблеми притягнення до відповідальності за воєнні злочини, виявити причини неефективності існуючих механізмів і запропонувати шляхи їх удосконалення в контексті збройної агресії проти України, зважаючи на глобальне превентивне значення цих кроків. Для досягнення цієї мети поставлені завдання: охарактеризувати стан національного і міжнародного правового регулювання; визначити ключові проблеми доказування та юрисдикційні колізії; проаналізувати причини пасивності міжнародних інституцій і, зрештою, запропонувати напрями вдосконалення системи воєнної юстиції України.

Основний матеріал статті

Проблематика притягнення до відповідальності за воєнні злочини набуває особливої актуальності у зв'язку з триваючою повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, яка супроводжується безпрецедентними та масовими порушеннями міжнародного гуманітарного права. Факти жорстокого поводження з цивільним населенням, катування, позасудові страти, примусові депортації, сексуальне насильство, цілеспрямоване руйнування об'єктів критичної та цивільної інфраструктури (як-от атаки на медичні заклади, школи чи енергетичні об'єкти), а також знищення культурної спадщини свідчать про системний, а не випадковий чи ізольований характер злочинних дій агресора. В умовах повномасштабної війни питання ефективного розслідування та судового переслідування таких злочинів стало не лише гострим правовим, а й моральним та політичним імперативом, від якого безпосередньо залежить довіра суспільства до правосуддя та, зрештою, до міжнародної системи безпеки в цілому.

Національні органи правопорядку України зіштовхнулися з безпрецедентним обсягом злочинів, що мають ознаки воєнних, а отже, потребують не лише оперативного документування, але й кваліфікованої правової оцінки згідно з нормами статті 438 Кримінального кодексу України та міжнародними стандартами. За даними Офісу Генерального прокурора, на сьогодні зареєстровано десятки тисяч кримінальних проваджень за фактами порушень законів та звичаїв війни. Однак ефективність розслідування таких справ критично стримується низкою чинників. Серед них: складність доказування в бойових умовах та на територіях, що перебували чи перебувають під окупацією (як у випадку з *Бучанською різаниною* чи масовими похованнями в *Ізюмі*), відсутність доступу до місць злочинів, дефіцит експертних кадрів і спеціалізованих слідчих підрозділів, навчених саме специфіці міжнародного кримінального права. Додаткову складність створює необхідність дотримання високих стандартів допустимості доказів, які мають відповідати як вимогам Кримінального процесуального кодексу України, так і міжнародним критеріям доказової надійності, встановленим практикою Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії (МКТЮ).

Особливу, і часто вирішальну, роль у розслідуванні відіграють сучасні технології та інноваційні методи документування. Використання супутникових знімків високої роздільної здатності для фіксації руйнувань, цифрова криміналістика для аналізу

метаданих та мобільних пристроїв, а також OSINT-методи (*Open-Source Intelligence*) для верифікації відео- та фотодоказів із відкритих джерел (соціальних мереж) дозволяють документувати злочини фактично в реальному часі, навіть за відсутності фізичного доступу до місця події. Наприклад, саме завдяки OSINT-розслідуванням було встановлено особи деяких військовослужбовців, причетних до звірств у Київській області. Водночас це породжує гострі дискусії щодо процесуальної допустимості таких "нетрадиційних" доказів та необхідності створення чіткої законодавчої та методичної бази для їх офіційного визнання в судовій практиці. Україна наразі формує унікальний власний досвід застосування відкритих даних у кримінальному процесі, який може стати важливим прецедентом та прикладом для інших держав.

Ще одним системним викликом є питання юрисдикції та комплементарності. Попри те, що Україна не є державою-учасницею Римського статуту, вона двічі визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС) щодо злочинів, скоєних на її території. Ця правова ситуація створює можливість притягнення до відповідальності осіб, винних у ВЗ, включно з видачею ордерів на арешт найвищого керівництва (як це сталося у випадку з ордером на арешт Президента РФ). Однак це вимагає чіткої координації дій між українськими слідчими органами та Офісом прокурора МКС. Ключовою проблемою залишається принцип комплементарності, який передбачає, що МКС здійснює переслідування лише тоді, коли держава не здатна або не бажає робити це самостійно. Таким чином, ефективність та демонстрація спроможності українського національного правосуддя стає критично важливою умовою для забезпечення міжнародного кримінального співробітництва.

На рівні міжнародного права існують значні прогалини у механізмах притягнення до відповідальності саме за злочин агресії. Рада Безпеки ООН фактично паралізована через право вето постійних членів, зокрема держави-агресора, що робить неможливим створення спеціального трибуналу під її мандатом, як це було з трибуналами по Югославії чи Руанді. У цьому контексті ініціатива створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України є не лише правовим, а й потужним політичним кроком, спрямованим на відновлення справедливості та посилення довіри до системи міжнародного правосуддя. Проте реалізація цієї ідеї стикається з численними політичними та правовими перешкодами, пов'язаними з необхідністю широкого міжнародного визнання та, найголовніше, узгодження моделі юрисдикції такого суду, особливо стосовно подолання імунітетів посадових осіб.

Не менш складним є питання командної відповідальності (*Command Responsibility*). Досвід трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди довів, що ефективно переслідування злочинів можливе лише за умови встановлення ланцюга командування та доведення вини осіб, які віддавали, санкціонували або не запобігли злочинним наказам. В українських реаліях це завдання ускладнюється тим, що більшість осіб, причетних до планування чи координації агресії, перебувають за межами досяжності національної юстиції. У таких умовах критично важливим є міжнародне співробітництво не лише для збору доказів, а й для формування коаліції держав, здатних чинити політичний та правовий тиск, необхідний для притягнення до відповідальності найвищого військово-політичного керівництва Російської Федерації.

Водночас притягнення до відповідальності за воєнні злочини має не лише каральний, а й відновлювальний (репараційний) вимір. Йдеться про необхідність забезпечення права жертв на правду, справедливість і повне відшкодування шкоди. Це включає не тільки компенсацію прямих втрат, але й відшкодування моральної шкоди та витрат на психологічну реабілітацію. Українська практика показує, що поєднання кримінального переслідування із відновним правосуддям (зокрема через механізми фіксації збитків та конфіскації активів агресора) може сприяти зміцненню соціальної довіри та національного примирення після завершення війни. Таке розуміння правосуддя

відповідає сучасним підходам міжнародного права, яке розглядає покарання не лише як відплату, а як інструмент відновлення миру і гуманності.

Таким чином, аналіз сучасних тенденцій свідчить, що подолання проблем у сфері притягнення до відповідальності за воєнні злочини потребує системного, багатовекторного підходу, який поєднує: (1) удосконалення національного законодавства та методик розслідування; (2) розвиток міжнародної співпраці та використання універсальної юрисдикції; (3) впровадження інноваційних технологій документування; та (4) формування ефективної моделі воєнної юстиції в Україні. Лише за цих умов можливо забезпечити принцип невідворотності покарання і відновити довіру до міжнародного кримінального правосуддя як фундаментальної цінності сучасного світу.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що питання притягнення до відповідальності за воєнні злочини сьогодні є не лише правовим, а й цивілізаційним викликом. В умовах збройної агресії проти України світ зіткнувся з кризою ефективності міжнародного кримінального правосуддя, яка проявилася у безкарності держави-агресора та пасивності ключових міжнародних інституцій. Український досвід документування та розслідування воєнних злочинів набуває у цьому контексті глобального значення, оскільки демонструє можливість поєднання національних і міжнародних інструментів правосуддя в умовах триваючої війни.

Ефективне переслідування воєнних злочинців вимагає реформування як національної системи правосуддя, так і міжнародних механізмів відповідальності. Необхідним є удосконалення кримінального законодавства України з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права, підвищення кваліфікації прокурорів і суддів, створення спеціалізованих органів з розслідування воєнних злочинів та розбудова інституційної спроможності для співпраці з Міжнародним кримінальним судом. Водночас міжнародна спільнота має усвідомити, що невідворотність покарання за злочини агресії та проти людяності є запорукою світової безпеки.

Україна, виступаючи прикладом стійкості та правової ініціативи, формує нову парадигму воєнної юстиції, яка поєднує принципи верховенства права, справедливості та гуманізму. Її успішна реалізація здатна не лише забезпечити справедливість для жертв нинішньої війни, а й створити ефективний прецедент для запобігання майбутнім воєнним злочинам у будь-якому регіоні світу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Репецький В. С. Міжнародне кримінальне право : навч. посіб. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2017. — 312 с.
2. Задорожний О. В. Міжнародно-правові наслідки збройної агресії Російської Федерації проти України. — Київ : К.І.С., 2016. — 528 с.
3. Тимченко Г. П. Міжнародне гуманітарне право : підручник. — Київ : Юрінком Інтер, 2019. — 416 с. Скоморовський, В. Б., & Лучко, О. О. (2024). Роль міжнародних організацій у протидії тероризму. *Legal Bulletin*, (13), 109–116. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-13-A16> (дата звернення: 25.08.2025). □
4. Костюченко О. В. Механізм міжнародно-правової відповідальності за воєнні злочини: сучасний стан і перспективи // Український журнал міжнародного права. — 2022. — № 2. — С. 17–28.
5. Asser Institute. Accountability: Overview of accountability mechanisms for international crimes which have occurred in Ukraine. — 2023. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.asser.nl/matra-ukraine/ukraine-international-crimes/accountability/>
6. Schabas, W. A. *An Introduction to the International Criminal Court*. — 6th ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2020. — 632 p.

7. International Criminal Court. Statement of ICC Prosecutor Karim A. A. Khan QC on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation. — 2 March 2022. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>

REFERENCES

1. Repetskyi, V. S. (2017). *Mizhnarodne kryminalne pravo*. Lviv: Lviv National University.
  2. Zadorozhny, O. V. (2016). *International legal consequences of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine*. Kyiv: KIS.
  3. Tymchenko, H. P. (2019). *International Humanitarian Law*. Kyiv: Yurinkom Inter.
  4. Kostyuchenko, O. V. (2022). Mechanism of international legal responsibility for war crimes: Current state and prospects. *Ukrainian Journal of International Law*, 2, 17–28.
  5. Asser Institute. (2023). *Accountability mechanisms for international crimes in Ukraine*. Retrieved from <https://www.asser.nl/matra-ukraine/ukraine-international-crimes/accountability/>
  6. Schabas, W. A. (2020). *An Introduction to the International Criminal Court* (6th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- International Criminal Court. (2022). *Statement of ICC Prosecutor Karim A. A. Khan QC on the Situation in Ukraine*. Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>

~~~~~ * * * ~~~~~

Вимоги до подання статті

Вимоги до оформлення тексту статті:

текст набирається в текстовому редакторі «MS Word»; поля: верхнє, нижнє – 2 см, праве – 1,5 см, лїве – 3 см; шрифт Times New Roman, кегель 14 пт, інтервал – 1,15; абзацний відступ – 1,25 см.

Структура статті:

1. УДК.
2. ORCID iD автора (-ів) – за наявності.
3. Прізвище, ім'я, по батьковї автора, науковий ступінь, вчене звання (за наявності), посада і назва організації, в якій працює автор – укр. та англ. мовами.
4. Назва статті – укр. та англ. мовами.
5. Анотація (не менше 1800 друкованих знаків) та ключові слова (5-10 слів) – укр. та англ. мовами.
6. Текст статті (не більше 15 стор., включаючи ілюстрації і таблиці), що має містити такі елементи:
  - 6.1.) постановка проблеми;
  - 6.2.) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми, виділення не вирішених її частин, котрим присвячується стаття, обґрунтування актуальності та новизни роботи;
  - 6.3.) мета (завдання) статті;
  - 6.4.) основний матеріал – опис виконання завдань і обґрунтування наукової цінності та практичного значення результатів статті;
  - 6.5.) висновки.
7. Використана література, оформлена згідно ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».
8. References.

До публікації в журналі приймаються раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може повернути статтю автору на доопрацювання.

Приймаються до друку статті українською та англійською мовою.

Науково-практичний журнал

ПРАВО і ОБОРОНА

LAW and DEFENCE

1 (1) 2026

Міністерство оборони України
Національний університет оборони України

Відповідальність за достовірність викладених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей несуть автори матеріалів.

Редакція залишає за собою право на скорочення і літературне редагування матеріалів.

Редакція не веде листування з авторами і читачами на сторінках збірника.

Усі права захищені.

Передруки і переклади матеріалів журналу дозволяються лише за згодою авторів і редакції.

При передруку посилання на «Право і Оборону» обов'язкове.

Дизайн обкладинки, макет і комп'ютерна верстка О.Ю. Борисов